Financial Support:- Sri Narendra Kumar Jain
Virginia, U.S.A
Process & Digitized by:-ZEN INFORMATICS,
Devashram, Mahadeva Road,
Arrah, Bihar (INDIA)
Mob:- 09431419369

Only for study & research not for commercial use

Manuscripts

SAMAYSAR KALASH

By

Amrit Chandra Suri

Copy ® Reserved for Sri Syadwad Mahavidyalaya, Varanasi

श्री स्याद्वाद (दि० जैन) महाविद्यालय

भदैनीघाट—काशी ।

श्री अकलंक सरस्वती भवन

नाम पुस्तक श्री समयसार कलश

नंबर ______ विपय धर्मशास्त्र

ग्रन्थकार श्री अमृतचन्द्र सूरि

दातार पं० गणेशप्रसादजी द्वारा माता चिरोंजाबाई की स्मृति में

मिती ______ वी० सं० २४______

ॐ

श्रीमदमृतचंद्रसूरिविरचित समयसारकलश।
शुद्धं सच्चिद्रूपं भव्यांबुजचंद्रममृतमकलंकं ज्ञाना-
भूषं वंदे सर्वविभावस्वभावसंमुक्तं ॥१॥ शुभचं-
द्रमुनेर्वाक्यपद्यान्युद्धृत्यरम्याणि। विवृणोमि
हितो ऽहं चिद्रूपे रक्तचित्तस्त्र ॥२॥ अथ श्रीमदमृ-
तचंद्रसूरिः श्रीकुंदकुंदाचार्योक्तसमयसारप्राभृत
व्याख्यानं कुर्वाणः संस्तदंतरे चित्स्वरूपप्रकाशकाः
कान्निचिन्नाटकरंगावनिविर्तीर्णानि परमाध्यात्म
तरंगिण्यपरनामधेयानि रचयन् प्रथमतः परमात्मा
दिनमस्कृतिरूपमंगलमाचष्टे। नमः समयसाराय स्वा
नुभूत्या चकासते। चित्स्वभावाय सर्वभावांतरच्छिदे ॥१॥

सरस्वती भवन ... नं ४६ ... ५६६२ ... महावीर ...

५६६१ नं. ४६ २

समयसाराय भावाय नमः सं सम्यक् त्रिकालावछिन्नतया प्रयं
ति गछंति प्राप्नुवंति स्वगु [illegible] णपर्यायानिति स
मयाः पदार्थाः तेषां म[illegible]ध्ये सा[illegible] रः सरति गछति सर्वोत्कृष्टत्वमि
ति सारः परमात्मा तस्मै। भूयते सत्त्वरूपेणेति भावः पदार्थस्तस्मै पर
मात्मरूपपदार्थाय नमः त्रिशुद्ध्यानम[illegible] स्कारोऽस्तु। किंलक्षणाय।
चकासते दीप्यमानाय। कया स्वानुभूत्या स्वस्यात्मनः अनुभूतिः
अनुभवनं तया स्वानुभवप्रत्यक्षेण चकासते पुनः किंभूताय चित्स्वभावा
य चित्ज्ञानदर्शनरूपा सैव स्वभावः [illegible] स्वरूपं यस्मै। पुनः किं
लक्षणाय सर्वभावांतरच्छिदे आत्मनो भावात् अन्ये भावाः स्वभावाः प
दार्था वा भावांतराः सर्वे च ते भावांतराः तान् छिनत्ति स्वस्वभावात् पृ
थक्करोतीति सर्वभावांतरच्छित् तस्मै। सामान्यपक्षे यं जिनपक्षे

समयसाराय सं सम्यक्रूपेणऽयंति जानंति स्याद्वा
दात्मकं वस्तु निश्चिन्वंति ते समयाः सातिशयसम्यग्दृष्टिप्रभृति
क्षीणकषायपर्यंता जीवाः तेषां पूज्यत्वेन सारो जिनस्तस्मै नमः।
स्वानुभूत्या स्वस्यानुभूतिः विभूतिः समवसरणादिलक्षणा तया
चकासते प्रकाशमानाय चित्स्वभावाय घातिकर्मक्षयात्साक्षा
त्चित्स्वभावाय भावाय भानि नक्षत्राणि उपलक्षणात् चतुर्निका
यदैवतानि प्रवर्तिरक्षति पातीति भावस्तस्मै। सर्वभावानांतरं
भेदं जीवाजीवादिकं भिन्नभिन्नित्यादिस्तपंचविचारं छिनत्ति परिछि
नत्ति जानातीति सर्वभावांतरछित् तस्मै। सिद्धपक्षे परमात्मवत्स्वक्रि
यासमं साम्यं यांति प्राप्नुवंतीति समयाः योगिनस्तेषां मध्येध्येय
तयासारः सिद्धपरमेष्ठी स्वानुभूत्या सुसुखस्था। जगत्त्रयासंभा

विनीः। आत्मिशयेनानु[illegible] भूतिर्वृद्धिः। अगुरुलघ्वादिगुणानां षट् वृ-
द्धिः तया। भूधातुर्वृद्ध्यर्थे वर्त्तते तथाचोक्तं सत्तायां मंगले वृद्धौ निवा
से व्याप्तिसंपदोः। अभिप्राये च शक्तौ च प्रादुर्भावे गतौ च भूः॥ इति
चकास्ते चित्स्वभावाय पूर्ववत्। भावाय भाः दीप्तिः ज्ञानज्योतिः स्व
भावात् प्राप्नोति जगदिति भावः सकलस्य जगतः ज्ञानांतर्गतत्वा
त्। वा गतिगंधनयोः येन त्यक्त[illegible] स्ते प्राप्य र्थीः। आतोऽनुपसर्गे
कः। इति क प्रत्ययेन सिद्धं सर्वेत्यादि सर्वभावानामंतः। अभ्यंतरं ते
षां अद्विद्धतः। अविद्धेदेऽविनाशो यस्मात्तत पोहस्तस्मै सिद्ध
परमेष्ठिनः केषांचित् पदार्थानां विनाशाभावात्। आचार्यपद्धे
संसम्यक्। अयनं गमनं यतं चरेदित्यादि लक्षणं चरणं येषां ते स
मयाः योगिनः स्तेषु सारः। आचार्याः तस्मै। स्वानुभूत्या षट्त्रिंशद्

गणलक्षणयाचकास्ते प्रकाशमानाय। चित्स्वभावाय भावाय
चित्सुचिद्रूपेषु स्वस्यप्राप्तमनः भावः परिणतिः स एव प्रथमभा
वः शुभावह भावो यस्य स यथोक्तास्तस्मै। सर्वभावेत्यादिपू
र्ववत्। उपाध्यायपक्षे समयः सिद्धांतः स्त्रियते प्राप्यते येन स
तथोक्तास्तस्मै स्वानुभूत्येति पूर्ववत्। चित्स्वभावाय भावायचि
त्सु चेतनेषु पदार्थेषु उपलक्षणाद् चेतनेष्वपि प्रभावः स्याद्वा
स्तित्वं तेन सह प्रायः भणनं कथनमिति यावत् इ [illegible] दुअर्थपा
पनेऽस्य धातोर्भावे घञ् प्रत्ययविधानात् भावस्यस्याद
स्तित्वरूपस्य यस्योपाध्यायस्य तथोक्तास्तस्मै पदार्थेष्व
स्तित्वं नास्तित्वेनोपलक्ष साधुपक्षे समयेषु कालावलिषु
सारः साधुः शेषं पूर्ववत्। यथा गतिः सपग [illegible] तावस्य धातोः

अयोगः तेषु सारं स्वरूपं तेन सह वर्त्तत इति समयसारः साधुरित्य
र्थे वा। रत्नत्रयपत्रे संसम्यक्त्वं अयो ज्ञानं सरणं सारः चरित्रं द्व
द्वैकत्वं तस्मै शेषं पूर्ववद्। पासंभवं व्याख्येयं। स्वपर्यायकं मा
[illegible] ख्यातं। अस्याह्निप्यमाणं बहुशोऽर्थेन व्याख्यायते विस्त
रभयान्नेह्यितं पद्यांऽस्य पसरस्वतीमभिष्टौति। अनंतधर्म
णस्तत्त्वं पश्यंती प्रत्यगात्मनः। अनेकांतमयी
मूर्तिर्नित्यमेव प्रकाशतां॥२॥
सं॰टी॰ – अनेकान्तमयी मूर्तिः अनेकांतेन स्याद्वादेन निर्वृत्ता
स्याद्वादात्मिका मूर्तिर्यस्याः सा अनेकांतमयी मूर्तिः जिनवाणी जि
नवाण्या अनेकात्मकत्वादनुक्तापि सामर्थ्याज्जिनवा
णी लभ्यते। नित्यं सदैव त्रिकालं प्रकाशतां नित्योद्योतं कुरु

तां किंविशिष्टा सा प्रत्यगात्मनः परमात्मनः अपवर्गात्मनः
च्चिद्रूपस्य प्रत्यक् तत्वं पश्यंतीति तत्वं स्वरूपं अवलो
कयंती प्रकाशयंतीत्यर्थः किंविशिष्टस्य अनंत धर्म
णः अनंतादिकवारानंतप्रमाणाः अस्तित्वनास्तित्वनित्यत्वा
नेकत्वादिरूपाधर्माः स्वभावा यस्य स तस्योक्तंस्तस्य धर्मशब्दो
त्र स्वभाववाची धर्मपुण्यसमन्यायस्वभावाचारसोमपाः इत्य
नेकार्थः । अयस्वचित्तविशुद्ध्यर्थं प्रार्थयति – परपरिणति
हेतोर्मोहनाम्नोनुभावादविरतमनुभाव्यव्या
प्तिकल्माषितायाः मम परमविशुद्धिः शुद्ध
चिन्मात्रमूर्तेर्भवतु समयसारव्याख्ययैवानु
भूतेः ॥३॥ सं॰टी॰ मम भवतु अस्तु का परमविशुद्धिः परमा

उत्कृष्टाकर्ममलकलंकरहितासाचासौविशुद्धिश्चविशुद्धताकुतःअ
नुभूतेःअनुभवात्कयासमयसारव्याख्ययैव-समयेषुसारःपरमा
त्मातस्यव्याख्या-विशेषेणवर्णनंएव-निश्चयेनपरमात्मव्यावर्ण
नात्अनुभूतिःततोविशुद्धिर्भवतु।अथवासमयसाराख्यमिदं
शास्त्रंतद्व्याख्ययाकृत्वाअनुभूतिःततःशुद्धिश्च।कस्याःशुद्धेत्या
दिशुद्धंकर्मकलंकरहितंचिन्मात्रंज्ञानमात्रंतदेवमूर्तिर्यस्याः
सातथोक्तातस्याःव्यवहारदशायांतुकिंलक्षणाअविरतंनिरंतरंअ
नुभवेत्यादिसंसारिणांअनुभवितुंयोग्याःअनुभाव्याःविषयाःतेषांव्या
प्तिःप्राचुर्यंतयाकल्माषिताकश्मलीकृतायासातथोक्ता
तस्याःकुतःअनुभावात्प्रभावात्कस्यमोहनाम्नःपात्रोरित्या-

ध्याहृतं किंलक्षणस्य तस्य परेत्यादि परेभ्यः पुत्रमित्रकलत्रशत्रुभ्यः
उत्पन्ना परिणतिः परिणामः। अथवा परा आत्मस्वरूपाद्भिन्ना विभा
वरूपा परिणतिः सैव हेतुः कारणं यस्य स तथोक्तस्तस्य॥३॥

**उभयनयविरोधध्वंसिनि स्यात्पदांके जिनवचसि
रमंते ये स्वयं वांतमोहाः। सपदि समयसारं ते परं
ज्योतिरुच्चैरनवमनयपक्षाक्षुण्णमीक्षंत एव॥४॥**

सं॰टी॰ ते पुरुषाः सपदि तत्कालं एव निश्चयेन ईक्षंते अवलोकयंति
साक्षात्कुर्वंतीत्यर्थः। किं तत् परं ज्योतिः परं उत्कृष्टं अतिक्रांतसूर्या
दितद्भूतज्योतिः ज्ञानतेजः परं ब्रह्मेत्यर्थः। किंलक्षणं तत् समय
सारं सर्वपदार्थेषु सारं पुनः किंभूतं उच्चैः अतिशयेन अनवं न नवं
अकृत्रिमं पुराणमित्यर्थः अनादिनिधनत्वात्। पुनः किंभूतं अनयपक्षा

लक्षणं नयो नैगमादिः स्याद्वादसापेक्षः ततो विपरीतः एकांतरूपो ऽन
यस्तेषु पक्षेषोऽभिनिवेशो येषां ते ऽनयपक्षाः एकांतवादिनः तैरसु
ष्ठु प्रस्तुभितं प्र[illegible]ध्वस्तमित्यर्थः सुष्ठूक्तं जिनेनोदितं तत्त्वं हेतुभिर्नै
व हन्यते' इति वचनात् ते के ये स्वयं स्वतः एव वांतमोहाः संतः वां
तौ वमितौ मोहौ रागद्वेषरूपौ यैस्तथा ताः रमंते क्रीडंति एक
त्वं भजंत इत्यर्थः। त्वज्जिनवचसि जिनोक्तसिद्धांतसूत्रे किल
लक्षणे तस्मिन् उभयेत्यादि· उभयेन याद्रूपपर्यायार्थिकाः अ
स्तित्व नास्तित्वं एकत्वानेकत्वं नित्यत्वानित्यत्वमित्येवमा
दयः तेषां विरोधः परस्परं विरोधित्वं यत्रास्तित्वं तत्र नास्तित्व
स्य विरोधः यत्र नास्तित्वं तत्रास्तित्वस्य विरोध इत्याद्येकां
तवादिनां विरोधः तं ध्वंसते इत्येवंशीलं तस्मिन्. तथा चोक्तं

प्रवृत्तस्य हस्तयंदिरथाज्ञोभयैकात्म्यं स्याद्वादन्यायविद्धि बां
पुनः किंभूते स्याद्वादांकेकपंक्ति त्पदेन लक्षिते जिनवच
सः स्याद्वादात्मकत्वात्। तथाचोक्तं सोमदेवसूरिणा स्याद्वादबु
मंतरेण उल्लिखितमात्रमपि न सिद्धिरधिवसतीति।

व्यवहरणनयः स्याद्यद्यपि प्राक्पदव्यामिह
निहितपदानां हंत हस्तावलंबः। तदपि परमम
र्थं चिच्चमत्कारमात्रं परविरहितमंतः पश्
यतां नैष किंचित्॥ ५॥ सं॰ टी॰ प्राथमिकानां व्यव
हारनयोपयोगित्वं प्रदर्श्य निश्चयात्मकानां निष्प्रयं निष्प्र
नेत्याह हंत इति वाक्यालंकारे इह जगति यद्यपि व्यवहरणन
यः व्यवहारनयः हस्तावलंबः करावलंबनं स्यात् भव
ति

केषां निहितपदानां निहितं आरोपितं पदं स्थानं सन्मार्गे यै
स्ते तथोक्ताः तेषां पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुषु
इत्यनेकार्थः । कदा प्राक् पदस्थां शुद्धचिद्रूपप्राप्तितस्तत्संपु
र्णत्वे सति पूर्वं प्राथमिकावस्थायां तदपि व्यवहारनयः पूर्व
मुपयोगी यद्दोषोऽस्ति तथापि एव व्यवहारनयः न किंचित्का
र्यकरी । केवपश्यतां अवलोकयतां कं परमपदार्थं शुद्धचिद्रूपल
क्षणं परार्थं स्वमंतः अभ्यंतरे चेतसि किंभूतं चिच्चमत्कारमात्रं
चित् दर्शनज्ञानलक्षणा तस्याश्चमत्कारः आश्चर्योद्रेकः स एव
मात्रा प्रमाणं यस्य स तथोक्तस्तं भूयः किंभूतं परद्रव्यरहितं परैः
पुद्गलादिद्रव्यैः विरहितं त्यक्तं तथा चोक्तं कुंदकुंदाचार्यदेव
ैः । ववहारोऽभूयत्थो भूयत्थो देसिदो दु सुद्धणओ इति प्रप

आत्मनः सम्यक्त्वं वितनोति एकत्वे नियतस्य शुद्धनयतो
व्याप्तुर्यदस्यात्मनः पूर्णज्ञानघनस्य दर्शनमिह
द्रव्यांतरेभ्यः पृथक्। सम्यग्दर्शनमेतदेव निय
मादात्मा च तावानयं तन्मुक्त्वा नवतत्त्वसंत
तिमिमामात्मायमेकोऽस्तु नः॥६॥ सं॰ टी॰ इह जगति
नियमात् निश्चयनयमाश्रित्य एव निश्चयेन एतत्सम्यग्द
र्शनं शुद्धसम्यक्त्वं एतत् किं यत् अस्य जगत्प्रसिद्धस्य
आत्मनः चिद्रूपस्य दर्शनं अवलोकनं ध्यानेन आत्मनः साक्षा
त्करणमित्यर्थः॥ कथं द्रव्यांतरेभ्यः शुद्धचिद्रूपद्रव्याद् अन्यद्र
व्यांतराणि द्रव्यांतराणि पुद्गलादिद्रव्याणि तेभ्यः पृथक् भिन्नं भ
वति तस्मात् किंविशिष्टस्यात्मनः शुद्धनयतः निश्चयनयात् एक
त्वे

अहमात्माऽऽत्मा हृदिस्थित् ब्रह्मणो एकत्वेन यत स्फुरतिं प्रा पूस्य
पुनः किं भूतस्य व्याप्तुः सगुणपर्याय व्यापकस्य व्यवहारेन याद्रु
लोकालोक व्यापकस्य ज्ञानेन ज्ञानत्वात्सर्वस्य तथा चोक्तम् एकलं
कपादैः स्वदेहं प्रमितिमात्मा ज्ञानमात्रोऽपि संमतः ततः सर्वगतः सो
ऽपि विश्वव्यापी न सर्वथा ॥ इति पूर्णज्ञानघनस्य पूर्णः परिपूर्णः ज्ञा
नस्य बोधस्य घनो यत्र सततयोक्तः स्तस्य च पुनः अयं प्रत्यक्षीभू
तः आत्माचिद्रूपः ज्ञान मात्रः सम्यग्दर्शनमात्र इत्यर्थः । तत्
तस्मात् कारणात् अयं आत्माचिद्रूपः नः अस्माकं एकः अद्विती
यः अस्तु भवतु किं कृत्वा इमां प्रसिद्धां नवतत्त्वसंहतिं जीवादिनवत
त्त्वानां समूहं मुक्त्वा त्यक्त्वा कर्मकलंकित जीवादि तत्त्वानि विहा
य मुक्तः आत्मा नः शुद्धरूपे स्तु सदेति यावत् अथ आत्मनः प्रकाशोद्यो

ततइति द्योतयति- अतः शुद्धनयायत्तं प्रत्यग्ज्योति
श्चकास्ति तत्। नवतत्त्वगतत्वेऽपि यदेकत्वंन मुंच
ति॥७॥सं॰टी॰ अतः यतो नवतत्त्वेष्वपि अयमेकः आत्मालास्तुनः अ
तः कारणात् तत् चकास्ति- द्योतते। तत्प्रसिद्धं प्रत्यग्ज्योतिः- परं धाम
शुद्धनयायत्तं यत्- शुद्धनयस्य निश्चयनयस्य आयत्तं अधीनं
शुद्धनिश्चयनयेनेति यावत्। यत्परंज्योतिः एकत्वं अद्वितीय
त्वं न मुंचति- नो जहाति क्व सति? नवतत्त्वगतत्वेऽपि- न
वत्वेषु गतत्वं प्राप्तत्वं तस्मिन् सत्यपि अपि एकान्ते सुअ
गतत्वेऽपि- सिद्धात्मनो नवतत्त्वेष्वगतत्वात् संसारात्म
नः नवतत्त्वायतत्वान्नवतत्त्वगतत्वं॥७॥ अथात्मैव दृश्य-
इति प्रेरयति- चिरमिति नवतत्त्वच्छन्नमुन्नीयमा
नं

कनकमिव निमग्नं वर्णमालाकलापे प्रथ
मततविवृतं हृदयस्यतामेकरूपं प्रतिपदमिदमा
त्मज्योतिरुद्योतमानं ॥ ८ ॥ सं० टी० अथ परंज्योतिषः
प्रकाशकाशकघनादनंतरं इदं आत्मज्योतिः परमात्मज्योतिः
दृश्यतां अंतरदृष्ट्या, प्रवलोक्यतां इति अमुना प्रकारेण कोसौ प्र
कारः एकस्मिन संसारे आत्मनि जावाजीवादि नवतत्त्वसद्भाव इति।
चिरं आसंसारं पूर्वं पश्चात् नवतत्त्वच्छन्नं नवतत्त्वैः जीवाजीवा
दिभिः छन्नं आच्छादितं किमिव कनकमिव यथा स्वर्णं वर्णमाला
कलापे वर्णस्य सप्तवर्णादिस्तपवर्णस्य मालापंक्तिः तस्याः कलापः
समूहस्तस्मिन् निमग्नं अंतः पतितं। ननु च तत्त्वाच्छादितं परंज्यो
तिः वर्णमालाच्छादितं स्वर्णं च कथमस्तीति ज्ञायते उन्नीयमानं-

नच प्रमाणादिभिर्निश्चीयमानं निघर्षणच्छेदनादिभिर्ज्ञायमानं
सततं निरंतरं विशेषेण-निष्प्रपंचेन वि॰भि॰ न्नं-दृश्यभावम
लाद्भिन्नं स्वर्णं च निजच्छिद्र कालिकादिमलात्परमार्थतोभि
न्नं एकरूपं सर्वत्र पर्याये कुचिह्नवर्तत्वेनैकस्वरूपं लब्धम् यथा प्र...
रादिचिह्नवर्तस्याऽपरिलक्षत्वात्। स्वर्णं च पीतत्वादिस्वरूपे दिषु
णे सर्वत्र वर्णेषु एकस्वरूपं प्रतिपदं एकेंद्रियादिपदेषु ज्ञा
नादि [illegible] शक्तितः उद्योतमानं प्रकाशमानं स्पर्शनेंद्रियज्ञाना
त द्वींद्रियादिषु रसनेंद्रियज्ञानानां वृद्धिस्वभावत्वात्कनक
मपि प्रतिपदं सम्राट्कादिवर्णकारस्थानेषु उद्योतमानं
इति दृष्टांतार्थः कनकेष्वपि ज्ञातव्यः।८ अथ परज्योतिषि प्रका
शिते सति नयपद्धीनां वैयर्थ्यं स्पष्टयति-

उदयति न नयश्रीरस्तमेति प्रमाणं क्वचिदपि
च न विद्मो याति निक्षेपचक्रं किमपरमभिद
ध्मो धाम्नि सर्वंकषेऽस्मिन्ननुभवमुपयाते भा
ति न द्वैतमेव ॥ ९ ॥ सं॰ टी॰ अस्मिन् परात्मलक्षणे धाम्नि
ज्योतिषि सर्वंकषे सर्वं लोकालोकं कषति त्रासमानं करो
ति जानातीति लक्षणया धातूनामनेकार्थत्वात् सर्वंकषः
सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इति खश् प्रत्ययविधानात् अ
नुभवं स्वानुभवप्रत्यक्षं उपयाते प्राप्ते सति नयश्रीः न
याः द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकाः नैगमादयः तेषां श्रीः न उ
दयति न प्राप्नोति नयानां परमात्मन्यधिकाऽयोगात् वा
ऽपि वस्तुप्रकाशकत्वात्तु पुनस्तस्मिन् प्रकाशिते प्रमाणं प्र

मीयते परिच्छिद्यते वस्तुतत्त्वं येन तत्प्रमाणं स्वापूर्वार्थव्यवसाया
त्मकं तच्च द्वेधा प्रत्यक्षपरोक्षभेदात् तत्र विशदं प्रत्यक्षं त
च्च द्वेधा साकल्यवैकल्यभेदात् साकल्यं केवलज्ञानं साम
ग्रीविशेषविश्लेषिताखिलावरणत्वात् वैकल्यं अवधि
मनःपर्ययभेदाद् द्वेधा सैन्द्रियं प्रत्यक्षं सांव्यवहारिकं स्प
र्शनादीन्द्रियभेदात् षोढा तच्च प्रत्येकं अवग्रहेहावा
यधारणाभेदाच्चतुर्धा तच्च बहुबहुविधादि द्वादशविष
यभेदात् षट्त्रिंशदधिकशतत्रयभेदभिन्नं परोक्षं स्मृतिप्रत्यभि
ज्ञानतर्कानुमानागमभेदाद्बहुधा एतद्द्विविधलक्षणं
प्रमाणमस्तंगतमेति प्रमाणानां तत्प्राप्तिनिमित्तत्वात् ततस्त्रा
प्तैवैयर्थ्यात्तु च पुनः निक्षेपचक्रं निक्षेपस्तु नामस्थापनाद्रव्य

भावभेदतस्तुर्थीतत्रांतरं गुणे वस्तुनि संज्ञाकरणंनामअन्य
त्रसोयमितिव्यवस्थापनं स्थापनावर्तमानतत्पर्यायादन्यद्
द्रव्यं तत्कालपर्यायाक्रांतं वस्तु भावोऽभिधीयते तत्स्य चक्र
समूहः क्वचिदपिकुत्रचिदपिअनलनोऽन्यत्राल क्ष्ये स्थानेप्र
तिगद्धितदर्पनविदः न जानीमः प्रतिशयालंकारक
पनमेतत् प्राथमिकानां निक्षेपस्योपयोगित्वात् अत्रापरं
निर्देशस्वामि त्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानलक्षणंस
त्संख्याक्षेत्रस्पर्शनकालांतरभावाल्पबहुत्वलक्षणंचकिंम
भिदध्मः किंकथयामः तत्रतेषामनुपयोगित्वात् अवनिष्ठयेन
द्वैतेद्वाभ्यांनयनेयप्रमाणप्रमेयनिक्षेपनिक्षेप्यादिलक्षणाभ्यांद्
तंपृथुंद्वीतं द्वीतमेवद्वैतंस्वार्थिकाऽण् प्रत्ययविधानात् न
भाति न प्रतिभासते तेनपावोक्तं

प्रमाणनयनिक्षेपाऽर्वाचीनपदेस्थिताः। केवलेच पुनस्तस्मिं
स्तदेकं प्रतिभासतां॥ अथ स्वात्मस्वभावं प्रकाशयंतं शुद्धनयंव्य
नक्ति॥ आत्मस्वभावंपरभावभिन्नमापूर्णमाद्यंत
विमुक्तमेकं। विलीनसंकल्पविकल्पजालं प्रका
शयन् शुद्धनयोभ्युदेति॥१०॥ सं॰टी॰ अभ्युदेति-उद
यंगछति कोसौ शुद्धनयः शुद्धपरात्मग्राहकद्रव्यार्थिकः किं
कुर्वन् प्रकाशयन् व्यक्तीकुर्वन् कं तं आत्मस्वभावं शुद्धचिद्रू
पस्वरूपं कीदृक्षं तं परभाववभिन्नं-परेच्चते भावाश्चपरभावाः
स्वात्मान्यपदार्थाः अथवा परेषां अचेतनादीनां भावाः स्वभावाः
तैर्भिन्नं भूयः कीदृक्षं आपूर्णं आ-अतिशयेन परिपूर्णं ज्ञानाद्य
नंतगुणपूर्णत्वात्तस्य पुनः किंभूतं आद्यंतविमुक्तं-अनादिनि

घटे ... इत्यर्थः पुनः कीदृशं ' एकं अद्वैतं अखंड द्रव्यत्वात विली
नेत्या ... दि परद्रव्ये ममेदं भिति मतिः संकल्पः अ... हं सुखी
दुःखीत्यादि मतिः विकल्पः संकल्पश्च विकल्पश्च विकल्पेवि
लीनं संकल्पविकल्पयोर्जालं समूहो यस्य तं ॥ २ ॥ प्रध्या
त्मनो ऽनुभवनं भावयति — न हि विद्यते बद्धस्पृ
ष्टभावाद्यो मी स्फुटमुपरि तरंतोप्येत्य यत्र
प्रतिष्ठां ॥ अनुभवतु तमेव द्योतमानं समंता
ज्जगदपगतमोहीभूय सम्यक्स्वभावं ॥ ११ ॥
सं॰ टी॰ - भो जगत् भो जगन्निवासि लोक' आधारे आधेयस्योपचा
रः लोकेऽप्यत्र परि दृश्यास्मिमालवो देशः समागतो ऽत्र इत्युक्तेऽत्र
त्याभूमिर्नीगतस्ति तु तत्रत्यो लोकः तथा जगदित्युक्ते जगन्निवा
सि लोकः

अनुभवतु - अनुभवगोचरीकरोतु कं, तमेव स्वभावं शुद्धनिश्च
यनयेनोक्तत्वात यथोक्तं स्वभावं अथवा स्वभावं - स्वपदार्थं स्वशुद्धचि
द् रूपमित्यर्थः सम्यक् यथोक्तं तथा किंभूतं समं
तात - सामस्त्येन द्योतमानं लोकप्रकाशमानं किं कृत्वा अ
पगतमोहीभूय - अपगतमोहो भूत्वा - विनष्टमोहो भूत्वेत्यर्थः।
यत्र आत्मनि अमी बद्धस्पृष्टत्वादि - बद्धः कर्मनोकर्मभ्यां संश्लेषरूपे
ण बंधेन बद्धः स्पृष्टः - विस्रसोपचयादिपरमाणुभिः अन्यैश्च संयो
गमात्रतया स्पृष्टः बद्धश्च स्पृष्टश्च बद्धस्पृष्टौ तावेवादि येषाम
न्यपुत्तरीणां ते च ते भावाश्च ते तथोक्ताः एत्य आगत्य प्राप्येत्यर्थः
प्रतिष्ठां स्थितिं माहात्म्यं वा न हि विदधति - नैव दधते स्फुटं व्यक्तं य
था भवति तथा जगदुपरि सर्वतः तरंतोऽपि सर्वतः उत्कृष्टा भवंतोऽ
पि - व्यवहारदृष्ट्या दृश्यमाना अपि निश्चयव्यवहारिभिः कथ्यमाना अपी
त्यर्थः उक्तं च

ऽस्पृष्टमबद्धमनन्यमयुतमनशेषमविभ्रमोपेतः यः पश्यत्यात्मानं
स पुमान् खलु शुद्धनयनिष्ठः ॥१४॥ इति अपूर्वापरसंबन्धविनाशक
त्वेनाशक्तत्वेनात्मानमुद्बोधयति—
भूतं भांतमभूतमेव रभसा निर्भिद्य बंधं सुधीर्य
द्यंतः किल कोप्यहो कलयति व्याहत्य मोहं हठा
त्। आत्मात्मानुभवैकगम्यमहिमा व्यक्तोयमास्ते
ध्रुवं नित्यं कर्मकलंकपंकविकलो देवस्स्वयं शाश्वतः॥
सं° टी° किल इति आगमोक्तौ अहो इति आश्चर्ये। यदि कोऽपि सुधीः धी
मान् अंतः अभ्यंतरे शुद्धचिद्रूपं कलयति अनुभवति अवलोकय
ति साक्षात्करोतीत्यर्थः। व्याहत्य निरोममुन्मूल्य कं मोहं अष्टाविं
शति प्रकृतिभेदभिन्नं मोहनीयं कर्म कथं हठात् बलात्का

रेण तपोध्यानादिभिः पुनः किं कृत्य निर्भिद्य-निःशेषं भेदयित्वा
बंधं-प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशलक्षणं चतुर्धा कर्मबंधं शुक्ल
ध्यानानावाप्य नेतरं प्रतमुहूर्ततः कीदृक्षं बंधं भूतं पूर्वसंसारा
वस्थायां समयप्रबद्धं स्वरूपेण बद्धं निर्जरावशात्त्रिजीर्यमानं
वर्तमानं योगादिभिः रागमकर्मसमयप्रबद्धं प्रतः संवरवशा
त्रिरुद्ध्य पुनः भूतं पुनरागतं पुनः गबध्यमानं निरुध्य तत्कारणयो
गकषायानाप्रमावात् कारणाभावे कार्यस्याप्यभावादिति न्याया
त् एवं निःक्षयेन तदिति पुनः ध्याहार्यं पुनः प्रयं-प्रत्यक्षीभूतः पुनः आत्मा-शुद्ध
चिद्रूपः व्यक्तः साक्षात् पुनः नंतचतुष्टयापन्नः ध्रुवं निश्चितं पुनः आस्त
ति ब्रूते कीदृक्षः पुनः आत्मेत्यादि पुनः आत्मन निश्चितस्वरूपस्य पुनः अनुभवः ते
न एकः पुनः अद्वितीयः गम्यः ज्ञेयः महिमा माहात्म्यं संनिधत्वं संसदैव प्र

भावस्यायांकर्मे[…]दिकर्मैवकलंकपंकः संसारस्यकारणं का
हेतुत्वात तेन विकलः रहितः । पुनः किंभूतः देवः दीव्यति क्रीडति इति र
कलोपेतो, लीभावमनुगच्छति परमात्मपदे दृष्टस्तेवादेवः । स्वयंक
र्मीद्यनपेक्षत्वेन शाश्वतः नित्यः ॥१२॥ अथात्मानुभूतिमेवसमर्थय
ति- आत्मानुभूतिरिति शुद्धनयात्मिका याज्ञानानु-
भूतिरियमेवकिलेतिबुद्ध्वा । आत्मानमात्मनिनि
वेश्य सुनिष्प्रकंपमेकोऽस्तिनित्यमवबोधघनः स
मंतात ॥१३॥ सं॰ टी॰ किल इति निश्चितं इति पूर्वोक्तप्रकारेण या
शुद्धनयात्मिका- शुद्धनय एव आत्मा स्वरूपं यस्याः सा आत्मा
नुभूतिः आत्मनः शुद्धचैतन्यस्य अनुभूतिः अनुभवः- उपलब्धिर्वा
पारमार्थिकी आत्मोपलब्धिरित्यर्थः इयमेव आत्मानुभूतिरेवज्ञा

नानुभूतिः ज्ञानस्य सम्यग्बोधस्य अनुभूतिः अनुभवः उपलब्धिर्वा
इति इत्थं बुद्ध्वा मत्वा एकः अद्वितीयः अस्ति वर्तते समंतात् सामस्त्येन
किंभूतः नित्यं निरंतरं अवबोधघनः केवलज्ञानपिंडः किं कृत्वा एकोऽस्ति अनि
वेश्य आरोप्य सुनिःप्रकंपं अविचलं यथा भवति तथा आत्मानि स्वस्वरू
पे आत्मानं स्वस्वभावे ॥१३॥ अथ परमात्मस्वरूपप्रकाशनं नः आशा
स्ते अखंडितमनाकुलं ज्वलदनंतमंतर्बहिर्महः
परममस्तु नः सहजमुद्विलासं सदा ॥ चिदुच्छल
ननिर्भरं सकलकालमालंबते यदेकरसमुल्ल
सल्लवणखिल्यलीलायितं ॥१४॥ सं० टी० अस्तु भवतु
किं तत् परमं महः जगदुत्कृष्टं ज्योतिः जगत्प्रकाशकत्वात् केषां
नः अस्माकं किंभूतं अखंडितं न खंडितं अध्वस्तं केनापि प्रमाणेन

कैश्चिद्दुवादिभिस्तत्स्वरूपस्य खंडयितुमशक्यत्वात् । सत्संगे जिनो
दितं तत्त्वं हेतुभिर्नैव हन्यते इति वचनात् । अनाकुलं केनापि व्याकु
लीकृतं तत्स्वरूपस्य केनापि पुद्गलादिसंयोगेनास्पृष्टत्वात् जले
नलिनीपत्रवत् । भूयः किंभूतं । अनंतं न विद्यते अंतो विनाशो यस्य
तत्तथा । गुणाविर्भावेन विनाशरहितत्वात् । अंतः अभ्यंतरे वहिः वा
ह्ये ज्वलन् देदीप्यमानं वहिरंतः स्वरूपप्रकाशकत्वात् सहजं
स्वाभाविकं केनापीश्वरादिना अकृत्रिमत्वात् सदा निरंतरं उद्वुलासं
उत् ऊर्ध्वं ततु वात वलये विलासः सुखानुभवनं अथवा उदयमा
नो विलासो यस्य तत्तचिदुच्छलन निर्भरं चित् स्वैतन्यस्य उच्छ
लनं तेन निर्भरं प्रवर्धमानचित् स्वभावत्वात् यत् परं ज्योतिः सक
लकालं पूर्वापरवर्तमानकालं स्फुरत् संशुद्धपरमात्मरसं संप्राप्तं वर्तते

प्रवलंबयत्तिलवणरसवत् यथैव हि व्यंजनलुब्धानामबुद्धा
नांलोकानांविचित्रव्यंजनसंयोगोपजातस्यसामान्यविरोभावि
र्भावाभ्यानुभूयमानंलवणंस्वदते न पुरन्यसंयोगशून्यतोपजा
तसामान्यविशेषाविर्भावतिरोभावाभ्यांतथैवहे यलुब्धाना
मबुद्धानांविचित्रप्रमेयाकरंबितसामान्यविशेषतिरोभावावि
र्भावाभ्यामनुभूयमानंज्ञानंस्वदते न पुनस्तदन्यतोपजातसा
मान्यविशेषाविर्भावतिरोभावाभ्यांज्ञानिनांकेवललवणरसिका
नांतुतदेकंस्वदते। भूयः किंभूतमितीपदंसर्वत्रविशेषणे योजनीयं उ
ल्लसदित्यादि- उल्लसन् उल्लासं गच्छन् सचासौ लवणखिल्यश्च
लवणखंडं तस्य लीलातद्वदापतंविस्तृतं। यथाखलु लुब्धबुद्धा
नांकेवलःसैंधवखिल्यःपरद्रव्यैकल्येनकेवलस्वकल्प्यमानः

सर्वतोप्युद्धृतीयविज्ञानघनत्वाद्बोध्यबोधनस्वदते ॥१४॥ प्र
प्पतस्यैवोपासनं संप्रपते - एवं ज्ञानघनो नित्यमात्मा
सिद्धिमभीप्सुभिः साध्यसाधकभावेन द्विधैकः
समुपास्यतां ॥१५॥ सं.टी. एवमात्मा चिद्रूपः नित्य
सद्रूपः समुपास्यतां - सेव्यतां - ध्यायतामित्यर्थः कैः सिद्धिं स्वात्मो
पलब्धिं प्राप्तुं स्वात्मोपलब्धिरिति वचनात् प्रभीप्सुभिः प्रा
प्तुमिच्छुभिः किंभूतः ज्ञानघनः बोधपिंडः एकः योऽद्वितीयः सा
ध्यसाधकभावेन साध्यस्तु साधकश्च तौ तयोर्भावेन स्वभावेन स
एवात्मा ध्येयरूपतया साध्यरूपतया साध्यः स एव
ध्यायकरूपतया साधकः न त्वन्यः साध्यः नत्वन्यस्य सा
धकः तेन स्वरूपेण द्विधा द्विधा द्विधा द्विप्रकारः ॥१६॥ अथात्म
नश्चिन्त्यमेकत्वमाह -

अध्या तरंगिणी

दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रित्वादेकत्वतः स्वयं। मेचको।
मेचकश्चापि सममात्मा प्रमाणतः॥१६॥ सं॰ टी॰ आत्मा
परमात्मा समं युगपत् मेचकः विचित्रस्वभावः कुतः दर्शनज्ञानचा
रित्रैः कृ[illegible]त्वा त्रित्वात् त्रिस्वभावत्वात् अपि च अमेचकः विचित्र
स्वभावरहितः कुतः स्वयं स्वतः एकत्वतः एकस्वभावत्वात् ननु यः
एकस्वभावः सोऽनेकः कथं स्यात् एकानेकयोः परस्परविरोधात् इति
चेन्न प्रमाणतः प्रत्यक्षप्रमाणतः एकानेकस्वभावत्वस्य [illegible] नात्ता
नि पुनस्त्रीण्यपि परमार्थेनात्मैक एव वस्त्वन्तराभावात् तदेव दत्त
स्य यथा श्रद्धानं ज्ञानं ज्ञानं आचरणं च स्वभावानतिक्रमात् त
त्स्वभाव एव न वस्त्वन्तरं तथात्मन्यपि तत्त्रितयं तत्स्वभावानतिक्र
मात् आत्मा एव न वस्त्वन्तरं मेचकामेचकत्वानवद्धा एकत्वानेकत्व॥१६॥

म[illegible]कियंतुं कालं १ सततं निरंतरं किम् तंततं १ कथमपि केनचित्

[illegible]

[illegible]

अथ मेचकामेचकत्वपालनः पद्यद्वयेन विवृणुते–

[illegible]

अप्रा त्मनश्रिं तथे वालं मे च का मे च क त्व यो॥ दर्शनज्ञान
चारित्रैः साध्वसिद्धि नेवान्यथा॥ १८॥ सं॰ टी॰ अप्रमत्तनिर्वि
त्तं स्वस्त्य मे च का मे च कत्व यो॰ रक्तत्वा मे कत्व यो॰ स्पृष्टत्वा स्पृष्टत्व यो वांछि
तथैव॰ निवृत्तने मे वधिचार गि॰ मे त्व यो॰ अप्रं तु यी तो तत्सिद्धिचारणेन किमकीलथे॰
तर्हि कृतं साध्वसिद्धिः दर्शन ज्ञान चारित्रैः [illegible] चरणैः

[illegible]

ब
मानसभादिविकृतिरूपविकाररहितः विकारो मानसो नाव:" इत्य

[illegible]

६६ इं उद्यानउरयग [illegible]

[illegible] तेजसी [illegible]

महस्विनो [illegible] मर्यादा [illegible] तेजस्विनो [illegible] फल [illegible] विमा

न [illegible] द्र [illegible] पाग्न्यादीनो धाम तजः [illegible] स्वर्लोक [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

दि [illegible] भराय कान [illegible] तानल [illegible] पुरा

यात्-परमार्थतः नहि । ननु आत्मस्तोत्रं कथं १ निश्चयतः-परमार्थतः चितःचिद्रू
पस्यात्मनः स्तोत्रं स्तवनं गुणवर्णनमित्यर्थः भवति-अस्ति कयापि चित्स्तुत्येवचि
द्रूपस्यामूर्त्तखंडज्ञानदर्शनादिनंतगुणस्तवनेन २ वं चिन्निश्चयस्तुतिरेव
आत्मस्तुतिः एवसति सा-निश्चयस्तुतिः स्तुतिर्भवेत् अतः आत्मशरीरयोः भिन्नत्वस
मर्थनात् तयोरेकत्वं अपि त्वत्वं न भवतीत्यर्थः कयोः २ आत्मांगयोः चिद्रूपदेहयोः
कुतः २ तीर्थेत्यादि-तीर्थकरस्य-नाभेयादिजिनस्य स्तवः अष्ट प्रातिहार्यादिगुण
वर्णनं तीर्थ-करशरीरगुणवर्णनमेव परमार्थस्तवनमिति प्रत्युत्तरबलाधानात्
एकत्वं न कदाचन ॥२७॥ पूर्वैकत्वनिरासमुपसंहरति- इति परिचिततत्त्वैरात्मकायैकतायां नयविभजनयुक्त्यात्यंतमुच्छादितायां । अवतरति न बोधो बोधमेवाद्य कस्य स्वरसरभसकृष्टः प्रस्फुटन्नेक एव ॥२८॥ -सं०टी०
अथ इदानीं एवनिश्चयेन कस्य पुरुषस्य बोधः भेदविज्ञानं बोधं बुध्यते जानातीति
बोधः आत्मा अथवा गुरोः गौरवाद्यैः न उपचारः तेन अवतरति न प्रादुर्भवति अपितु
प्रादुर्भवत्येव । किंभूतः सः स्वेत्यादिः स्वस्य आत्मनः रसः ज्ञान-शक्तिविशेषः तस्य
रभसः-वेगः तेन कृष्टः [illegible] इत्यर्थः । भूयः किंभूतः १ प्रस्फु
टन् प्रकटत्वेन निर्मलीभवन् प्रकटीभवन्वा एक एव नान्यः बोधः विनीआ
त्मानं प्रत्यवतरति तु न कश्चित्तत्वपः इत्यर्थः । कः

[illegible]

[illegible] नस्य [illegible] त्वाद्वेतोर्न [illegible] ये [illegible] प्रमाणं पक्षे [illegible]
जनो लोके [illegible] तत्लक्षण [illegible] तस्मात् तथा न स्वरूप [illegible]
अप्रकाशकत्वादि [illegible] नान्तरेण तदृष्टिर्धा तुल्यो [illegible] नित्ये न
प्रतिबन्धेन [illegible] इत्युक्ते मन्ये [illegible] पुत्र [illegible] ने – प्राकारकव
लितोम्बर [illegible] राजते [illegible] तल्ले । पिबतीव
नगरी [illegible] पातालं ॥ २५ ॥ सं० टी० – इह प्रसिद्ध
नगरे – प्रत्यक्ष [illegible] पानेन [illegible] राति गगन [illegible] पातालं ·
अधो भवनं केन परिखा [illegible] येन [illegible] प्राकारे [illegible]
प्राकारेण [illegible] लोके [illegible] अल्पधी [illegible] येन तद् आलु
चैतन्यात् [illegible] उपकार [illegible] ये कामना रागेनः [illegible]
व्याप [illegible] येन तत् [illegible] तेऽपि [illegible] इति तेऽपि
प्राकारादि स्वरूपाभावात् तु वरा [illegible] तथैवः – नित्योविकार

[illegible] सह [illegible] सत्तु
दृ [illegible] वयाद ॥२६॥ संन्द - जिन [illegible] रूप सर्वज्ञ रूपज्ञ
यति सर्वा लो [illegible] पर भी विलोता [illegible] रामत्यर्थः अ
वीत्यादि [illegible] कार [illegible] इत्यादि [illegible] सर्व [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
अथान्तुः स्ता [illegible] व्यवहार [illegible] ऽस्ति [illegible] वपुषः स्तुत्यान

[illegible]

[illegible]

सेवं [illegible] रस्तत्वात [illegible] त्व

[illegible] ॥ १७ ॥ सं० टी० — [illegible] त्वं

[illegible]

[illegible]

व्यवहार [illegible]

परस्परं भिन्नत्वात् [illegible]

अनुप्रयोग [illegible] यथा: [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] व्यवहारत: व्यवहार नयात् [illegible]

सत्यं अप्र[illegible]त्ते इत्यादिः आत्मा च कायश्च आत्मकायौ तयोरेकता-ऐक्यं
तस्यां उच्छादितायां निराकृतायां सत्यां कथया नये इत्यादिः नयस्य
निश्चयव्यवहारलक्षणस्य विभजनं-विभागः तस्य युक्तिः दर्शनोप
न्यासैः तथाकैः इति पूर्वोक्तप्रकारेण परिचितं-परीचयीकृतं त
त्त्वं शुद्धचिद्रूपलक्षणं यैस्ते इति परिचितत्त्वास्तैः ॥२८॥

अवतरति न यावद् वृत्तिमत्यंतवेगादनवमप
रभावत्यागदृष्टांतदृष्टिः । झटिति सकलभावैर
न्यदीयैर्विमुक्ता स्वयमियमनुभूतिस्तावदाविर्ब
भूव ॥२९॥ सं०टी०- यावत् तावत्स्वयं तत्र नवं-सत्यं मध्याभवति
तथा अत्यंतवेगात्-अतिशीघ्रं अपरेत्यादिः अपरे च ते भावाश्च
अपरभावाः-अन्यपदार्थाः [illegible] तद्दृष्टांते रूपा मये

दृष्टांत तत्र दृष्टिः यथाहि कश्चिन्नरः रजकात्परकीयमंबरमादाय
आत्मीयप्रतिपत्त्या परिधाय शयानः स्वयमज्ञानी सन् अन्येन तद्वस्त्रस्वामिना
तदंचलमालंब्य बलान्नग्नीक्रियमाणो मंक्षु प्रतिबुध्यस्व अर्पय परिवर्तितमेत
द्वस्त्रं मामकमिति असकृद्वचः शृण्वन् अखिलैश्चिन्हैः सुपरीक्ष्य परकीयमि
ति निश्चित्य आश्विरात् ज्ञानी सन् मुंचति तथा ज्ञातापि परभावान्संगृह्यात्मप्रतिप
त्त्यात्मन्यध्यास्य कुर्वन् शयानः स्वयमज्ञानी सन् गुरुणा परभावविवेकं कृत्वैकी
क्रियमाणो मंक्षु प्रतिबुध्यस्व एकः खल्वयमात्मा इत्यसकृत्प्रतिश्रौतं शृण्व
न् अखिलैश्चिन्हैः सुपरीक्ष्य सर्वान् परभावान्निश्चित्य ज्ञानी स
न् मुंचति परभावानिति दृष्टांत दृष्टिः वृत्तिः परभावप्रवृत्तिं प्रति न अवतरति-
अवतरणं न करोति तावत्पर्यंतं इयमनुभूतिः आत्मानुभवज्ञानं स्वयं स्वतः आवि
र्बभूव- प्रकटीबभूव स्फुटिति शीघ्रं किंभूता विमुक्ता त्यक्ता कैः अन्यदीयैः
परकीयैः सकलभावैः- सकलचेतनाचेतनपदार्थैः ॥२८॥ अथ स्वरसं रसा
मीति रचयति-

सर्वतः स्वरसनिर्भरभावं चेतये स्वयमहं स्वमिहैकं ।
नास्ति नास्ति मम कश्चन मोहः शुद्धचिद्घनमहोनिधिरस्मि

मं॥ टीका॥ इह जगति अहं आत्मा स्वयं आत्मना स्वं आत्मानं चेत
ये अनुभवामि उपलभे जानामीत्यर्थः। किंभूतं आत्मानं सर्व
तः सामस्त्येन स्वेत्यादि स्वस्य आत्मनः रसः सचित् अनुभवनश
क्ति यावत् तेन निर्भरो भावः स्वभावो यस्य तं मम आत्मनः क
श्चन कोऽपि शरीरादौ मोहः ममत्वं नास्ति नास्ति पुनः पुनर्वि
द्यते पुनरस्मि भवाम्यहं कीदृक्षः शुद्धेत्यादि शुद्धो निर्मलः क
र्मकलंकराहित्यात् सा चासौ चित् चेतना तस्याः घनो निबिडः
स चासौ महोदधिः महासमुद्रः अस्य घनरसानामिव निःशेषगुणा
नामाधारत्वात्॥३०॥ अथात्मपरद्रव्ययोर्विवेकं तं तन्यते—
इति सति सह सर्वैरन्यभावैर्विवेके स्वयमयमुपयोगो
विभ्रदात्मानमेकं। प्रकटितपरमार्थैर्दर्शनज्ञा
नवृत्तैः कृतपरिणतिरात्माराम एव प्रवृत्तः॥३१॥

सं॰टी॰-अयं-उपयोगः-ज्ञानदर्शनोपयोगः स्वयं-स्वरूपेण आत्मा-चिद्रूपस्
तु प्रवृत्तः प्रवृत्तिं प्राप्तः कस्मिन् सति इति पूर्वोक्त प्रकारेण सर्वैः समस्तैः अन्यभा
वैः-धर्माधर्मादिलक्षणैः परपदार्थैः सह साकं विवेके पृथग्भावे जाते सति किं
भूतः आत्मा विभ्रद्-दधत् कं एकं अद्वितीयं आत्मानं स्वस्वरूपं भूयः किंभूतः
कृतपरिणतिः कृता परिणतिः-परिणमनं एकता यस्मात् कैः सह दर्शनज्ञानवृत्तैः
तच्छब्दत्वा नबोधचरित्रैः आत्मन स्तन्मयत्वात कीदृशैस्तैः प्रकटितपरमार्थैः
[illegible] परमः उत्कृष्टः सर्वप्रकाशकत्वात स चासौ अर्थश्च परमात्मल
क्षणोर्थ इति यावत प्रकटितः प्रकाशं नीतः परमार्थो येन स तथोक्तः भूयः किं
भूतः रामः-रमणीयः-मनोज्ञः जगच्छित्वा तु ॥३१॥ अयं ज्ञानसमुद्रे मज्जनादि
त्वाज्जगदुद्युज्यते- मज्जंतु निर्भरममी सममेव लो
का आलोकमुच्छलति शांतरसे समस्ताः ॥ आप्ला
व्य विभ्रमतिरस्करिणीं भरेण प्रोन्मग्न एष भग
वान अवबोधसिंधुः ॥३२॥ सं॰टी॰-उन्मग्नः-उच्छलितः प्रकटीभू
त इति यावत कोसौ एषः अवबोधसिंधुः अवबोधो ज्ञानं स एव सिंधुः अनं
तगुणाधारत्वात किं कृत्वा

आप्लाव्य-प्लावयित्वा निराकृत्येत्यर्थः कां। विभ्रमेत्यादि-विभ्रमो-भ्रमेदमिति मोहः तदेव-
भ्रमकारत्वात् स एव तिरस्करिणी-यवनिका तां कंटकादिभिर्दुःस्पर्शत्वेन उभयोः स्वरूपमानोप
मेययोः सादृश्यत्वात् जलेन सस्पृष्टविनाश्यत्वात् कथं। भरेण अतिशयेन मज्जंतु मज्जनं कुर्वंतु
कर्ममलक्षालनहेतुत्वात् तस्मिन्। अमी समस्ताः-सर्वे लोकाः भव्यजनाः कथं। निर्भरं
अत्यर्थं सममेव-युगपदेव क्व। शांतरसे शांतः-उपशमत्वं स एव रसः-पानीयं शम्य
स्वरूपापप्रक्षालनशीलत्वात् कथं। आलोकं त्रिलोकशिखरपर्यंतं उच्छलति-ऊर्ध्वं गमनं
कुर्वंतीति सति-आलोकव्याप्ते सति इत्यर्थः। अन्यः वारिधिः जलस्योच्छलनशील
त्वात्॥३२॥ अथ ज्ञानं विलासमारभते। जीवाजीवविवे
कपुष्कलदृशा प्रत्याययत्पार्षदानासंसारनि
बद्धबंधनविधिध्वंसाद्विशुद्धं स्फुटत्। आत्मारा
ममनंतधाम महसाध्यक्षेण नित्योदितं धीरोदा
त्तमनाकुलं विलसति ज्ञानं मनो ह्लादयत्॥ से॰ टी॰ ज्ञा
नं-शुद्धात्मबोधः विलसति-विलासं कुरुते तदित्याध्याहारः यत् ज्ञानं विशुद्धं-
निर्मलं उत: आसंसारेत्यादिः आसंसारं-पंचसंसारमभिव्याप्येत्यासंसारं

निबद्धानि-बंधनं प्राप्तानि तानि च तानि बंधनानि च प्रकृति स्थित्यनुभाग-प्रदेश
लक्षणानि तेषां विधिः-विधानं तस्य ध्वंसः-विनाशः तस्मात् पुनः किं भूतं? स्फुटत्-प्रा
दुर्भवत् किं कृत्वा? प्रत्याय्य प्रतीतिगोचरान् कृ त्वा कान् पार्षदान्- सभायां लीन
कृत्या जीवेत्यादि:- जीवश्च अजीवश्च जीवाजीवौ तयोर्विवेकः पृथक्करणं स एव पु
ष्कलादिवस्तीर्णो दृक्-दृष्टिस्तया किं भूतं? आत्माराम-आत्मा-चिद्रूपः स एव आरामः क्री
डावनं-निवासस्थानं यस्य तत् पुनः किं भूतं? अनंतधाम-अनंतातीतं धाम्-तेजः यस्य
तत् अत्यंतोदितं-नित्यं-निरंतरं उदितं- उदयप्राप्तं केन अवष्टंभेन सकलकेवलालोक
प्रलक्षणेन महसा-तेजसा लोकातिक्रांत प्रकाशेन धीरोदात्तं- धीरं निष्कंपं धैर्यादिगु
णयुक्तत्वात् तच्चतदुदात्तं च उत्कृष्टं धीरोदात्तं अनाकुलं- आकुलतारहितं मनः अ
व्यवित्तं ह्लादयत्-हर्षयत् कं कुर्वत् ॥३३॥ अपरपरविवेकेनोत्साहयति—

विरम किमपरेणाकार्यकोलाहलेन स्वयमपि निभृ
तः सन् पश्य षण्मासमेकं हृदयसरसि पुंसः पु
द्गलाद्भिन्नधाम्नो ननु किमनुपलब्धिर्भाति किंचो
पलब्धिः ॥३४॥ सं०टी०: ननु शब्दोत्र आमंत्रणे विरम-विरक्तो भव संसा
रदुःखादेः परादव चौ या परस्मात् अपरेण परकीयेन अकार्यकोलाहलेन कार्यादन्योऽका
र्यः

तत्र भावे निक्षिप्ते च प्रवृत्तपार्थेऽप्यतिक्रमेऽर्हं मदर्थे च सा दृश्या नन्दिसूत्र तद्व्याख्ये ॥
इति नञ् शब्दस्य तदन्यवाचित्वात् तदन्यकार्यश्चासौ कोऽत्र लोके ह लब्धुसतेन - तथाहि नैसर्गिक
रागद्वेषकर्मकल्माषितं प्रत्यवसाने मेव जीवं तथाविधाध्यवसानादंगारस्येव का
लम्न्योत्तरातिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वात् इति केचित् ॥१॥ अनाद्यनंतपूर्वा
परीभूतावयवैकसंस्मरणक्रियारूपेण क्रीडन्न कर्मैव जीवः कर्मणातिरिक्तत्वेनान्यस्या
नुपलभ्यमानत्वात् इति केचित् ॥२॥ तीव्रमंदानुभवभिद्यमानदुरंतरागरसनिर्भरा
ध्यवसानसंतान एव जीवस्ततोऽतिरिक्तस्यान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् ॥
३॥ नवपुराणावस्थादिभावेन वर्तमानं नोकर्मैव जीवः शरीरादतिरिक्तत्वेनान्यस्यानु
पलभ्यमानत्वादिति केचित् ॥४॥ विश्वमपि पुण्यपरूपणाक्रामन् कर्मविपाक एव जी
वः शुभाशुभभाव इतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानैदिति केचित् ॥५॥ साता
सातरूपेणाभिव्याप्तसमस्ततीव्रगुणाभ्यांभिद्यमानः कर्मानुभव एव जीवः
सुखदुःखातिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् ॥६॥ मज्जितावद्
दुभयात्मकत्वादात्मकर्मोभयमेव जीवः का त्स्न्यतः कर्मणोऽतिरिक्तत्वेना
न्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् ॥७॥ अर्थक्रियासमर्थः कर्मसंयोग एव
जीवः कर्मसंयोगात् खट्वाया इव काष्ठसंयोगादतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपल
भ्यमानत्वादिति केचित् । एवमेवंप्रकारेण कोलाहलेन किं न किमपि तर्हि किं क
र्तव्यं एकं षण्मासं मनस्यानपर्येतं पश्य अवलोकय किंभूतः सन् [illegible] मति
मतत्व - परनिरपेक्षो भूत्वा निभृतः सन् निष्कलनः सन् समस्तव्यापारं त्य

त

दिमिंतो विहायकं हृदय सरसि हृदयं चित्त मेव सरः सरोवरं तस्मिन् पुंस आत्मानः
तदा अनुपलब्धिः अप्राप्तिः किं भाति प्रतिभासते च पुनः पक्षांतरे उपलब्धिः प्राप्तिः
किं भाति निश्चलं स्वात्म स्वरूपे ऽवलोकिते सति षण्मासाभ्यंतरे आत्मनः अ
नुपलब्धिः उपलब्धिर्वा भवति इत्यर्थः किंभूतस्य पुंसः पुद्गलात् परमाणवादि
द्रव्यात् भिन्नधाम्नः भिन्नं अतिरिक्तं धाम तेजो यस्य तत् ॥३४॥ अथ सकल
द्रव्यव्यतिरिक्तमात्मद्रव्यं विवक्षास्ति — **सकलमपिविहायाह्ना
यचिच्छक्तिरिक्तं स्फुटतरमवगाह्य स्वं च चिच्छक्ति
मात्रं। इममुपरिचरंतं चारु विश्वस्य साक्षात्कलय
तु परमात्मात्मानमात्मन्यनंतं ॥३५॥** कलयतु ध्यायतु पश्य
तु जानातु वा कलिकाले कामधेनुरिति वचनात् कः आत्मा चिद्रूपः कं इमं प्रत्य
क्षीभूतं स्वानुभवादिभिः आत्मानं स्वस्वरूपं क आत्मनि स्वस्वरूपे किंभू

तं साक्षात् प्रत्यक्षं विश्वस्य जगतः उपरि चरंतं अग्रिमभागे परि स्फुरंतं
लोकातिशायि महात्म्यं लोकालोक परिच्छेदकं वा चरद्यातोऽर्थो नाथैवा
च कत्वात् परं उत्कृष्टं अनंतं अंतातीतं किं कृत्वा स्वं आत्मानं अवगाह्य
अनुभूय किंभूतं स्वं चिच्छक्ति मात्रं ज्ञानशक्ति मात्रं स्फुटतरं अति
व्यक्तं च पुनः किं कृत्य विहाय त्यक्त्वा सकलमपि समस्तमपि पर
द्रव्यं न त्वेकदेशेनेत्यपिशब्दार्थः किंभूतं तत् चिच्छक्तिरिक्तं ज्ञा
न शक्ति मुक्तं अचेतनमिति यावत् अह्नाय शीघ्रं शीघ्र वाच्य व्ययं
स्रागझटित्यंजसाह्नाय इत्यमरः ॥३५॥ अथ चेतनाचेतनौ विभज
ति– **चिच्छक्तिव्याप्तसर्वस्वसारो जीव इयानयं। अतोऽ**
तिरिक्ताः सर्वेऽपि भावाः पौद्गलिका अमी ॥३६॥
सं० टी०– अयं जीवः आत्मा इयान् एतावन्मात्रः चिच्छक्तीत्यादि-
चिच्छक्त्या ज्ञानाविभागप्रतिच्छेदनः व्याप्तं सर्वस्वसारं सर्वतः साम

स्त्वेन सार्द्धं तत्र भोगोपपन्नः अतीप्रत्यक्षाः — शरीरादयः सर्वेऽपि — समस्ता अपि भावाः —
पदार्थाः पौद्गलिकाः पुद्गलभावाः पौद्गलिकाः अतएव तस्मात् चैतन्यात् अतिरिक्ताः — भिन्नाः
ज्ञानशून्या इत्यर्थः ॥३६॥ अथ वर्णादीनां विविक्तत्वं वे भाष्यते —

वर्णाद्या वा रागमोहादयो वा भिन्ना भावाः सर्व एवास्य पुंसः। तेनैवांतस्तत्त्वतः पश्यतोऽमी नो दृष्टाः स्युर्दृष्टमेकं परं स्यात्॥३७॥

सं॰टी॰— अस्य — प्रत्यक्षस्य पुंसः आत्मनः वर्णाद्या वा वर्णगंधरसस्पर्शरूपशरीरसंस्थानसंहननादयो विविधभावाः वा — पुनः रागमोहादयः
रागद्वेषमोहप्रत्ययकर्मनोकर्मवर्गणास्पर्धकाध्यात्मस्थानानुभागस्थानयोगस्थानबंधस्थानोदयस्थानमार्गणास्थानस्थितिबंधस्थानसंक्लेशस्थानविशुद्धिस्थानसंयमलब्धिस्थानजीवस्थानादयः सर्वे — समस्ताः एव — निश्चयेन भावाः — पदार्थाः भिन्नाः अतिरिक्ताः
आत्मातिरिक्ता इत्यर्थः तेनैव वर्णादीनां भिन्नत्वकारणेनैव तत्त्वतः — परमार्थतः अंतः अभ्यंतरे स्वस्वरूपे पश्यतः अवलोकयतः — स्वध्यानं कुर्वत इति भावः अमी — वर्णादयः रागादयश्च नो दृष्टाः — नावलोकिताः स्युः — न भवेयुः अवलोकनेऽतत्साक्षिकं दृष्टं एकं अद्वितीयं — परं — उत्कृष्टं परमात्मानमित्यर्थः दृष्टं अवलोकितं तु अंतः पश्यतः पुंसः स्याद् भवेत्॥३७॥ अथ पुद्गलेन निर्वृत्तस्य पौद्गलिकत्वं प्रपद्यते —

निर्वर्त्यते येन यदत्र किंचित्तदेव तत्स्यान्न कथंचनान्यत्।

रुक्मेण निर्वृत्तमिहासिकोशं पश्यं रुक्मं न कथंचना
सिं ॥३८॥ सं॰ टी॰ — अत्र — जगति यत् — शरीरादि किंचित् — किमपि येन — पुद्गलादिना नि
र्वर्त्यते — निष्पाद्यते तत् शरीरादि तदेव पौद्गलिकमेव स्यात् भवेत् कथंचन केनापि प्रकारे
ण संस्कारादिना अन्यत् पुद्गलातिरिक्तं न भवेत् अपि वा अन्यत् आत्मादि द्रव्यं केनापि
प्रकारेण पौद्गलिकं नहि इममर्थं दृष्टांतयति — जगति रुक्मेण काञ्चनेन स्वर्णेन निर्वृत्तं निष्पन्नं
असिकोशं — कनकपत्रनिष्पन्नं खड्ग — पेटारकं रुक्मं — सौवर्णं पश्यंति अवलोकयंति सु
वैव्यवहारिणः कथंचन केनापि प्रकारेण धाराधेयादिना असिं — खड्गं न सौवर्णं प
श्यंति ॥३८॥ अथ वर्णादीनां पौद्गलिकत्वं पुरयति — वर्णादिसामग्र्यमिदं
विदंतु निर्माणमेकस्य हि पुद्गलस्य ततस्त्विदं पुद्गल
एव नात्मा यतः स विज्ञानघनस्ततोऽन्यः ॥३९॥
सं॰ टी॰ — विदंतु जानंतु [illegible] इदं — प्रत्यक्षं वर्णादिसामग्र्यं वर्णादीनि — वर्ण
गंधरस [illegible] स्पर्श शरीर संस्थान संहननादीनि तेषां सामग्र्यं — समग्रस्य भावः सा
मग्र्यं निर्माणं निष्पत्तिः एकस्य [illegible] पंचद्रव्य निरपेक्षस्य पुद्गलस्य — परमाणुद्र
व्यस्य हि इति निश्चितं त्वात्मन [illegible] व्यादि रितें ततः तस्मात् कारणात् — वर्णादिनिर्मा
णस्य पुद्गलत्वसाधनात् इदं तु — वर्णादि पुद्गल एव न आत्मादि नाम प्रकृतिर्व्याप्त
त्वात् नात्मा चिद्रूपो नहि। वर्णादिश्चिद्रूपः कुतो न? यतः यस्मात् हेतोः सः आत्मा
विज्ञानघनः

विशिष्टेन ज्ञानेन बोधेन घनो – निबिडः विज्ञानस्य घनो यत्र स तथोक्तः ततः
वर्णादीनां विज्ञानाभावात् तज्ज्ञान्यः वर्णादेर्भिन्न एव ॥ ३९ ॥ अथ जीवानां वर्णादि
प्रतिपादनं मिथ्येति मष्टाति – घृतकुंभाभिधानेऽपि कुंभो घृत
मयो न चेत् । जीवो वर्णादिमज्जीवजल्पनेऽपि न
तन्मयः ॥ ४० ॥ सं० टी० यदि कुंभः कलशः घृतमयः घृतेन – आज्येन निर्वृ
त्तः घृतमयः न भवेत् घृतकुंभाभिधाने – घृतस्य कुंभः इत्यभिधानेऽपि न
केवलं अनभिधानेऽपि इत्यपि शब्दार्थः तर्हि जीवः – आत्मा तन्मयः – व
र्णादिमयो नहि कस्मात् वर्णैत्यादिः – मृग्यं प्रति वर्णादिमान् जीवः इति
सूत्रे लोकव्यवहारे च जल्पनेऽपि यथैव हि कस्यचिदाजन्म प्रसिद्धैकघृत
कुंभस्य तदन्यम् – णमयकुंभानभिज्ञस्य प्रबोधनाय योऽयं घृतकुंभः
स मृण्मयो न घृतमय इति तत्पाकुंभे घृतकुंभ इति व्यवहारः तथाऽ–
स्याज्ञानिनो लोकस्यासंसारप्रसिद्धाशुद्धजीवस्य शुद्धजीवानभिज्ञ
स्य प्रबोधनाय योऽयं वर्णादिमान् जीवः स ज्ञानमयो न वर्णादिमय
इति तत्प्रसिद्ध्या जीवे वर्णादिमद्व्यवहारः ॥ ४० ॥ ननु वर्णादीनां
रागादीनां च जीवत्वाभावे को जीवः इति वाच्यते – अनाद्यनं
तमचलं स्वसंवेद्यमिदं स्फुटं । जीवः स्वयं तु चैतन्य

मुच्चैश्चकचकायते॥ ४१॥ सं·टी० इदं-प्रत्यक्षं चैतन्यं चेतन
त्वं स्वयं-स्वतः पुद्गलाद्यनपेक्षत्वेन न तु इति निश्चितं जीवः अत्रा
त्मा चैतन्यमंतरेणान्यस्यानुपलभ्यमानत्वात् तत् उच्चैः सकलश्रेष्ठ
त्वात् चकचकायते-चाकचक्यतया शोभते किंभूतं? अनादि-कदा
चिदपि तस्योत्पत्तेरभावात् अनंतं-अंतातिक्रांतं विनाशरहितत्वात्
' अनादिनिधनत्वे तर्हि कीदृशं? अचलं-विनाशरहितत्वात् तर्हि स्वास्ति कथं
ज्ञायते? स्वसंवेद्यं-अहं सुखी दुःखी अहमित्यादि रूप स्वसंवेद प्रत्यक्षं स्फुटं
व्यक्तं धर्मादिद्रव्याणामचेतनत्वेनास्फुरत्वात्॥ ४१॥ अथ जीवभेदं वि
कास्य जीवतत्त्वमालंबते- वर्णाद्यैः सहितस्तथाविरहि
तो द्वेधास्य जीवो यतो नामूर्तत्वमपास्य पश्य
ति जगज्जीवस्य तत्त्वं ततः। इत्यालोच्य विवेच
कैः समुचितं नाव्याप्यतिव्यापि वा व्यक्तं व्यंजि
तं जीवतत्त्वमचलं चैतन्यमालंब्यतां॥ ४२॥ सं·टी·

त्ततः तस्मात्कारणात् जगत्-गच्छति-जानातीति जगत् द्युतिगमोर्थेच
इतिक्विप्। ज्ञानवत् प्राणिसमूहः-अमूर्तत्वं-मूर्तत्वरहितं उपास्य-आश्रित्य जीवस्य
आत्मनः तत्त्वं-स्वरूपं पश्यति अवलोकयति। नहि यद् अमूर्तं तत्तज्जीवतत्त्वमिति जीवे
नामूर्तत्वस्य स्यव्याप्त्यभावात्। कुतः। यतः कारणात् अजीवः अजीवपदार्थः द्वैधाद्विप्रका
रः अस्ति-वर्तते। एको भेदः-वर्णाद्यैः रूपगंधरसस्पर्शाद्यैः सहितः-मूर्तः परमाणवा
दिपुद्गलपिंडानां वर्णात्मकत्वेन मूर्तत्वात् तथा-तेनैव प्रकारेण द्वितीयो भेदः तैर्व
रहितः धर्माधर्माकाशकालानां वर्णादिरहितत्वेनामूर्तत्वात् इति-अमुना प्रकारेण
अमूर्तत्वं जीवस्वरूपं न आलोच्य। निश्चित्य आलंब्य तां सेव्यतां किं। चैतन्यं चतनत्वं
व्यंजितजीवतत्त्वं व्यंजितं जीवस्य स्वरूपं येन तत् अचलं-परलक्ष्याभावात् चलनारहितं
समुचितं-सम्यक् प्रकारेण तत्रोचितं युक्तं। लक्षणस्य त्रीणि दूषणानि-अव्याप्ति
व्याप्त्यसंभववरूपाणि तत्राव्याप्तिर्नैतल्लक्षणस्य लक्ष्ये जीवे सर्वत्र विद्यमानत्वा
त्। गोः शावलेयत्ववदव्याप्तिर्न च। वा-पुनः अतिव्याप्तिर्न च स्वलक्ष्यं जीवलक्षा
णं विहायान्यत्र गोः पशुत्ववद्विद्यमानत्वाभावात्। पुनः-गमेरुशृंगफत्ववदसं
भवं न च यतः अमूर्तं-तत्रैव तत्र सर्वत्रैव विद्यमानत्वात्। अथवा समुचितपदेनासं
भवपरिहारः ॥४२॥ अथ जीवाजीवयोर्भिन्नत्वमनुभवति- जीवादजी
वमिति लक्षणतो विभिन्नं ज्ञानी जनोऽनुभवति
स्वयमुल्लसंसंतं। अज्ञानिनो निरवधिप्रविजृं-

भितोऽयं मोहस्तत्कथमहो बत नानटीति ॥४३॥

सं॰ टी॰ – इति चेतनत्वाचेतनत्वयोर्भिन्नत्वकथने नानुभवति निश्चयेनोभि-
यनुभवविभ्रमं करोतीत्यर्थः कः ज्ञानी – भेदविज्ञानयुक्तः जनः – ग्राह्यलोकाः लक्षण-
तः – असाधारणधर्मतः जीवात् आत्मनः अजीवं धर्मादि द्रव्यं विभिन्नं – अतिरिक्तं कीदृशं
अजीवं स्वयं – अचैतन्यस्वरूपेणउल्लसंतं – अर्ध्वविसंतं वत इति – खेदे तत तस्मात् जीवा-
जीवयोः परस्परं भिन्नत्वात् अयं मोहः – पुद्गलात्मकं मोहनीयं रागद्वेषात्मकं च कर्म
अहो इति आश्चर्ये कथं केन प्रकारेण नानटीति – अत्यर्थं नाटयति नकथमपि तयोः प-
रस्परभिन्नत्वसाधनात् किंभूतो मोहः अज्ञानिनः – भेदज्ञानरहितस्य मूढ प्राणिनः स्फुरे-
त्वादि मर्यादारहितत्वेन व्याप्तः अज्ञानिनस्तन्मयत्वात् ॥४३॥ अथ पाविवेकनाट्ये नटन-
द्रुतौ प्रकटयति –

अस्मिन्ननादिनि महत्यविवेकनाट्ये व-
र्णादिमान्नटति पुद्गल एव नान्यः। रागादिपुद्-
गलविकारविरुद्धशुद्धचैतन्यधातुमयमू-
र्तिरयं च जीवः ॥४४॥ सं॰ टी॰ नटति नृत्यं करोति नारका-
दिपर्यायपरूपत्वाद्यरूपं भवतीत्यर्थः कः पुद्गलः वर्गवर्गणास्पर्ध-
कगुणस्थानादिरूपः एव – निश्चयेन किंभूतः वर्णादिमान् वर्णोरूपयो सएव

३० आदिर्यस्य स्पर्शरसगंधादेः सवर्णादिः विद्यते यस्य सः स्पर्शरसगंधवर्णवतः पुद्गलैः
इति वचनात् तस्मिन् अस्मिन् जगत्प्रसिद्धे अविवेकनाट्ये ममेदं अहमस्येति लक्ष
णोऽ

विवेकः तथा चोक्तं चिदचित्त्वे परत्वे विविवेकस्तद्विवेचनं इति तद्विपरीतोऽविवेकः
स एव नाट्यं तस्मिन् किंभूते अनादिनि आदिरहिते पुनः किंभूते महति
आसंसार जीवव्यापकत्वात् तत्र चेतिभिन्न प्रकाशमे अन्यः अजीवादिभ्यः स्वयं जीवः
आत्मा ननर्ति कुतः हेतुगर्भितविशेषणं दर्शयति रागोत्पादिः रागे रतिः आ
दिर्येषां ते द्वेषमोहादयः ते एव भावादयः ते च ते पुद्गलानां विकाराश्च विकृतयः
ते एव निरूपं विपरीतस्वरूपत्वाद्बहुलं तत्त्वतत्त्वशुद्धं द्रव्यभावनोकर्म
रहितं चैतन्यं च द्रव्य धातुः द्रव्यविशेषः अपवादः
ति स्वगुणपर्यायनिति धातुः ज्ञानशक्तिः तेन निर्वृत्ता मूर्तिर्लक्षणं यावत् स्वरूपं
यस्य सः अयमपि संसारमाजे हीयते

इत्थं ज्ञानक्रकचकलनापाटनं नाटयित्वा जीवाजी
वौ स्फुटविघटनं नैव यावत्प्रयातः। विश्वं व्याप्य
प्रसभविकसद्व्यक्तचिन्मात्रशक्त्या ज्ञातृ
द्रव्यं स्वयमतिरसात्तावदुच्चैश्चकाशे ॥४५॥

सं॰ टी॰ तावत् तावत्कालपर्यंतं ज्ञातृद्रव्यं आत्मद्रव्यमित्यर्थः स्व
यं स्वभावादेव अतिरसात् रसातिशयतः उच्चैः ऊर्ध्वं चकाशे शुशु
भे किंभूतं प्रसभविकसत् अत्यर्थं विकासं गच्छत् तया व्यक्ते
त्यादि चिन्मात्रस्य ज्ञानमात्रस्य शक्तिः अविभागप्रतिच्छेदसमू
हः व्यक्ता चासौ चिन्मात्रशक्तिश्च तया किं कृत्वा विश्वं जगत् व्याप्य प
रिच्छेद्येत्यर्थः यावत् यावत्पर्यंतं नैव प्रयातः निश्चयेन न प्राप्नुतः किं
स्फुटविघटनं स्फुटं व्यक्तं विघटनं पृथग्भवनं कौ जीवाजीवौ जी
वः आत्मा चेतनः अजीवः अचेतनः कर्मपुद्गलादिः द्वंद्वः तौ किं कृत्वा
इत्थं पूर्वप्रकारेण पुद्गलस्यैव नर्तनादिकथनलक्षणेन नाटयित्वा नृ
त्यविषयं कृत्वा इतस्ततश्चालयित्वेति यावत् किं ज्ञानेत्यादिः ज्ञानं शु
द्धात्मज्ञानं तदेव क्रकचः करपत्रं क्रकचो स्त्री करपत्रं स्यात् इत्यमरः

तस्य कलनाग्रहणं तस्याः पाटनं - पटुत्वं तत्र पटुत्वं जीवाजीवयोर्भेदं कृत्वेत्यर्थः
तावत्तत्त्वद्रव्यं समयं समयं प्रति प्रविधिकृतयत्नप्रचकास्ति यावन्निःशेषबंधध्वंसो
न याति तस्मिन्कृते अधिकृततया प्रतिभासनाभावात्तस्य स्वस्वरूपेऽवस्थानात्कृ
तकृत्यत्वादिति तात्पर्यं। आरब्धानित्यं दं जयता [illegible] दालविकाशि प्रकृष्टनिजभा
नं शमचंद्रयतिव्यक्तं शुद्धार्थं समयसारपद्यस्य। इति समयसारपद्यस्वपर
माध्यात्मतरंगिणीनामध्येयस्य व्याख्यायां प्रथमोंऽकः॥१॥

एकः कर्ता चिदहमिह मे कर्म कोपादयोऽमी इत्यज्ञा
नां शमयदभितः कर्तृकर्मप्रवृत्तिं। ज्ञानज्योतिस्फुर
ति परमोदात्तमत्यंतधीरं साक्षात्कुर्वन्निरुपाधि
पृथग्द्रव्यनिर्भासिविश्वं॥१-४६॥ सं० टी० — स्फुरति द्योत
ते किं। ज्ञानज्योतिः बोधतेजः पृथक् - समस्तद्रव्येभ्यो भिन्नं किंभूतं। पर
मोदात्तं - परमं - उत्कृष्टं सर्वद्रव्यविकाशकत्वात् अथवा परा - उत्कृष्टा मा लक्ष्मीः
अनंतचतुष्टयलक्षणा यस्य तत्परमं तच्च तदुदात्तं उत्कटं च तत् पुनः अत्यंतधी
रं - अतिशयेन धीरं - नि[illegible]कंपं धीर्धारणा तां जगद्ग्रहणाय राति - आदत्ते
इति धीरमिति वा निरुपधि वाह्याभ्यंतरद्रव्यभावकर्मणउपाधेर्निष्क्रा
न्तं निरुपधि॥

निरादयो निर्गमनाद्यर्थे पंचम्याः इति पंचमीतत्पुरुषः न त्वव्ययीभावः द्रव्यनिर्भी
ति-समस्तगुणपर्यायनयोपनयप्रकाशकं नयोपनयमंतरेणान्यस्य द्रव्यस्याभावत्
तथाचोक्तमष्टसहस्र्यां- नयोपनयैकांतत्रिकालानां समुच्चयः। अविभ्राड्भा
वसंबंधो द्रव्यमेकमनेकधा॥१॥ एवं- बहुद्रव्यसमुदायस्य पूरज्जुपवित्रलोकं उ
पलक्षणाद् लोकं च साक्षात्कुर्वत- प्रत्यक्षीकुर्वत् इति पूर्वार्थोक्तप्रकारेण प्रवर्त्तिं
कर्मकर्तृप्रवृत्तिं तत्र क्रोधादौ यो परमात्मा स्वयमज्ञानभावेन ज्ञानभवनमात्रसह
जोदासीनावस्थात्यागेन व्याजेन व्याप्रियमाणः प्रतिभाति स कर्ता यत्तु अज्ञानभव
न व्याप्रियमाणत्वेनांतरुत्प्लवमानं प्रतिभाति क्रोधादि तत्कर्म एवमियमनादि
रज्ञानजा कर्मकर्तृप्रवृत्तिः कर्ता आत्मा कर्म ज्ञानावरणादिः द्वंद्वः तयोः प्रवृत्तिः प्र
वर्त्तनं तां प्रमितः साकल्येन शमयत् उपशमं- आनतां नयत् किंभूतां तां ऽज्ञा
नां न विद्यते ज्ञानं यस्यां सा तां इति किं इह- जगति एकः प्रहंति ... के
ऽत्र पुद्गले कर्ता करोतीत्येवं शीलः कर्ता कोपादयः क्रोधादयो द्रव्यभावरूपाः तेम
मात्मनः कर्तृता पत्वस्य कर्मत्वक्रियमाणं कार्यं॥४॥ ननु ज्ञाने कथं न कर्तृकर्मप्रवृ
त्तिरिति चेत —

परपरिणतिमुज्झत् खंडयद्भेदवादानिदमुदितमखंडं ज्ञानमुच्चंडमुच्चैः। ननु कथमवकाशः कर्तृकर्मप्रवृत्तेरिह भवति कथं वा पौद्गलः कर्मबंधः॥२॥

सं०टी०--इदं-प्रत्यक्षं ज्ञानं-बोधः उच्चैः अतिशयेन उदितं-उदयं प्राप्तं किंभूतं उ
ज्झत्-त्यजत् परेत्यादि-परे पुद्गलाद्यादिषु परिणतिं-परिणामं पुनः कीदृशं खंड
यत्-निराकुर्वत् कान् भेदवादान्-भेदानां कर्तृकर्मकरणादिरूपाणां वादाः-कथ
नानि तान् पुनः अखंडं-न खंड्यते केनापि तद् अखंडं-परिपूर्णं उच्चंडं-उत्कटं द्रव्यास्रव
निराकरणहेतुत्वात् ननु इति वितर्के इह ज्ञाने अत्र अवकाशः स्थानं कथं न
केनापि प्रकारेण कस्याः ~~भावकर्मणां नावकाश इति यावत् वा अथवा कथं~~
~~भव~~ कर्त्रित्यादिः कर्ता च कर्म च कर्तृकर्मणी तयोः प्रवृत्तिः प्रवर्तनं आत्मा कर्ता क्रो
धादि कर्म ईदृग्विधविकल्परूपा तस्याः भावकर्मणां नावकाश [illegible]ति याव
त् वा अथवा भवति-जायते प्रादुर्भावे गतौ च भू इत्यभिधानात् [illegible] कथं न के
नापि प्रकारेण पौद्गलः पुद्गलेभ्यः-त्रयोविंशति वर्गणानामन्यतमाभ्यो वर्गणा
भ्यस्तु [illegible] चिताभ्यो भवः पौद्गलः कर्मबंधः-कर्मणां ज्ञानावरणादि द्रव्यकर्मणां
बंधः॥२॥ द्रव्यकर्मबंधो निरस्तः अथ चेतनश्च कास्तीति प्रकाशते--

इत्येवं विरचय्य संप्रति परद्रव्यान्निवृत्तिं परां स्वं विज्ञा
नघनस्वभावमभयादास्तिघ्नुवानः परं। अज्ञानोत्थि
तकर्तृकर्मकलनात्क्लेशान्निवृत्तः स्वयं ज्ञानीभूत इ

तस्य कास्ति जगतः साक्षी पुराणः पुमान्॥३॥ सं०टी०-इत-ज्ञानस्वभावात्मकप्पनादनंतरं च कास्ति यो ततेकः। पुराणः जीर्णः अनादिरित्यर्थः पुमान्-अर्थात्मा किंभूतः। जगतः-त्रिलोकस्य साक्षी-अक्षति-सं घातीकरोति पुर्वोत्तर पर्यायाणि त्येवंशीलः अक्षणोऽक्षवः अक्ष्णोति-व्या[illegible]क्नोति-परिदि[illegible]नत्ति सर्वेषु णपर्यायानि त्येवं शीलः अक्षी-ज्ञायकः तेन सह वर्तत इति साक्षी अथवा जगतः साक्षी सा[illegible]ह्वि कः-जगत्स्वभाव[illegible]ज्ञायकत्वात् स्वयं पर[illegible] स्वरूपमंतरेण ज्ञानी भूतः संसारदशायामज्ञानं प्रतिबुद्धावस्थायां ज्ञानं भूयते स्मेति ज्ञानी भूतः निवृत्तः विनिवृत्तिं प्रापुः कृतः। अज्ञेत्यादिः अज्ञाना-स्वयं चैतन्याभवलक्षणा उत्थिता प्रादुर्भूता कतृकर्मणोः कलनाः प्रवृत्तिर्विकल्पो वा सैव कलो शः दुःखदायित्वात् तस्मात् पनुः किंभूतः अप्रा स्तब्धवानः-ष्टिबु अप्रा स्कंदने अस्य धातोः प्रयोगात् परं-केवलं स्वं स्वरूपं कृतः ऽप्रमयात् स्तंभं प यत्व मात्रित्य किंभूतं स्वं श्वि ज्ञानेत्यादिः-विज्ञानस्यावि[illegible] विशिष्टनिर्मलज्ञानस्य घनो-निरंतरं स एव स्वभावो यस्य तत् इति हेतोः आत्म प्रकाशनस्वभावात् एवं पूर्वोक्तप्रकारेण कतृकर्मावकाशाभावे सति वि[illegible]र च य्यपरचयित्वा कां परं-उत्क्रांतिवृत्तिं-परावृत्तिं संप्रति-इदानीं कृतः-परद्र व्यात् पुद्गलादि परद्रव्यत्वात्॥३॥ अथात्मनः कर्तृ[illegible]त्व शून्यत्वं संसूचयति—

व्याप्यव्यापकता तदात्मनि भवेन्नैवातदात्मन्यपि व्या
प्यव्यापकभावसंभवमृते का कर्तृकर्मस्थितिः॥
इत्युद्दामविवेकघस्मरमहोभारेण भिंदंस्तमो ज्ञानी
भूय तदा स एष लसितः कर्तृत्वशून्यः पुमान्॥ ४॥ सं

टी॰—तदा कर्तृत्वशून्यत्वसूचनसमये स एषः प्रत्यक्षीभूतः पुमान् चिद्रूपः लसि
तः उल्लासं प्राप्तः—परमचमत्कारित्वं प्राप्तः इत्यर्थः किं कृत्वा ज्ञानीभूय अज्ञानं ज्ञानं भू
त्वा संसारदशातः इति ज्ञानीभूय समासे भाविन्यनञः क्त्वो यप् इति कौमारसूत्रे
ण यप् अज्ञ कृदाद्यनुकरणं चेति इति चिंतामणीसूत्रेण निष्पादनात्॥ तदा लसितः पु
रुषः पुमान् आहारः कर्तृत्वशून्यः परद्रव्यात्मा कर्ता कर्म नोकर्मपरिणामरूपकर्मणाभित्ति
विकल्पेन शून्यः रहितः किं कुर्वन् तमः अज्ञानं ज्ञानदर्शनावारकत्वात् भिंदन्—छिंद
न् निवारयन्निति यावत् केन इति पूर्वार्धोक्तयुक्त्या उद्दामेत्यादिः—उद्दाम उत्क
टः स चासौ विवेकश्च चेतनाचेतनयोः पृथक्करणलक्षणः तस्य उच्चैस्तराम् च इति त्वे पर
तत्त्वविवेकस्तद्विवेचनमिति स एव घस्मरं जगदज्ञानग्रासकं महः तेजः अप्रवाविवेकेना
पलक्षितं घस्मरं महः—जगदंतःकारकं ज्ञानं तत्स्वभारत्वेन इति किं तदात्मनि—तावेव—
स्वभव[illegible]स्व

भावभावाद्वैवआत्मास्वरूपं परस्य स तदात्मा तस्मिन्न भवेत्- स्यात् का
व्याप्यव्यापक तान्- व्याप्यते नेनेति व्याप्यं कार्यं व्याप्नोति स्वकार्य
मिति व्यापकः धूम धूमध्वजयोः घट मृत्तिकयोर्वा व्याप्यव्यापकभाव सद्भावात् पुद्
गल द्रव्येण कर्त्रा स्वतंत्र व्याप्य व्यापकेन न कर्मत्वेन क्रियमाणं कर्म स्यात् व्याप्यत्वं तयोः सद्भा
वत्वस्यैव स्यान्नात् कुंभ मृदोरिव अस्यपि पुनः अतदात्मनि- अतत्स्वरूपेन व्याप्यव्याप
कता कुंभकार कुंभयोरिव अत्यन्तव्यापार्वित धूमध्वजयोरपि तत्संगात् स्वभावस्वभा
विनोः कार्यकारणयोरपि कुशिंशपा वृक्षत्वयोः धूमध्वजयोरपि व्याप्यव्यापकता न चा
स्यत्र तथा ज्ञानात्मनोः पुद्गल कर्मणोरेव व्याप्यव्यापकता न च पुद्गल परिणामात्मनोः
कुंभ तत्कारकयोरिवास्ति व्याप्यत्वादि:- व्याप्यं च व्यापकं च व्याप्य व्यापके तयोर्भाव
स्तस्य संभवस्तं ऋते विना कर्तृ कर्मयोगे द्वितीयापि भवति पंचमी च तैः द्वितीयाच श
ब्दात् इति शाकटायनात् कर्तृकर्मस्थितिः- कर्मात्मनोः कर्तृकर्मभाव स्यान्नकापि- न का
पि भवतीति॥४॥ अथ ज्ञानपि व्याप्यव्यापकत्वं पुनाहरणाद्धु- ज्ञानी जानन्नपीमां

स्वपरपरिणतिं पुद्गलश्चाप्यजानन् व्याप्तृव्याप्यत्वमंतः
कलयितुमसहौ नित्यमत्यंतभेदात्। अज्ञानात्कर्तृ
कर्मभ्रममतिरनयोर्भाति तावन्न यावत् विज्ञाना
र्चिश्चकास्ति क्रकचवददयं भेदमुत्पाद्य सद्यः॥ ५॥

सं० टी० — ज्ञानी आत्मा च [illegible] पुनः पुद्गलः परमाण्वादिपुद्गलद्रव्यं व्याप्य व्यापकत्वं प्राप्यं विकार्यं निर्वर्त्यं च व्याप्यलक्षणं तत्र — प्राप्यं कर्म यत्पर्यायं प्राप्तुं योग्यं यथाऽऽत्मभावविनिवृत्तौ वृक्षत्वं पूर्वावस्था [illegible] परित्यागे नत्वान स्यात्तरप्राप्तिः तदुक्तायं — यथा मृत्पिंडस्य घटः पर्यायस्वरूपेण निर्वर्तितुं — निष्पादितुं योग्यं निर्वर्त्यं यथा दुःस्यासक्तोशकुशूलघटादि वृत्तव्यापकत्वं उक्तत्वे च हि नत्व घटे पर्यंसिद्धत्वे स्यात्तादात्म्यत्वं पुद्गलकर्मपरिणामयोः आत्मज्ञानपरिणामयोर्मोप्य व्यापकत्वं न त्वात्मकर्मणोः अत्यंतविलक्षणत्वात् — अतः अभ्यंतरे वहिस्तयोः व्याप्यव्यापकत्वे हृदयमानि अपि कलयितुं स्वीकर्तुं असहौ — असमर्थौ अत्यंतविलक्षणत्वमुद्घाटयति तयोः किंभूतः सन्नात्मा जानन्नपि परिच्छिंदन्नपि अपि शब्दात् लब्धपर्याप्तादीसाकल्येनाजानन् कां इमां — प्रत्यक्षां स्वपरपरिणतिं — स्वपरयोः आत्मपुद्गलयोः परिणतिः — परिणामः — पर्यायः ज्ञानकर्मलक्षणस्तां पुनः पुद्गलस्तु अजानन् अपरिच्छिंदन् अज्ञानस्वभावत्वात् असहौ कुतः नित्यं — सदैव अत्यंतभेदात् — चेतनाचे[illegible]तनस्वभावेनात्यंतविलक्षणत्वात् यावत् विज्ञानार्चिः ज्ञानज्योतिः न चकास्ति — न द्योतते किं कृत्वा सद्यः तत्कालं उत्पाद्य कं भेदं आत्मकर्मणोर्भेदं त्वं कथं अप्ररयं — ध्यानादिनानिमर्त्यं यथा भवति तथा क्रकचवत् — यथा क्रकचः — करपत्रं काष्ठयोर्भेदं उत्पादयति तावत्कालं भाति — शोभते का कर्तृत्वादिः कर्तृकर्मणो भ्रमस्तेनोपलक्षिता मतिः बुद्धिः कयोः अनयोः जीवपुद्गलयोः कुतः अज्ञानात् — ज्ञानावरणादिकर्मोदयादित्यर्थः ॥५०॥ अथ व्याप्यकर्तृकर्मादित्रयं पृथग्दर्शयति पद्यचतुष्टयेन —

यः परिणमति स कर्ता यः परिणामो भवेत्तु तत्कर्म।
या परिणतिः क्रिया सा त्रयमपि भिन्नं न वस्तुतया ॥६॥
सं॰ टी॰ यः आत्मा पुद्गलो वा परिणमति स्वपर्यायान् प्राप्नोति यथा तरंगनि
स्तरंगावस्थयोः समीरसंचरणासंचरणयोरपि समीरसमुद्रयोः कर्तृकर्म
त्वाभावात् पारावार एवादिमध्यांतेषु तरंगनिस्तरंगावस्थां व्याप्य उत्त
रंगनिस्तरंगत्वात्मानं कुर्वन् कर्ता तथा संसारनिःसंसारयोः पुद्गल
कर्मविपाकसंभवासंभवनिमित्तयोरपि कर्तृकर्मत्वाभावात् जी
व एवादिमध्यांतेषु तेषु तेऽवस्थे व्याप्य उभयस्वरूपमात्मानं कुर्वन् कर्ता
एवं पुद्गलोऽपि योज्यं तु पुनः यः परिणामो भवेत् तत्कर्म यथा तस्यैवोत्तरं
गनिस्तरंगत्वात्मा नमन भवतः स एव परिणामः कर्म तथा तस्य संसारनिःसं
सारत्वेन भवतः स एव परिणामः कर्म या परिणतिः स्वपरिणामे परिणमनं
सा क्रिया वस्तुतया वस्तुरूपेण एकस्यात् त्रयमपि कर्तृकर्मपरिणतिरूपं
भिन्नं अन्यत् न भवेत् क्रियायाः तावद्यखिलापि परिणामलक्षणतया नाना
म परिणामतोऽस्ति भिन्ना परिणामोऽपि परिणामपरिणामिनोरभिन्नवस्तुत्वा
त्परिणामिनो न भिन्नः परिणाम्यपि क्रियापरिणामयोरभिन्नत्वात्तल्लक्ष—
णामतोऽभिन्नः॥६॥ एकः परिणमति सदा परिणामो जायते
सदैकस्य एकस्य परिणतिः स्यादनेकमप्येकमेव यतः॥

सं॰टी॰—अनेकत्वेऽपि एकत्वमिति स्फुटयति एकः आत्मा सदा—नित्यं परिणमति—परिणामयुक्तो भवति सदा—निरंतरं एकस्य आत्मनः परिणामः शुभाशुभलक्षणः जायते—उत्पद्यते एकस्य—आत्मनः परिणतिः परिणमनलक्षणा क्रिया स्यात् यथा किल कुलालः कलशसंभवानुकूलमात्मव्यापारपरिणाममात्मनोऽव्यतिरिक्तमात्मनोऽव्यतिरिक्तया परिणतिमात्रया क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रतिभाति न पुनः घटादिरूपं मृत्तिकया क्रियमाणं प्रति अभिन्नतामनुभवति तथा—आत्मापि पुद्गलपरिणामानुकूलमज्ञानादात्मपरिणा[illegible]मात्मनोऽव्यतिरिक्तमात्मनोऽव्यतिरिक्तया परिणतिमात्रया क्रियया क्रियमाणं कुर्वाण प्रतिभाति न पुनः पुद्गलक्रियया क्रियमाणं कर्म प्रत्यभिन्नतामनुभवति यतः अभिन्नत्वं तेनांत्रयाणं अनेकमपि कर्तृकर्मक्रियारूपेणानेकमपि एकमेव वस्तु तत्स्वलक्षणमभिन्नत्वेनेत्यर्थः ॥७॥ नोभौ परिणमतः खलु परिणामो नोभयोः प्रजायेत उभयोर्न परिणतिः स्याद्यदनेकमेव सदा ॥८॥

सं॰टी॰ उभौ जीवपुद्गलौ खलु इति निश्चितं परिणमतः परिणामं गच्छतः न नाहि एकः स्वहि परिणमति यथा कुलालः घटनिष्पादनोऽभिमानपरिणामं प्रति परिणमति न तु घटभवनक्रियायां प्रति तथा जीवः कर्मनिष्पादनाभिमानपरिणामं प्रति परिणमति न पुद्गलद्रव्यनिष्पादितकर्मक्रियायां प्रति उभयोः जीवपुद्गलयोः परिणामः परिणतिः न

ज्ञायते-नोत्पद्यते परस्परं भिन्नस्वभावत्वात् उभयोः-परात्मनोः पपरि
णतिः-परिणतिः परिणमनलक्षणा क्रिया न स्यात् न भवेत् परस्परं स्वस्वभावे
भिन्नपरिणतिसद्भावात् यतः-यस्मात् कारणात् अनेकं न स्यात् अनेकं जीवपुद्ग
लौ सदानित्यं अनेकमेव भिन्नमेव ॥५॥ नैकस्य हि कर्तारौ द्वौ स्तो द्वे
कर्मणी न चैकस्य। नैकस्य च क्रिये द्वे एकमनेकं यतो न
स्यात् ॥६॥ सं॰टी॰-एकस्य-परिणामस्य चेतनालक्षणस्य वा हि क्षितिनिश्चितं द्वौ
जीवपुद्गलौ कर्तारौ कारकौ न स्तः न भवतः चेतनायाः जीवस्य कर्तृता कर्मणः पुद्ग
लस्य कर्तृता द्विति भिन्नप्रक्रमे। एकस्य जीवस्य चेतनाक्रियां प्रति परिणतत्वात् पुद्ग
लस्य कर्मक्रियां प्रति परिणतत्वात्। यथा कुलालः स्वपरिणतिक्रियां प्रति परि
णतः भरद्रव्यं तु कलश क्रियां प्रति परिणतं अन्यत् भरद्रव्यं वस्त्रक्रियां प्रति हेतु
र्न स्यात् यतः-पूर्वोक्त कारणात् एकं अपरं वा उ द्रव्यं जीवादि अनेकं-पुरपरिणामक
र्मक्रियाभावात् अनेकरूपं न स्यात् न भवेत् अथवा एकं जीवादि अनेकस्वरूपं तु क
र्मक्रियारूपं यतः कुतः न भवेत् अपितु भवेद्वा ॥७॥ अथ ज्ञानमाहात्म्यं वक्ति त्वं निरू
पयति-

आसंसारत एव धावति परं कुर्वेहमित्युच्चकैर्दुर्वारं
ननु मोहिनामिह महाहंकाररूपं तमः। तद् भूतार्थपरि
ग्रहेण विलयं यद्येकवारं व्रजेत् तत्किं ज्ञानघनस्य बंधनम

भूयो
२६ हो भवेदात्मनः ॥१०॥ सं॰ टी॰ — ननु इति वितर्के इह जगति इति अमुना प्रकारे
ण ध्यावति अत्यर्थं प्रद्विपति व्याप्नोतीति यावत् । किं । महाहंकाररूपं महानत्सक
लप्राणव्याप्ति यावीसचासौ अहंकारश्च मयेदं कृतमित्यादि रूपो गर्वः स एव रूपं
स्वरूपं यस्य तत्तत्तमः अज्ञानं केषां । मोहिनां मोह ग्राह ग्रस्तानां देहिनां । किं भूतं । उ
च्चैः अत्यर्थं दुर्वारं वारयितुमशक्यं किंविशिष्टं यं तं यावत् । आसंसारं तत एव याव
ल्पयं तं पंचपरिवर्तनरूपसंसारस्तावत् अयं तं प्रसर्पत्येव । इति किं कुर्वे निष्पादया
मि करिष्ये वा वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवदिति सूत्राद्भविष्यदर्थे वर्तमानात् अ
हं कर्तृभूतः किं परं परद्रव्यं गृहपुत्रविवाहशरीरकर्मादिरूपं यदि एवं पूर्वोक्ते
त गत्वे तत् विलयं विनाशं तत् तमः कर्तृ एकवारं सकृद्वारं केन भूतेत्यादि शु
द्धबुद्ध्यात्मिकनयेन तत् तर्हि किं । तावत् किं स्यात् अपितु न स्यादित्यर्थः भूयः
पुनः अहो किं । बंधनं कर्मसंश्लेषणं कस्य आत्मनः चिद्रूपस्य किंभूतस्य । ज्ञा
नघनस्य बोधनिरतस्य ॥१०॥ अथात्मपरभावं बोधमुच्यते आत्मभावा
न् करोत्यात्मा परभावान्सदा परः आत्मैव ह्यात्मनो भा
वा परस्य पर एव ते ॥११॥ सं॰ टी॰ — आत्मा चेतनः करोति विदधाति
वेदयते वा कान् । आत्मभावान् मतिश्रुतावधिप्रमुखविभावपर्यायान् केव
लज्ञानदर्शनसुखवीर्यरूपशुद्धपर्यायांश्च परः पुद्गलपदार्थः परभावान्
ज्ञानादन्यान्

स्वभावविभावपर्यायान् करोतीति संबंधः। कुतः। हीति यतः। आत्मनः भा
वाः पर्यायाः आत्मैव द्रव्यादेशात् पर्यायाणामात्मस्वभावत्वात्। अत एवान्तेपर
पर्यायाः परस्य पुद्गलस्यैते भावाः परस्य पुद्गलस्य ततोऽतिरिक्तत्वात् इति
ये स्वभावास्ते तदीयाः न परकीया इति विभागः स्फुटः॥ २१॥ अथाज्ञानरागयो
र्युगपत्प्रवृत्तिं दर्शयति — अज्ञानतस्तु सतृणाभ्यवहारकारी ज्ञा
नं स्वयं किल भवन्नपि रज्यते यः। पीत्वा दधीक्षुम
धुराम्लरसातिगृद्ध्या गां दोग्धि दुग्धमिव नून
मसौ रसालं॥ २२॥ सं॰टी॰ — तु पुनः यः अज्ञानाच्यस्तसुतत्त्व
शास्त्रः पुमान् रज्यते बाह्यालाभादिकारणकलापाद्रागं गच्छतीति कुतः। अज्ञा
नतः भेदविज्ञानविलक्षणबोधाद्धेतोः। किं कुर्वन्। स्वयं सततं ज्ञानं शुद्धात्मज्ञा
नं भवन्नपि चैतन्यत्वमपि अनुभ[illegible]वन्नपि वा तान् भवन्वा किल इत्यागमो
क्तौ स पुमान् से त्यादिना तृणेन सह वर्तमानः सतृणः अभ्यवहारः उक्तमाहा
रः पायसशर्करादिरूपः सतृणश्चासावभ्यवहारश्च तं करोतीत्येवं शी
लः सतृणाभ्यवहारकारी तृणसहितान्नमाहारभोजी इत्यर्थः यथा तृणादिकमपि संपाय

साहारर यः तयोरेकत्रास्वादेन कस्यचित्तु सः शुभाशुभं तथा रागस्य तृण
स्थानीयत्वात् तत्र शुभत्वं ज्ञानानुभवस्य शुभाहारस्थानीयत्वात् शुभ
त्वं। नूनं-निश्चितं असौ ज्ञानरागयोरेकत्वानुभावुकः पुमान् गां धेनुं दुग्धं-क्षीरं
दोग्धीव प्रकल्पयति यथा कश्चित् दधीत्यादि दधि-दुग्धविकारमाम्लरसोपेतं
इक्षुमधुररसोगतः इक्षुदंडः इक्षुः तयोः मधुराम्लरसयोरतिगृद्धिः अत्या
शक्तिः तया किं कृत्वा? चीत्वा पानं कृत्वा कां? रसालां-रसनाविषयासक्तजनाः
वस्त्रगालितदधि शर्करां मरिचैलाकर्कमपि रसांतरं प्राप्य रसालामिति भणंति
शिखरिणीति देशभाषया यथा कश्चित् रसालामास्वाद्य तद्देहमजानन् गो
दोहनादिकं ... मधुराम्लरसातिगृद्ध्या प्रवर्तते तथा पुरालभेदमजाननं
क्रोधादिकर्तृत्वेन प्रवर्तत इति तात्पर्यं।।१२।। अथाज्ञविलासविजृंभते—

अज्ञानान्मृगतृष्णिकां जलधिया धावंति पातुं
मृगाः अज्ञानात्तमसि द्रवंति भुजगाध्यासेन रज्जौ
जनाः। अज्ञानाच्चविकल्पचक्रकरणाद्वातोत्तरं
गाब्धिवत् शुद्धज्ञानमया अपि स्वयममी कर्त्रीभ
वंत्याकुलाः।।१३।।

सं॰टी॰– अमी एते लोकाः स्वयं स्वतंत्र एव कर्त्तारो भवंति मया कर्म कृतमि
ति कर्मणां कर्त्तारो भवंति कीदृशा अपि १ शुद्धज्ञानमपापमपि निर्मल
भेदबोधप्राचुर्यात् अत्र ते दज्ञानिनः कथं कर्मकर्त्तारो न स्युरित्यपि शब्दार्थः
आकुलाः संतः कुतः ॥ अज्ञानात् भेदज्ञानाभावात् पुनः कुतः ॥ विकल्पैत्यादि–
विकल्पानां चक्रं समूहः तस्य करणात् कुतः स्फुरितः अत्रैवापांतरन्याः समा
ठवातादित्यादिः वातेन वायुना उत्तरंगः ऊर्ध्वोर्मिमयः स चासावब्धिश्च
तद्वत् यथोत्तरंगरहितोऽब्धिर्वातेनोत्तरंगीयते तथा शुद्धज्ञानोऽप्यज्ञाना
त्कर्त्ता भवतीत्यर्थः ॥ लौकिकदृष्टांतदर्शनेनाज्ञानस्य माहा त्म्यमाह– मृगाः
हरिणाः धावंति प्रसर्पंति किमर्थं पातुं पानार्थं क्व मृगतृष्णिकायां मरीचिकायां
जलधिया पानीयाभावेऽपि पानीयबुद्ध्या अज्ञानात् ज्ञानाभावमाश्रित्य ज्ञा
निनस्तु तर्हि तत्र कथं धावंति तथाऽज्ञानिनः भोगसुखे शरीरादौ च सुखधि
या ममत्वधिया च वर्त्तंते इति भावार्थः ॥ पुनः द्रवंति पलायनं कुर्वंति कुतः तमसि
तिमिरे केचित् जनाः पुरुषाः केन रज्जौ वराटके शुल्वं वराटकः स्त्री तु रज्जुः स्त्री
षु वटी गुणः इत्यमरः भुजगाध्यासेन भुजगोऽयमित्यारोपबुद्ध्या कुतः अ
ज्ञानात् अज्ञानमाश्रित्य यथा रज्जौ भुजग इति कृत्वा वर्त्तंते तथा स्वपरकीयपर
शरीरादौ स्वमिति कृत्वा वर्त्तंते अज्ञानिनः ॥१३॥ अथ ज्ञानाद्विनाशमाविष्करो
ति–

ज्ञानाद्विवेचकतया तु परात्मनोर्यो जानाति हंस
इव वाः पयसोर्विशेषं। चैतन्यधातुमचलं स सदाधि
रूढो जानीत एव हि करोति न किंचनापि ॥१४॥ सं॰टी॰—
तु पुनः प्रज्ञानविजृंभाणविकचानंतरं जानाति— वेत्ति कं? विशेषं— भेदं
कयोः? परात्मनोः पुद्गलकर्मजीवयोः ज्ञानात् भेदबोधमाश्रित्य क
या? विवेचकतया— ज्ञानात्मनो भेदकस्वरूपतया इममर्थं निदर्शयति हं
स इव— यथा मरालः वाः पयसोः— नीरक्षीरयोः भेदं वेत्ति तथा ज्ञानी पुद्ग
लजीवयोः स पुमान् जानीत एव वेत्त्येव कं? चैतन्यधातुं चेतनास्वरूपधा
तुमात्मानं वेत्यर्थः किं[illegible]भूतं? अचलं— स्वस्वभावान्न चलतीत्यचलं सदा—
नित्यं अधिरूढः सन् गुणसमूहमाश्रितः सन् हीति निश्चितं किंचनापि— कि
ञ्चुभते— न करोति— कर्तृकर्मक्रियां न विदधाति ॥१४॥ अथ ज्ञानादेव भेदम्

ज्ञानादेव ज्वलनपयसोरौष्ण्यशैत्यव्यवस्था
ज्ञानादेवोल्लसति लवणस्वादभेदव्युदसः। ज्ञानादे
वस्वरसविकसन्नित्यचैतन्[illegible]धातोः क्रोधादेश्च

प्रभवति भिदा भिंदती कर्तृभावं॥५५॥ सं· टी·— प्रभ
वति जायते भिदा भेदः [illegible] कस्य स्वेत्यादिः स्वस्य आत्मनः रसः अनुभवः तेन
विकसन विकाशं गच्छन् सचासौ नि[illegible]त्यः शाश्वतः चैतन्यधातुश्च चैतः
न्यधातुश्च चेतनालक्षणो धातुस्तस्य क्रोधादेश्च क्रोध-मान-मायालो
भ-मोह-राग-द्वेष-कर्म-नोकर्म-मनोवचन-काय-श्रोत्र चक्षु घ्राण रस
न-स्पर्शनादेश्च परस्परं कुतः ज्ञानादेव-शुद्धात्म प[illegible]रिज्ञानात् नान्यत
स्वा किं भूता भिंदती-विदारयंती कं कर्तृभावं आत्मनः कर्मणां कर्तृत्व
स्वभावं लौकिक अज्ञानादेव सर्वमिति प्रकाशयति-औष्ण्यशैत्यव्यव·
स्था-शीतोष्णयोः व्यवस्थितिः भवति कयोः ज्वलनपयसोः-वह्नितप्त
नीरयोः कुतः ज्ञानादेव-बोधादेव यथा कश्चित् लौकिको व्यवहारज्ञः ए
कत्रीभूतयोः पावकपयसोः भेदं निश्चिनोति अत्र भेदज्ञस्तयोरभेदमेव
तथा ज्ञानी एकत्रीभूतयोः परात्मनोः भेदं निश्चिनोति नाज्ञानी तथा
उल्लसति· उल्लासं गच्छति कः लवणेत्यादिः लवणस्वादस्य क्षारलवण
स्य कटुकाम्लव्यंजनस्वादात् भेदः विशेषः तस्य व्युदासः ज्ञानं कुतः।

ज्ञानादेव यथा कश्चिद्वैजन भेदज्ञो व्यंजन लवणयोर्भेदं व्यक्तं वेत्ति
अभेदज्ञः इदं क्षारस्वादं व्यंजनमेव तथाज्ञानी क्रोधादिज्ञानयोरेक
त्री भूतयोः पृथक् स्वभावं परिच्छिनत्ति अज्ञानी तु क्रोधमयमात्मे वेत्ति
वेत्ति इति तात्पर्यं। प्रतिवस्तूपमालंकारोयं यदाह वाग्भट्टः—
अनुपात्तविवादानां वस्तुनः प्रतिवस्तुना। यत्र प्रतीयते साम्यं प्रति
वस्तूपमा तु सा॥१५॥ अथात्मनः स्वपरभावयोः कर्तृत्वं निवेद्यते—
अज्ञानं ज्ञानमप्येवं कुर्वन्नात्मानमंजसा। स्यात्कर्ता
त्मात्मभावस्य परभावस्य न क्वचित्॥१६॥ सं॰टी॰— आ
त्मा—चिद्रूपः आत्मभावस्य स्वस्वरूपस्य कर्ता स्यात् भवेत् किं
कुर्वन्। अंजसा—परमार्थतः आत्मानं—स्वस्वरूपं ज्ञानं बोधं अपि पुनः
एवं [illegible] निश्चयेन अज्ञानं बोधाविपर्ययं कुर्वन् निष्पादयन् यत्किल क्रो
धोहमस्मि इत्यादिवत् वा ज्ञानोहमस्मि इत्यादिवच्च परद्रव्याण्यात्मीकरोति आत्मान
मपि परद्रव्यं करोत्येवमात्मा हृतदायमज्ञानकर्ता कुत्रचित्—कदाचित् परभाव
स्य—पुद्गलपर्यायस्य न कर्ता स्यात्॥१६॥ अथात्मनो व्यवहारेण कर्तृत्वमतिं व्य
पदिशति—

आत्मा ज्ञानं स्वयं ज्ञानं ज्ञानादन्यत्करोति किं। परभा
वस्य कर्तात्मा मोहोऽयं व्यवहारिणां॥६७॥ सं॰ टी॰— आ
त्मा· चिद्रूपः ज्ञानं बोधं करोति स्वयं· ज्ञानमेवात्मा आत्मज्ञानयोर्द्रव्यादेशादे
कत्वात् तज्ज्ञानं ततः बोधं विहाय अन्यत्— घटपटमुकुटलशकटादिकं किं करोति? अपि
तु— न विदध्यात् एव। ननु आत्मनोऽकर्तृत्वे गृहमिदं मया कृतमित्यादि व्यवहारः
कथमिति चेत्? न आत्मनः परभावस्याकर्तृत्वात्, आत्मा· जीवः परभावस्य— पर
पर्यायस्य· घटादेः कर्ता व्यवहारिणां— व्यावहारिकपुरुषाणां अयं आत्मा
कर्तेत्यादिलक्षणः मोहः— विभ्रमः। ये खलु पुद्गलद्रव्याणां परिणामाः— गोरसव्याप्त
दधिदुग्धमधुराम्लवत् पुद्गलद्रव्यव्याप्तत्वेन भवंतो ज्ञानावरणादीनि भवंति
तानि ततस्थगोरसाध्यक्षवत् न नाम करोति ज्ञानी॥१०॥ अथ पूर्वपक्षं जीवस्य पु
द्गलकर्तृत्वं प्रतिबध्नाति— जीवः करोति यदि पुद्गलकर्म नैव क
स्तर्हि तत्कुरुत इत्यभिशंकयैव। एतर्हि तीव्ररयमोह
निवर्हणाय संकीर्त्यते शृणुत पुद्गलकर्मकर्तृ॥६८॥ सं॰ टी॰—
यदि— ननु जैनं प्रत्याह्निपति कश्चित्— जीव आत्मा पुद्गलकर्म पुद्गलमयज्ञाना
वरणादिकर्म नैव करोति— न निर्मापयति तर्हि तत्पुद्गलकर्म कः कर्ता कुरुते? पुद्ग
लानां स्वपरचेतनत्वात् कर्तृत्वानुपपत्तेः अतः एव आत्मैव कर्ता लक्ष्यते इति·

इति अमुना प्रकारेण अभिशंकया पूर्वपक्षाशंका परस्व- निश्चयेन रतत्कीं-
दृशानी संकीर्त्यते- निरस्यते। किं मर्थं। तीव्रेत्यादि- तीव्ररयः तीव्रतीव्रतरानु
भागः स चासौ मोहश्च विभ्रमः तस्य निबर्हणं- विनाशनं तस्मै शृणुत- आ
कर्णयत पुद्गलकर्म पुद्गलात्मकं कर्म द्रव्यभावरूपं कर्तृ पुद्गलपर्याया
णां कर्तृ निष्पादकं आत्मा तु नैमित्तिको हेतु नैमित्तिको हेतुरस्तु आत्मा नाकु
तमिति तु व्यवहारः राजा देशगुणदोषगुणदोषकृतावित्यादिवत् योधैर्युद्धे
कृते राज्ञा कृतमित्यादिवत्॥१०॥ अथ पुद्गलपरिणामित्वं पूर्वपक्षलेपेन सा
धयन्नाह- स्थितेत्यविघ्ना खलु पुद्गलस्य स्वभावभूता
परिणामशक्तिः। तस्यां स्थितायां स करोति भावं यमा
त्मनस्तस्य स एव कर्ता॥१८॥ सं॰टी॰ खलु- इति वितर्के स्थिता- पूर्वपक्षप्र
कारेण ननु पुद्गलद्रव्यं स्वयमबद्धं सज्जीवे कर्मभावेन न परिणमते तस्य
सर्वथैकस्वभावत्वात् इति चेन्न अपरिणामिनो नित्यस्यार्थक्रियाकारित्व
विरोधात् अर्थक्रिया च क्रमयौगपद्याभ्यां [illegible] व्याप्ता ते च नित्यान्निवर्त
मानेन स्वव्याप्यापाये अर्थक्रियामादापि निवर्तते सापि स्वव्याप्यं सत्त्वमादाय
निवर्तते जीवस्य बंधो च संसाराभावात् इति युक्त्या सांख्यादिनाकूट
स्य नित्यवादिना

वपुद्गलं कर्तुं न श[stain]क्यते वस्तुस्वभावस्य निषेद्धुमशक्यत्वात्

ज्वलनौष्ण्यवत् । नन्वात्मा पुद्गलद्रव्यं कर्मत्वेन परिणमयति ततो

न संसाराभावः इति चेत् तर्ह्यात्मा स्वयमपरिणममानं परिणममानं वा

तत्परिणमयेत् । न तावत्प्राक्तनः पक्षः कर्त्री कर्तव्यः पूर्वस्माद्द्वितीयोऽपरिणममान

[stain]स्य तस्य परेण परिणमयितुमशक्यत्वात् न हि स्वतोऽसती शक्तिः कर्तुमन्ये

न पार्यते । अथ द्वितीयः पक्षः तदा तस्य स्वयमेव परिणममानत्वात् परापेक्षणायो

गात् । तस्य परिणामशक्तौ स्थितायां व्यवस्थितायां सोऽयं पुद्गलः आत्मन

स्वरूपस्य भावं परिणामं करोति निष्पादयति तस्य ~~परि~~भावस्य स एव

पुद्गल एव कर्ता कारकः नान्यः ॥१९॥ अथ सांख्यवादिनं प्रति जीवस्य

नित्य[stain]त्वं निरस्यति — स्थितेति जीवस्य निरंतराया स्वभाव

भूता परिणामशक्तिः । तस्यां स्थितायां स करोति भावं यं

स्वस्य तस्यैव भवेत्स कर्ता ॥२०॥ सं० टी० — न[stain] न्वपरिणामी जी

वस्तदा कूटस्थत्वादकारकः स्याद्यदि से कारकोऽविक्रियश्चेति चेन्न प्रमा

णादीनामकर्तृकत्वात्तत्फलाभावप्रसंगात् न ह्यकारकः कश्चित्प्रमाता

नोऽप्यभावः गुणाभावविक्रियगुणो नोऽप्यभावात् । ननु स्वयमबद्धं सन्

क्रोधादिभावेन न परिणमते इति   ष्ठितस्तः तदपरिणामित्वे
संसाराभावप्रसंगात्। यदि क्रोधादिसंयोगभावेन परिणमत्यसौ जप
न नाशाभावः इति चेत्तर्हि क्रोधादिः स्वयमपरिणममानं परिणम
मानं वा परिणामयेत्। न तावदाद्यः पक्षो लक्ष्योऽविपक्षैः स्वयमपरिणममानस्यैव
रैः कारणांतरसहस्रैर्नजूरवगाहवत्परिणामयितुमशक्यत्वात्। अथ योत्तर
स्तर्हि सिद्धं नः समीहितं इत्युक्तायुक्ताजीवस्य आत्मनः या परिणामशक्तिः
ज्ञानावरणादिपरिणमनसामर्थ्यं सा स्थिता। किंभूता। निरंतरा विघ्नवर्जि
ता पुनः कीदृशी। भावभूता पारमार्थिकी परानपेक्षत्वात्। तथा चोक्तम
ष्टसहस्र्यां कारणस्य कार्यात्मना भवतः स्वभावांतरानपेक्ष
णात्। इति तस्यां स्वभावभूतायां परिणामशक्तौ स्थितायां सत्यां सः जी
वः यं ज्ञानादिलक्षणं स्वस्यात्मनः भावं स्वभावं करोति भजति स जीवत
स्यैव ज्ञानादिलक्षणस्य भावस्य न पुनरन्यस्य कर्ता [illegible] कारकः भ
वेत् स्यात्॥२०॥ अथ ज्ञानाज्ञानयोर्ज्ञानी नाज्ञानत्वं कुतः। इति पद्यद्वयेनाभि
लपति—

ज्ञानमय एव भावः कुतो भवेत् ज्ञानिनो न पुनरन्यः। अज्ञान
मयः सर्वः कुतोऽयमज्ञानिनो नान्यः ॥२१॥ सं॰ टी॰— ज्ञानिनः
पुंसः ज्ञानमय एव बोधनिर्वृत्त एव कुतः कस्माद्धेतोः भवेत् स्यात् पुनः अन्यो भावः कु
तो न स्यात् अज्ञानिनः ज्ञानत्यक्तस्य तु अयं प्रसिद्धो भमकादिलक्षणः सर्वः समस्त अज्ञान
मयः अज्ञाननिर्वृत्तो भावः कुतो हेतोर्भवेत् न पुनरन्यः ज्ञानादिलक्षणः ॥२१॥
ज्ञानिनो ज्ञाननिर्वृत्ताः सर्वे भावा भवंति हि। सर्वेऽप्यज्ञा
ननिर्वृत्ता भवंत्यज्ञानिनस्तु ते ॥२२॥ सं॰ टी॰ हीति यस्मात्
कारणात् ज्ञानिनः पुंसः सर्वे निखिलाः भावाः परिणामाः ज्ञाननिर्वृत्ताः
ज्ञाननिष्पन्नाः भवंति जायंते ज्ञानाद् ज्ञान [illegible] निर्वृत्ता एव भा
वाः यथा जांबूनदजातितो जांबूनदपात्रकुंडलादयः तु पुनः अज्ञानिनः पुंसः ते प्रसि
द्धा अहंकाराद्यः सर्वेऽपि समस्ता अपि अज्ञाननिर्वृत्ताः ये अज्ञानमया एव भवंति जा
यंते यथा कालायसमयात् कालायसपत्रवलयादयः तथा अज्ञानतस्तु अज्ञा
ननिर्वृत्ता एव भावाः तथा चोक्तं— द्वैतवद् द्वैतमद्वैताद् द्वैतं खलु जायते। लोहा
ल्लोहमयं पात्रं हेम्नो हेममयं यथा ॥ इति ॥२२॥ अज्ञानत एव कर्मणां बंधमिति
प्रतिजानीते— अज्ञानमयभावानामज्ञानी व्याप्य भूमिकां। द्र
व्यकर्मनिमित्तानां भावानामेति हेतुतां ॥२३॥ सं॰ टी॰ अज्ञानी

ज्ञानच्युतः पुमान् इति प्राप्नोति कथंते तु तां कारणतां केषां द्रव्येत्यादि- द्रव्येत्या
दि- द्रव्यकर्मणां ज्ञानावरणादीनां निमित्तानि कारणानि तेषां भावानां पर्या
याणां- मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगप्रमादादिरूपाणां किं कृत्वा । व्याप्य-
प्राप्य कां । भूमिकां स्थानं केषां । अज्ञानमयभावानां- मिथ्यात्वाविरतिक
षाययोगलक्षणानां ॥२३॥ अथ ध्याननयपक्षपाते सुखभावे दर्शयति—

य एव मुक्त्वा नयपक्षपातं स्वरूपगुप्ता निवसंति नित्यं
विकल्पजालच्युतशांतचित्तास्तए [illegible] व साक्षादमृतं पि
बंति ॥२४॥ टी॰— य एव योगिनः निवसंति- तिष्ठंति नित्यं- निरंतरं
आजन्मपर्यंतं किंभूताः संतः । स्वरूपगुप्ताः- स्वस्वरूपे- निजचिद्रूपे गु
प्तिर्गोपनं येषां ते अत्रादिरूपः इति जैनेंद्रसूत्रेणाल्पप्रत्ययः किं कृत्वा । मु
[illegible] पानं नयपातं- [illegible] पक्षपातं नयानां अपि कर्मबद्धमबद्धं
त्वा कं ।
चेत्यादिरूपाणां नये बुद्धापक्षपातः ममत्वाभिनिवेशस्तं त एव प्रसिद्धाः
नयं मुक्त्वापि बंति- पानं कुर्वंति आस्वादयंतीत्यर्थः साक्षात् प्रत्यक्षं
किं । अमृतं- न म्रियते येन परात्मध्याने नत दृष्टं तं परमानंदप्रातम् उपृक्तिलक्षणं चासि
त्वेन परमानंद बहिष्कृतात किंभूताः संतः विकल्पेत्यादिः विकल्पानां जालं समूहः तेन

च्यु तं-रहितं शांतं उपशम प्राप्तं चितं प्रान संयमंते॥२४॥ प्रथ वद्धमु
र त्रु द्वय कर्थित रादि नय पक्ष भागं जे गीयते एकस्य बद्धो न तथा पर
स्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ। य स्तत्ववेदी च्युतपक्ष
पातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥२५॥ सं॰ टी॰ एक
स्य॰ व्यावहारिकनयस्य पर्यायार्थिक संज्ञकस्य नयस्याभिप्रायेणात्मा बद्धः क
र्मभिर्निबद्धः- तथा-तेनैव प्रकारेण परस्य निश्चय नयस्य॰ द्रव्यार्थिक
संज्ञकस्य नयस्याभिप्रायेणात्मा न बद्धः कर्मभिः इति-अमुना प्रकारेणचि
ति-चिद्रूपे द्वयोः उभयोर्नययोः द्रव्य पर्यायार्थिकयोः द्वौ-उभौ पक्षपातौ
प्रभिनिवेशौ स्तः यः कश्चित तत्ववेदी-परमार्थवेत्तासन् च्युतपक्षपातः ब
द्धेतरयोर्नययोः पक्षपातरहितः भवति तस्यात्मा ह्यपि तस्य-तत्ववेदिनः
खलुरिति नियमेन नित्यं-निरंतरं चित्चैतन्यं चिदेव-ज्ञानस्वरूप
मेव प्रतिभाति-भवति सा ह्यात्केवलज्ञानी भवतीति भावार्थ॥२५॥

एकस्य मूढो न तथा परस्य चिति द्वयो र्द्वाविति पक्षपातौ॥
यस्तत्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥२६
एकस्य रक्तो न तथा परस्य चिति द्वयो र्द्वाविति पक्षपातौ॥
यस्तत्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥२७॥
एकस्य दुष्टो न तथा परस्य चिति द्वयो र्द्वाविति पक्षपातौ। यस्त
त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥२८॥ एक
स्य कर्ता न तथा परस्य चिति द्वयो र्द्वाविति पक्षपातौ।
यस्तत्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥
२९॥ के एस्या भोक्ता न तथा परस्य चिति द्वयो द्वयो र्द्वाविति पा पक्ष
पातौ। यस्तत्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव।
एकस्य जीवो न तथा परस्य चिति द्वयो र्द्वाविति पक्षपातौ।
यस्तत्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥
३०॥

एकस्य सूक्ष्मो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ।
यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३२
एकस्य हेतुर्न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ। यस्तत्त्व
वेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३३॥
एकस्य कार्यं न तथा परस्य चि ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ।
यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३४॥
एकस्य भावो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ। यस्तत्त्व
वेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३५॥ एक
स्य चैको न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ। यस्तत्त्व
वेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३६॥
एकस्य सान्तो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वावि ति पक्षपातौ।
यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव॥३७॥

एकस्य नित्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ। य
स्तत्वदीच्युतपक्षपास्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्छिव॥३८॥ एक
स्य वाच्यो न तथ परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ। यस्त
त्ववेदीच्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्छिदेव॥३९॥
एकस्य नाना न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ।
यस्तत्ववेदीच्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्छिदेव॥४०॥
एकस्य चेत्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ।
यस्तत्ववेदीच्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्छिदेव॥४१॥
एकस्य दृश्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ। यस्त
त्ववेदीच्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्छिदेव॥४२॥
एकस्य वेद्यो न तथा परस्य चिति द्वयोर्द्वौ वितिपक्षपातौ॥

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चि-
देव ॥ ८८ ॥ एकस्य भातो न तथा परस्य चितिद्वयोर्द्वावि-
ति पक्षपातौ। यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं
खलु चिच्चिदेव ॥ ८९ ॥ स्वेच्छासमुच्छलदनल्पविकल्पजाला-
मेवं व्यतीत्य महतीं नयपक्षकक्षां। अंतर्बहिः समरसै-
करसस्वभावं स्वं भावमेकमुपयात्यनुभूतिमा-
त्रं ॥ ९० ॥ सं॰ टी॰ — एकं स्वं आत्मीयं भावं — स्वभावं अनुभूतिमात्रं — अनुभवमेव
उपयाति — प्राप्नोतीति किंभूतं स्वं। अंतरित्यादिः — अंतः — अभ्यंतरे बहिः — बाह्ये यः
समरसः — साम्यरसः स एव एकः प्रकृष्टो यः आस्वाद्यमानः रसस्वभावः स्वरूपं
यस्य तत् तं किं कृत्वा। एवं — उक्तविंशतिपद्योक्तेन प्रकारेण नयपक्षकक्षां नय-
पक्षाङ्गीकारं व्यतीत्य — हित्वा किंभूतां। स्वेच्छेत्यादिः स्वेच्छया समुच्छलंत
उच्छलंतोऽनल्पविकल्पाः अत्युत्कटजालं समूहो यस्यां सा तां महतीं महा-
तीं महाप्रसरप्राप्तां ॥ ९१ ॥ अथ विकल्पजालमपि कृत्स्नं स्वरूपं तत्त्वन्य-
ते — इंद्रजालमिदमेवमुच्छलत्पुष्कलोच्चलविकल्पवीचि-
भिः। यस्य विस्फुरणमेव तत्क्षणं कृत्स्नमस्यति तदस्मि चिन्महः ॥ ९२ ॥

सं॰टी॰– यस्यचिन्महसः विस्फुरणमेव प्रकाशनमेवइदं प्रसिद्धं समस्तं तदस्याह
मित्यादिरूपं कृत्स्नं– समस्तं इंद्रजालं महेंद्रादि शास्त्र प्रणीतविद्यासाद
श्यत्वादसद्रूपत्वाच्चेदं सर्वमिंद्रजालं– तत्क्षणं– उदयकालं अस्यति– नि
राकरोति किंभूतं? उच्छलत्तत्प्रचुरधिकं प्राप्यत काभिः? पुष्कलेत्यादि– विक
ल्पममत्वादिरूपाः संकल्पास्तएव वीचयः कल्लोलाः पुष्कलाः बहलास्ताश्च
ता उच्छलंत्यः ऊर्ध्वं प्राप्नुवंत्यश्च ताविकल्पवीचयस्ताभिः तत्– प्रसिद्धं चिन्महः चित्स्व
रूपं ध्यानमस्मिन् मवाप्ति ॥४६॥ अथ समयसार चेतनामाचिंतयति–

चित्स्वभावभरभावितभावाभावभावपरमार्थतयैकं। बंधप
द्धतिमपास्यसमस्तां चेतये समयसारमपारं ॥४७॥ सं॰टी॰–
चेतये चिंतयामि– ध्यानविषयीकरोमीत्यर्थः कं? समयसारं सम्यक् अयंते गच्छंति निज
गुणपर्यायानिति समयः पदार्थाः अथवा समयंति जानंति स्वरूपमिति आत्मानः तेषां सा
मध्ये सारः श्रेष्ठस्तं किंभूतं अपारं– गुणपाररहितं पुनः एकं अद्वितीयं कया? चिदित्यादि–
चिद्देवस्वभावो यस्य सच्चित्स्वभावः आत्मा तत्स्वभरः अतिशयः प्रतिसमयं त्रिलक्षणो–
पादानलक्षणः तेनभाविताः– निष्पादिताः भावाभावभावाः– उत्पत्तिभाव उत्पादः अभावः पूर्व
पर्यायस्य भवनं भावः द्रव्यरूपेण धौव्यता द्वंद्वः तेषां परमार्थता सत्यतास्तकार्थतात यैकं
कृत्वा अपास्य– क्षिप्त्वा कां? बंधपद्धतिं– कर्मबंधश्रेणीं समस्तां निखिलां प्रकृतिस्थित्यनु
भागप्रदेशावस्थां ॥४७॥ अथ समयसारं पापठीति–

ऽआत्मानमविकल्पभावमचलं पक्षैर्नयानां विना सारो यः समय
स्य भाति निभृतैरास्वाद्यमानः स्वयं। विज्ञानैकरसः स एष भगवा
न् पुण्यः पुराणः पुमान् ज्ञानं दर्शनमप्ययं किमथवा यत्किंचनै
कोऽप्ययं॥४८॥ सं॰ टी॰ - यः समस्य पदार्थस्य मध्ये सारः - उत्कृष्टः आत्मेत्यर्थः स्वयं -
परप्रकाशाद्यभावेन भाति - शोभते नयानां वृद्धमूढादीनां पक्षैः - अङ्गीकारैः विना - अन्तरेण
निभृतैः - निश्चलैः एकाग्रतां गतैर्योगिभिः आस्वाद्यमानः ध्यानविषयीक्रियमाणः अ
चलं - निश्चलं यथा भवति तथा अथवा - अविकल्पभावस्य विशेषणं अविकल्परहितभावं
आत्मानं स्वीकुर्वन् पुनः किंभूतः? विज्ञानैकरसः - विज्ञानस्य - विशिष्टबोधस्य एकर
सः यः सः पुमान् - आत्मा भगवान् ज्ञानी पुण्यः प्रशस्तः पवित्रो वा पुराणः चिरंतनकाली
नः पुरातन इत्यर्थः अयं - अयं - आत्मा ज्ञानं - बोधः ज्ञानव्यतिरेकेण तस्यानुपलभ्यमा
नत्वात् अपि - पुनः अयं दर्शनं - सत्तालोचनमात्रं सम्यक्त्वं वा आत्मैव अथवा किं बहु
ना विकल्पेन किं साध्यं । न किमपि यत्किंचन चारित्रं सौरम्यं किंचित् एकोऽपि - अद्वितीय
आत्मैव - आत्मव्यतिरेकेण तेषामनुपलभ्यमानत्वात् आत्मस्वरूपत्वात् स्वरूपं स्व
रूपिणो रेकत्वात्।।४०।। अथ आत्मनो गतानुगततां साधयति - दूरं भूरिविकल्प
जालगहने भ्राम्यन्निजौघाच्च्युतो दूरादेव विवेकनिम्नगमनान्नी
तो निजौघं बलात्।

विज्ञानैकरसस्तदेकरसिनामात्मानमात्माहरन्नात्मन्येव
सदागतानुगततामायात्ययं तोयवत॥९४॥ सं॰ टी॰ तदेकरसिनां त
स्मिन् आत्मनि एकः अद्वितीयः रसः येषां ते तेषां योगिनां अयं प्रसिद्धः आत्मा चिद्रू
पः आत्मन्येव स्वस्वरूपे एव गमनागमनतां आयाति प्राप्नोति सदा निरंतरं आत्मानं
स्वस्वरूपं आहरन् किंभूतं विज्ञानैकरसं विशिष्टबोधैकरसास्वादकः निजौघात् वि
ज्ञानैकरससमूहात् च्युतः पतितः क्व भूरीत्यादि भूरि बहवः विकल्पा नानाजा
लं समूहस्तदेव गहनं वनं अवगाहितुमशक्यत्वात् तस्मिन् दूरं आत्मस्वरू
पात् निकटं यथा न भवति तथा भ्राम्यन् भ्रमणं कुर्वन् दूरादेव स्वहेतुहेतुमात् सामी
प्य स्वबलात् हठात् बहिर्द्रव्यपवादिपरित्यागरूपात् निजौघं विज्ञानैक
रससमूहं नीतः प्रापितः कुतः विवेकनिम्नगमनात् विवेकः परात्मनोर्भेदेन विवेच
नत्वं स एव निम्नं गम्भीरं गमनं गतिः तस्मात् किंभूतं विकल्पविवेकवशात् स्व
स्वरूपे आयाति किमिव तोयवत् यथा पानीयं स्वस्थाने गतानुगततां करोति नि
जौघात् च्युतं वने प्राप्य तं निम्नगमनं विशेषतः निजस्थानं प्राप्नोतीति उक्तिलेशः॥९४॥
अपि विकल्पस्वरूपं विकल्पयति विकल्पकः परं कर्ता विकल्पः कर्म केव
लं न जातु कर्तृकर्मत्वं सविकल्पस्य नश्यति॥९५॥

सं० टी०–परं केवलं विकल्पकः–परद्रव्ये ममेदमिति अभिनिवेशो–विकल्पः स्वार्थे कप्र
त्ययः तद्विधानात् कर्ता कर्मणां कर्तृत्वेन प्रतिभवति केवलं–परं विकल्पः कर्म भावकर्म
णां विकल्पस्वरूपत्वात् न कर्महेतुत्वाद् अविकल्पस्य कर्मत्वं कारणे कार्योपचारात्
जातु–कदाचित् सविकल्पस्य देहिनः कर्तृकर्मत्वं न नश्यति न भिरस्यति ॥ दं० ॥ अथ
जीवपुद्गलयोः कर्तृवेत्तृत्वं भिनत्ति–

यः करोति स करोति केवलं यस्तु
वेत्ति स तु वेत्ति केवलं। यः करोति नहि वेत्ति स क्वचित् यस्तु
वेत्ति न करोति स क्वचित् ॥५१॥ सं० टी०– यः पुद्गलः करोति–द्रव्यभाव
नोकर्म विदधाति स पुद्गलः केवलं–परं करोति कर्मादि सृजत्येव तु–पुनः यः
ऽऽत्मा–वेत्ति स्वपरस्वरूपं परिच्छिनत्ति सः आत्मा केवलं–परं वेत्त्येव–जाना
त्येव तु शब्दः एवार्थे। ननु यत्प्रधानं महदादि करोति तदेव वेत्ति न त्वात्मा–
प्रकृतेर्महांस्ततोऽहंकारस्तस्माद्गणः षोडशकः। तस्मादपि षोडशकात्पं
चभ्यः पंचभूतानि॥ इति वचनात् तस्यैव कर्तृत्ववेत्तृत्वोपपत्तेः न त्वात्मनः किं
चिदुपपन्नं तस्य सकलजगत्साक्षिकत्वात् इति चेन्न तस्याचेतनत्वान्मृदा
दिवत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां फलः स्यात् चेतनेतरस्वभावत्वे तस्य चेतनेतरत्वविभागानु
पपत्तिः अतः आत्मन एव चेतनत्वं तस्याचेतनत्वं हीति यस्मात्कारणात्। यः पुद्गलः करोति
कर्मादिकं सः पुद्गलः क्वचित्–कदाचित् न वेत्ति–न जानाति तस्य सर्वथाऽचेतनत्वात्।

तु पुनः यः आत्मा वेत्ति सः आत्मा क्वचिद्देशे कस्मिंश्चित्काले न करोति कर्मादि तस्य कर्माकर्तृकत्वात्॥५१॥ अथ ज्ञप्तिक्रियोर्भिन्नत्वमुद्भासते—

ज्ञप्तिः करोतौ न हि भासतेऽन्तः ज्ञप्तौ करोतिश्च न भासतेऽन्तः।
ज्ञप्तिः करोतिश्च ततो विभिन्ने ज्ञाता न कर्तेति ततः स्थितं च॥

॥५२॥ सं॰ टी॰—हीति स्फुटं करोतौ कर्तृक्रियायां सत्यां अंतः मध्ये ज्ञप्तिः ज्ञातृता न भासते न प्रतिभासते च पुनः ज्ञप्तौ ज्ञातृतायां प्रतिभासमानायां अंतः अभ्यंतरे करोतिः आत्मनः कर्तृस्वभावः न भासते न चकास्ति ततः कारणात् परस्परपरिहारेण व्यवस्थानात् ज्ञप्तिः ज्ञातृता च पुनः करोतिः कर्तृता च विभिन्ने पृथक्स्वभावे ततः परस्परं भिन्नस्वभावित्वात् इति च स्थितं—इति सुप्रतिष्ठं—यो ज्ञाता चिद्रूपः स कर्ता न भवेदिति॥५२॥ अथ कर्तृकर्मणोः परस्परमैक्यं निराचेक्रीयते—

कर्ता कर्मणि नास्ति नास्ति नियतं कर्मापि तत्कर्तरि द्वंद्वं विप्रतिषिध्यते यदि तदा का कर्तृकर्मस्थितिः। ज्ञाता ज्ञातरि कर्म कर्मणि सदा व्यक्तेति वस्तुस्थितिः नेपथ्ये बत नानटीति रभसा मोहस्तथाप्येष किं॥५३॥ सं॰ टी॰—कर्मणि ज्ञानावरणादिकर्मरूप

परिणतपुद्गलपर्याये कर्ता आत्मनः कर्तृत्वं नास्ति - न विद्यते तत्तस्मात्कर्मणि
कर्तृत्वाव्यवस्थानात् नियतं - निश्चितं । यदि कर्मणि कर्ता न तर्हि कर्तरि कर्म भ
विष्यति । तन्निषेधार्थमाह - कर्मापि - ज्ञानावरणादि - परिणतपुद्गलपर्यायः कर्त
रि - आत्मनि नास्ति - न विद्यते यद्येवं तदा विप्रतिषिध्यते - निराक्रियते किं । द्वंद्वं - युग्मं
कर्तृकर्मरूपं तदा तर्हि कर्तृकर्मस्थितिः - कर्तृकर्मणोः आत्मा कर्ता पुद्गलपर्यायः क
र्मेति व्यवस्था का न मनागपि । इत्यनया प्रकारेण वस्तुस्थितिः - वस्तुव्यवस्था
व्यक्ता - स्पष्टा इति किं । ज्ञातरि - आत्मनि ज्ञाता ज्ञातृस्वभावः नान्यत्र न पुनः कर्तृस्वभावः
सदा - निरंतरं कर्मणि - कर्मपर्यायपरिणतपुद्गले कर्म कर्मेति व्यपदेशः नान्यत्र ज्ञात
रि एव तत् इति एवं दे परस्परं तयोर्भिन्नत्वे वेद्यत्वाचार्यैः समपोहः - ममत्वकारक
तेनीयं कर्म तथापि - परस्परमात्मकर्मणोर्भिन्नत्वेऽपि रभसात् । शीघ्रं नेपथ्येन
गृतः यथा मार्गो यत्र स्थाने तत्र निबध्यं तत्स्थमार्गो नेपथ्यं तस्मिन् अत्र मार्गस्था
नत्वे इत्यर्थः किं कथं नानटीति अतिशयेन नाटयति कर्मकर्तृविकल्पान्नवकाशे
मोहः कथं कर्तृकर्मविकल्पान्न कारयतीति यावत् ॥५३॥ अथ पुनः ज्ञानज्योतिर्ज्व
लतीति - कर्ता कर्ता भवति न यथा कर्म कर्मापि नैव ज्ञानं ज्ञानं
भवति च यथा पुद्गलः पुद्गलोऽपि ज्ञानज्योतिर्ज्वलितमचलं
व्यक्तमंतस्तथोच्चैश्चिच्छक्तीनां निकरभरतोऽत्यंतगंभीर
मेतत् ॥ - ५४॥

सं॰टी॰—एतत्प्रत्यक्षं ज्ञानज्योतिः बोधमहः तथा तेनैव प्रकारेण उज्जृंभेः—अ
त्तिरायेन कृतः—अभ्यंतरे उपलक्षणाद्बाह्येऽपि उज्वलितं देदीप्यमानं जातं कुतः
चिल्लक्ष्मीणां—ज्ञानादिविभागप्रतिछेदानां निकरमात्रः निकरोद्विकवारानंतभावः त
स्य भरः अतिशयः तस्मात् किंभूतं अप्रचलं न चाल्यते यत् हि क्लिः परैः पुद्गलादिभिः
इत्यचलं पुनः कीदृशं व्यक्तं स्पष्टं समस्तवस्तुप्रकाशकत्वात् पुनः अत्यंतगंभी
रं—प्रत्यर्थं—अतलस्पर्शं ज्ञानशक्तेरनंतत्वात् तथेति कथं आकर्ता पुद्गलः कर्ता कर्म
णामिति ठपादकः न भवति—न जायते अशुद्धं ज्ञानं नि[illegible] स्पष्टीकृत्य पुद्गलः कर्मणां
कर्ता अधुना ज्ञानज्वलनं तच्छुद्धं जातं तथा—यथा पुद्गलस्य कर्मकर्तृत्वं न
मित्तत्वं निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावात् अपि पुनः कर्मज्ञानावरणादिक
र्म स्वरूपेणैव निष्पद्यते न न भवति ऽतेसमर्थे विनाशके विनाश्यस्याव्यवस्थाना
त् प्रकाशे सति तमोवत् च पुनः यथा येन प्रकारेण ज्ञानं कर्मकलंककलंकितं
ज्ञानं ज्ञानं—निर्मलज्ञानं भवति जायते अपि—पुनः पुद्गलः पुद्गलपरमाणुः पुद्ग
लेऽव भवति न कर्मरूपेण परिणमति ॥५४॥ अथ [illegible] पुण्यपापाधिकारः।
॥१॥ तदथकर्मशुभाशुभभेदतो द्वितयतां गतमैक्यमुपानय
न् ग्लपितनिर्भरमोहरजा अयं स्वयमुदेत्यवबोधसुधाप्लवः
॥१॥

सं॰टी॰ अथ जीवाजीवयोः कर्तृकर्मत्व निराकरणादनंतरं प्रथमं बोधसुधा
र्णवः ज्ञानामृतपूरः स्वयं स्वतः एव कर्मनिरपेक्षत्वेन उदयति उदयं प्राप्नो
ति किंभूतः ग्लपितेत्यादि ग्लपितं विनाशितं निर्भरं अतिशयेन भुवनं बिभ
र्ति धारयतीति निर्भरं समस्तमोहांधकारं तत्वात् मोह एव रजो धूलियेन सः प्र
न्योऽपि सुधाप्लवः रेणुं ग्लपयति इत्युपमानोपमेययोः साम्यं तत् प्रसिद्धं कर्म
ऐक्यं एकतां उपानयन् कुर्वन् किंभूतं तत् शुभाशुभभेदतः पुण्यप्रकृतिः
शुभायुर्नामगोत्ररूपा पापप्रकृतिः घातिः घातिचतुष्काशुभायुर्नामगोत्र
रूपा तयोर्भेदतः प्रभेदात् द्वितयतां द्विरूपतां गतं प्राप्तं शुभाशुभभेदे
न द्विधापि ज्ञाने भवतः संसारदायकत्वात् सर्वं कर्म सदृशमित्यर्थः कर्मेति
भावः ॥१॥ अथ शुभाशुभकर्मणोर्दृष्टांतेन स्पष्टमुररीकरोति पद्यद्वयेन —
एको दूरात्त्यजति मदिरां ब्राह्मणत्वाभिमानादन्यः शूद्रः स्व
यमहमिति स्नाति नित्यं तयैव । द्वावप्येतौ युगपदुदरान्नि
र्गतौ शूद्रिकायाः शूद्रौ साक्षादपि च चरतो जातिभेदभ्र
मेण ॥२॥ सं॰टी॰ — दृष्टांतं तावद्वक्ति यथा एकः कश्चित् सदाचरणः मदिरां सुरां
दूरात् अग्रात् त्यजति परिहरति कुतः ब्राह्मणत्वाभिमानात् एवं वयं ब्राह्म
णाः ब्राह्मणैस्तु सुरा न पेया इ

७८ दृविद्याभिप्रायस्तस्मात् अन्यः कश्चिद् सदाचरणः अहं स्वयं [illegible] शूद्रः इति
कृत्वा तया – मदिरया स्व – निश्चयेन नित्यं – निरंतरं स्नाति – स्नानं करोति / पान
मकावातौ। अतिशयालंकारौ यं द्वावपि सहसञ्चारिणौ एतौ ब्राह्मण – शूद्रौ सा
क्षात् – प्रत्यक्षं शूद्रौ – अवरवर्णौ शूद्रत्वमेतयोः कथं? यतः युगपत् सकृत् शूद्रिका
याः शूद्रभार्यायाः उदरात् जठरात् निर्गतौ – निष्क्रांतौ अपरं च अनु च पश्चादिल
प्तः जातिभेदभ्रमेण – जातेः – संतानस्य भेदः तस्य भ्रमः – भ्रांति तेन एको वेत्त्यहं द्वि
जः एको [illegible] वेत्त्यहं शूद्रः इत्यभिप्रायतः चरंतौ भिन्नाचारमाचरतः तथा एक
पुद्गलनिष्पन्नेष्वपि शुभाशुभकर्मराशीषु एकं शुभं स्वर्गादिदायि अशुभमपरं नरकग
त्यादिदायि पुनः उभेवं [illegible] धनहेतुके ॥२॥ हेतुस्वभावानुभवाश्र
याणां सदाप्यभेदान्न हि कर्मभेदः। तद्बंधमार्गाश्रितमे
कमिष्टं स्वयं समस्तं [illegible] खलु बंधहेतुः ॥३॥ सं० टी० – हीति स्फु
टं कर्मभेदः शुभाशुभप्रकृत्योर्भेदो न कुतः? हेत्वित्यादि – हेतुः – कारणं
स्वभावः – स्वरूपं अनुभवः – अनुभूतिः आश्रयाः – द्रव्यं तेषां सदाप्य[illegible]भे
दात् शुभाशुभयोः केवलाज्ञानमयहेतुत्वादेकत्वं केवलपुद्गलमयहेतु
त्वात् तयोः स्वभावाभेदः शुभो शुभोवफलपाकः केवलपुद्गलमयः इत्यनुभवाभे
दः केवल

पुद्गलमयबंधमार्गाश्रितत्वात तयोरभेदः इति चतुर्विधस्वभावाभेदादेकं
तत् तस्मात्चतुर्भिः प्रकारैरेकत्वसंभवात् एकं कर्म इदं पूर्वाचार्यैर्मतं क
थितमित्यर्थः स्वयं स्वतः खलु इति निश्चितं समस्तं शुभाशुभं कर्म बंधहेतुः
चतुर्विधबंधानां कारणं हेतुगमिं तविशेषगमिदं पुनः किंभूतं बंधमार्गाश्रि
तं मोक्षबंधमार्गौ द्वौ तत्र बंधनदशा समाश्रितं ॥ ३ ॥ अथ सर्वस्यापि कर्मणो
बंधहेतुत्वं प्रसाधयति — कर्म सर्वमपि सर्वविदो यद्बंधसाध
नमुशंत्यविशेषात्। तेन सर्वमपि तत्प्रतिषिद्धं ज्ञानमेव
विहितं शिवहेतुः ॥ ४ ॥ सं॰ टी॰ — यत् यस्मात् हेतोः उशंति वदंति प्रतिपा
दयंतीत्यर्थः के सर्वविदः सर्वज्ञभट्टारकाः जिनेंद्रा इत्यर्थः किं सर्वमपि
समस्तमपि कर्म शुभाशुभं कर्म बंधसाधनं चतुर्विधकर्मबंधनकारणं कुतः
अविशेषात् शुभाशुभयोः कर्मबंधनकारणत्वाभेदात् तेन कारणेन तत्
कर्म सर्वमपि समस्तमपि शुभाशुभं प्रतिषिद्धं निषिद्धं निराकृतं तर्हि किमादृतं
ज्ञानमेव भेदबोध एव शिवहेतुः शिवस्य मोक्षस्य हेतुः कारणं विहितं कथितं
परमागमकोविदैः ॥ ४ ॥ अथ कर्ममार्गनिराकरणे मा ज्ञानावाप्तिं विचकयति —

निषिद्धे सर्वस्मिन् सुकृतदुरिते कर्मणि किल प्रवृत्ते नै
ष्कर्म्ये न खलु मुनयः संत्यशरणाः। तदा ज्ञाने ज्ञानं
प्रतिचरितमेषां हि शरणं स्वयं विंदंत्येते परममृतं तत्र
निरताः॥५॥ सं॰ टी॰ – किल इति आगमोक्तौ खलु – इति निश्चितं मुनयः –
मननमात्रभावमात्रतया मुनयः अशरणाः यतीश्वराः शरणपदवर्जिताः
न संति – न जायंते क्व सति सर्वस्मिन् समस्ते सुकृतदुरिते – शुभाशुभे कर्मणि प्रकृतौ निषिद्धे – निवृत्ते
सति पुनः नैष्कर्म्ये – कर्मणः निष्क्रांतं निष्कर्म तस्य भावः नैष्कर्म्यं तस्मिन् प्रवृत्ते कर्मातीते
पथि विजृंभिते सति हीति – व्यक्तं तदा कर्मरोधादिसमये एषां योगिनां ज्ञानं भेदबोधः स्वश
रणं आश्रयः किंभूतं ज्ञानं ज्ञाने – चेतनास्वभावे प्रतिचरितं – प्रवृत्तं व्यावृत्तमित्यर्थः एते – यो
गिनः स्वयं – प्रपंचासमंतरेण विंदंति – लभंते किं परमं उत्कृष्टं परा – उत्कृष्टा मा – ज्ञानाद्यतिशय
लक्षणा लक्ष्मीर्यत्र तत्परममिति वा अमृतं – अपवर्गं किंभूताः संतः तत्र – तस्मिन् ज्ञाने इति ज्ञाने
इति पदमत्र ग्राह्यं वा निरताः निःशेषमाक्रांताः संतः॥५॥ अथ ज्ञानस्य शिवहेतुत्वं विधापयति –
यदेतज्ज्ञानात्मा ध्रुवमचलमाभाति भवनं शिवस्या
यं हेतुः स्वयमपि यतस्तच्छिव इति। अतोऽन्यद्बंधस्य स्व
यमपि यतो बंध इति तत्ततो ज्ञानात्मत्वं भवनमनुभूतिर्हि
विहितं॥६॥

सं॰टी॰—ध्रुवं-निश्चितं यत्-यस्मात्कारणात् एतत्-प्रसिद्धं शिवस्य सर्वकल्याणरूपस्य मोक्ष
स्य भवनं-गृहं स्यात् निश्चितं यावत् किंभूतं अचलं-निश्चलं-अनंतकालस्थायित्वात् स्वरूप
ध्याहारः ज्ञानात्मा-ज्ञानमयात्मा आत्मा स्वकीयः चकास्ति-शोभते अपि-पुनः यतः यस्माद्धेतोः
अयं-ज्ञानात्मा स्वयं स्वभावतः हेतुः शिवस्य कारणं तत् तस्मात् स्वयं शिवात्मकत्वात् शिवहे
तुत्वाच्च शिव इति कीर्तितः तथा अज्ञानमपि भवति-यतः यस्माद्धेतोः अतः-ज्ञानात्मनः अ
न्यत्-भिन्नं-अज्ञानात्मा बंधस्य कर्मबंधस्य भवनं आभाति अपि-पुनः स्वयं स्वतः बं
धस्य हेतुरपि भवतीदं तत्-तस्मात् तद्बंधात्मकत्वात् बंधहेतुत्वाच्च बंध इति अज्ञाना
त्मा बंध इति कीर्तितः हीति स्फुटं ततः-तस्मात्कारणात् स्वः स्वकीयं भवनं-प्रवर्तनं ज्ञाना
त्मज्ञानस्वरूपं विहितं-प्रतिपादितं परमार्थं पंडितैः किंभूतं अनुभूतिः-स्वस्यानुभवनं अनुभू
तिः अजहल्लिंगवृत्तित्वात् स्त्रीलिंगे॥६॥ अथ ज्ञानस्य वृत्तत्वमनुवर्ण्यते- **वृत्तं ज्ञानस्व**
भावेन ज्ञानस्य भवनं सदा। एकद्रव्यस्वभावत्वान्मोक्षहेतु-
स्तदेव तत्॥७॥ सं॰टी॰-सदा-निरंतरं वृत्तं चारित्रं ज्ञानस्वभावेन रागादिपरि
हरणलक्षणबोधस्वरूपेण ज्ञानस्य भेदबोधस्य आत्मनो वा भवनं-प्रवर्तनं अवस्था
नं वा स्वात्मनि स्थितिः आत्मस्थं चारित्रमिति वचनात्। ननु ज्ञानचारित्रयोरेकत्वं कथं
तयोः परस्परं भिन्नतात् इति चेत् तत्र एकद्रव्यस्वभावत्वात्-एकद्रव्ये [illegible]
आत्मद्रव्ये ज्ञानचारित्रयोः सत्स्वभावत्वात् ज्ञानभवनं तत्स्वभावेन भवनात्
ज्ञानपूर्वकत्वाच्च तस्मात् तत्-तस्माद्धेतोः तदेव निश्चयचारित्रमेव नान्यत् मोक्ष
हेतुः-मोक्षकारणं॥७॥ अथ अन्यान्यभिमतक्रियाकांडस्य वृत्तत्वं निरस्यन्ति-

वृत्तं कर्मस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं न हि । द्रव्यांतरस्व
द्रव्यांतरस्वभावत्वान्मोक्षहेतुर्न कर्म तत् ॥८॥ सं॰टी॰ —
कर्मस्वभावेन — व्रततपः प्रभृतिकर्मक्रियाकांडं तत्स्वभावेन वृत्तं चारित्रं ज्ञानस्य
बोधस्य भवनं प्रवर्तनं अनुचरणं न भवेत् ज्ञानभवनस्याभवनात् कुतः द्रव्यांतरस्व
भावत्वात् द्रव्यांतरस्य आत्मद्रव्यादन्यद्रव्यस्य स्वभावः स्वरूपं तत्स्वभावस्तत्त्वं
तस्मात् तत् क्रियाकांडं कर्म आचरणं मोक्षहेतुः मोक्षस्य हेतुः कारणं न भवेत् ॥
॥८॥ अथ पक्रियाकांडस्य मोक्षहेतुत्वं कुतो निषिध्यते — मोक्षहेतुतिरो
धानाद्बंधत्वात्स्वयमेव च । मोक्षहेतुतिरोधायिभावत्वा
त्तन्निषिध्यते ॥ सं॰टी॰ — तत् क्रियाकांडं निषिध्यते निवार्यते कुतः मोक्षत्या
दि मोक्षस्य मुक्तेः हेतुः कारणं स्वात्मध्यानादि तस्य तिरोधानं अपवारणं तस्मा
त् क्रियाकांडपरिणतस्य ध्यानानवकाशात् स्वयमेव स्वतः एव बंधत्वात् क
र्मबंध[illegible]स्वभावत्वात् च पुनः मोक्षेत्यादि मोक्षस्य हेतुः कारणं शुद्ध
ध्यानादिः तस्य तिरोभावं दधातीत्येवं शीलो भावः स्वभावो यस्य तस्य भ
वस्तत्त्वं तस्मात् शुभकर्मकार[illegible]क परिणामाविर्भावात् ॥९॥ अथ समस्तम
पि कर्मेति तिज्ज्ञाः संलक्षयति —

संन्यस्तव्यमिदं समस्तमपि तत्कर्मैव मोक्षार्थिना संन्यस्ते सति
तत्र का किल कथा पुण्यस्य पापस्य वा। सम्यक्त्वादिनिज
स्वभावभवनान्मोक्षस्य हेतुर्भवन्नैष्कर्म्यप्रतिबद्धमुद्धत
रसंज्ञानं स्वयं धावति ॥१०॥ सं॰ टी॰ तदिदं प्रसिद्धं समस्तमपि
निखिलद्रव्यकर्म ज्ञानावरणादिप्रकृतिः संन्यस्तव्यं त्याज्यमेव निश्चयेनकेन। मो
क्षार्थिना कर्मणां मोचनं मोक्षः स एवार्थः प्रयोजनं यस्य स तेन कि
लेत्यागमोक्तौ पुण्यस्य शुभकर्मणः का कथा कावार्ता। न कापि वा। अथवा पाप
स्य अशुभकर्मणां कावार्ता। कर्मसत्ते। तत्र कर्मणि संन्यस्ते त्यक्ते सति पुनः स्वया
सति ज्ञानं भेदबोधः स्वयं स्वतः धावति शुध्यति उ शुद्धं भवति उच्छलति वा धा
वु गतिशुद्ध्योरेतस्य धातोः प्रयोगः किंभूतं उद्धतरसं उत्कटस्वभावं पुनः
नैष्कर्म्यप्रतिबद्धं नैष्कर्म्येण कर्मातीतत्वेन प्रतिबद्धं संबद्धं पुनः मोक्षस्य मुक्तेः
हेतुः कारणं भवत् जायमानं कुतः। सम्यक्त्वादि सम्यक्त्वं तत्त्वश्रद्धानं आदि
शब्दात् ज्ञानचारित्रादि सर्वं निजस्वभावः आत्मस्वरूपं तेन भवनं आत्म
स्वरूपेण जायमानत्वमित्यर्थः तस्मात् ॥१०॥ अथ पापकर्मणामभावे ज्ञानं भवतीति प्रकृ
पति

यावत्पाकमुपैति कर्मविरतिर्ज्ञानस्य सम्यङ् न सा कर्म
ज्ञानसमुच्चयोऽपि विहितस्तावन्न काचित्क्षतिः। किंत्वत्रापि
समुल्लसत्यवशतो यत्कर्म बंधाय तन्मोक्षाय स्थित
मेकमेव परमं ज्ञानं विमुक्तं स्वतः॥११०॥ सं॰ टी॰– यावत्पर्यंतं सा-
प्रसिद्धा कर्मविरतिः विरमणं सम्यक्– यथोक्तं पाकं– परिपूर्णतां न उपैति– न याता
तावत्पर्यंतं कर्म त्यादि कर्म च ज्ञानं च कर्मज्ञाने तयोः समुच्चयः समुदायः विहि
तः कथितः अपि– पुनः तावत् ज्ञानकर्ममेलापक पूर्यतं काचित् क्षतिः कर्मणां क्षया
कर्मेत तत्र अव– श तः अवश्यं भावात् बंधाय कर्म बंधनकृते समुल्लासं गच्छति
विजृंभते इति यावत् पुनरत्रापि यदा एकमेव कर्मरिरचे छं केवलं परं ज्ञानं बो
धः तत् मोक्षाय– मुक्तये स्थितं– प्रतिष्ठं किं भूतं परमं– उत्कृष्टं– स्वतः स्व
भावेन विमुक्तं कर्मभिः॥११०॥ अथ यन्नयावलंबित्व मुपशाम्यति–
मग्नाः कर्मनयावलंबनपरा ज्ञानं न जानंति ये मग्ना ज्ञानन
यैषिणोऽपि सततं स्वछंदमंदोद्यमाः। विश्वस्योपरि ते तरंति
सततं ज्ञानं भवंतः स्वयं ये–

कुर्वंति न कर्म जातु वशं न यांति प्रमादस्य च ॥१२॥ सं॰टी॰ मग्नाः भ
वार्णवे ब्रुडिताः मग्नाः के। कर्मेत्यादिः कर्म वृततपश्चरणादि क्रियाकांडं तदेव नयः पक्षः
कर्मणो वर्मोक्षसाधकत्वात् इति पक्षः तस्यावलंबनं अंगीकारः तत्र पराः तत्प
राः सावधानाः क्रियावादिन इत्यर्थः तथा चोक्तं क्रियाश्चैतधाशीतिश्चत
स्त्रोऽशीतिरक्रियाः। अज्ञाना सप्तषष्ठिः स्युः द्वात्रिंशद्वैनयाः स्मृताः॥ इति कुतः यत
यस्माद्धेतोः ते ज्ञानं भेदबोधं न जानंति नविदंति अपि पुनः ज्ञानेत्यादिः ज्ञानं बो
धस्तदेव नयः ज्ञानव्यतिरिक्तं न किंचिदस्ति यथा इष्टचरैव तेषु दित्यादिः ज्ञा
नाद्वैतवादि पक्षः ज्ञाने सति साध्यसिद्धिः नैतु तत्र ध्यानमिति वा पक्षः तस्मिन्नुद्यती
लैवं शीलाः ज्ञाननयैषिणः मग्ना भवार्णवे कुतः यतः यस्माद्धेतोः अतीत्यादिः
अप्रति-स्वच्छंदेन-स्वेच्छाचारेण प्रमादमांद्यकरणे मंदउद्यमाः उद्योगो येषां ते स्वं
ज्ञात्वा ध्याने प्रमादाः इत्यर्थः तर्हि के उन्मग्नाः। ते पुरुषाः [stain] विश्वस्य जगतः उपरि
तरंति जगदंते शाश्वतिनोऽभवंतीति तात्पर्यं ते के। ये पुरुषाः जातु कदाचित् तत्कर्मक्रि
याकांडं न कुर्वंति न विदधति किंभूताः संतः स्वयं कालक्षेत्रादि निषेधत्वेन सततं
प्रतिक्षणं ज्ञानं भेदविज्ञानं भवंतः अनुभवंतः बोधमयाः जायमाना वा च पुनः
वशं अधीनत्वं न यांति न प्राप्नुवंति कस्य प्रमादस्य सदाज्ञानानुभवनं कर्मप्रमा
दपरिहरणं मोक्षप्राप्तिनउ है॥१२॥ अथ ज्ञानज्योतिर्विजृंभणं भणीति—

भेदोन्मादं भ्रमरसभरान्नाटयत्पीतमोहं मूलोन्मूलं सकलमपि
तत्कर्म कृत्वा बलेन। हेलोन्मीलत्परमकलया सार्ध
मारब्धकेलिज्ञानज्योतिः कवलिततमः प्रोज्जजृंभे भ
रेण॥२३॥ सं०टी०-भरेण अतिशयेन ज्ञानज्योतिः समस्तासंखडज्ञानज्योतिः
प्रोज्जजृंभे स्फुटकालंकारोयं। हेलोन्मीलत-हेलया लीलया उन्मीलत-उ
त्प्रकटयत्तु स्तनः आरब्धकेलि-आरब्धा-प्रारंभविषयीकृता केलिः क्रीडायेन
तत् सार्धं-समं कया परमकलया-परमा-उत्कृष्टा सा चासौ कला च दर्शनादं
शः मुक्तिकलावा तयाकिंकृत्वा बलेन-हठात्कारेण ध्यानलक्षणेन सकलमपि
समस्तमपि पृथक्त्वादि चतुःस्वभावमपि तत् प्रसिद्धं कर्म ज्ञानावरणादिप्रकृतिः
मूलोन्मूलं-मूलेन कृत्स्नेन उन्मूलं मूलतः उन्मूलनं कृत्वा किंभूतं भेदोन्मादं
भेदेन पुण्यपापविशेषेण उन्मादं उन्मत्तं पुनः पीतमोहं-पीतः पानविष
यीकृतः मोहः-मोहनीयं कर्म येन पुरुषेण तं प्राणिनं नाटयत-भवरंगावनौ
मनुष्यतिर्यगादिविशेषेण नृत्यं कारयत् कुतः। भ्रमरसभरात् ममेदं अहं मम्मे
त्यादि भ्रांतिरसवेगात् अत्र न्यायेऽपि नटः भ्रमणादिरसाद् परं नाटयति इ शुक्ति
लेशः॥२३॥ आस्रवाधिकारः॥४॥

अथ महामदनिर्झरमंथरं समररंगपरागतमास्रवं।
अयमुदारगभीरमहोदयो जयति दुर्जयबोधधनु
र्धरः ॥१॥ सं॰टी॰ अथ पुण्यपापतत्त्वकथनादनंतरं अथं प्रसि
द्धः दुर्जयबोधधनुर्धरः - दुःखेन जीयते इति दुर्जयः स चासौ बोध
श्च ज्ञानं स एव धनु र्धरः - धानुष्कः जयति किं। आस्रवं आस्रवति कर्म
येन स आस्रवस्तं निराकरोतीत्यर्थः किं भूतः। उदारेत्यादिः - उदारः - उत्कृ
टः स चासौ गभीरश्च - अलब्धमध्यः महानुदयो यस्य सः किं भूतं तं महे
त्यादिः महांश्चासौ मदश्च - अहंकारस्तस्य निर्झरः अतिशयः तेन मंथरः
तं पुनः कीदृशं। समरेत्यादिः समरः संग्रामस्तस्य रंगः अंगणं तत्र आग
तः समुपस्थितः तेज्ञानपराभवार्थमुद्युक्तमित्यर्थः ॥१॥ अथ ज्ञाननिर्वृ
त्तं भावं समुत्साहयति - भावो रागद्वेषमोहैर्विना यो जीवस्य
स्याज्ज्ञाननिर्वृत्त एव। रुंधन् सर्वान् द्रव्यकर्मास्रवौ
घान् एषोऽभावः सर्वभावास्रवाणां ॥२॥ सं॰टी॰ - एषः कथ्यमा
नः अभावः स्यात् - न वेत्ति केषां। सर्वेत्यादिः सर्वे च ते भावास्रवाश्च राग

द्वेषमोहाद्याः तेषां एककः १ यः एव निर्वृत्तो येन जीवस्य प्राणिनः ज्ञाननि
वृत्तः ज्ञानमयः भावः चित्परिणामः रागद्वेषमोहैः राग-रतिः द्वेषः-अरतिः मोहः-
ममत्वं द्वंद्वः तैर्विनाऽन्तरेण किं कुर्वन्? रुंधन् निवारयन् कान्? सर्वान्-समस्ता
न् द्रव्येत्यादिः द्रव्यकर्मणां-ज्ञानावर-णादिप्रकृतीनां आस्रवौघान्-मिथ्यात्वा
विरतिकषाययो~~गानां~~गसमूहान्। रागद्वेषमोहानामिह एव परिणामनिमित्तत्वात् तत्र
जडत्वे सति चिदाभासत्वात् भावास्रवत्वं मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगानां
पुद्गलपरिणामानां ज्ञानावरणादिपुद्गलकर्मास्रवणनिमित्तत्वात् द्रव्या
स्रवत्वं॥२॥ अथ ज्ञानिनो निरास्रवत्वं अनुभवति— भावास्रवाभावम
यं प्रपन्नो द्रव्यास्रवेभ्यः स्वत एव भिन्नः। ज्ञानी सदा ज्ञानम
यैकभावो निरास्रवो ज्ञायक एक एव॥३॥ सं॰टी॰—अयं ज्ञानी
भेदज्ञः निरास्रव एव- द्रव्यभावास्रवेभ्यो निवृत्त एव एकः- अद्वितीयः ज्ञायकः
किंभूतः? सदा नित्यं ज्ञानमयैकभावः ज्ञानेन निर्वृत्तः ज्ञानमयः स एव एको भावः
स्वभावो यस्य सः किंभूतः? भावास्रवाभावास्रवाणां रागद्वेषमो-हादीनां अभावं प्र
पन्नः- प्राप्तः यावत्पर्यंतं रागद्वेषास्तावत् अज्ञायकत्वं अतः ज्ञायकत्वे सति रागद्वे
षलक्षणभावास्रवाभावः पुनस्तत एव- स्वभावत एव द्रव्यास्रवेभ्यः भि
ण्णत्वादिभ्यो भिन्नः प्र पन्नभूतः ये पूर्वमज्ञानेन मिथ्यात्वादयो द्रव्यास्रवा

बद्धास्त ज्ञानिनो द्रव्यांतरभूता अचेतनपुद्गलपरिणामत्वात् पृ-
थ्वीसमा अचेतनास्तेतु स्वतः कार्मणशरीरेणैव संबद्धा न त्वात्मना अतः सिद्धः
स्वभावतो ज्ञानिनो द्रव्यास्रवाभावः बुद्धिपूर्वकरागद्वेषमोहरूपास्रव
भावास्रवाज्ञानिरास्रव स्वभाव ॥३॥ अथ ज्ञानिनो निरास्रवत्वं नियम्यते —
संन्यस्यन्निजबुद्धिपूर्वमनिशं रागं समग्रं स्वयं वारंवार
मबुद्धिपूर्वमपि तं जेतुं स्वशक्तिं स्पृशन्। उच्छिन्दन्परवृ
त्तिमेव सकलां ज्ञानस्य पूर्णो भवन्नात्मा नित्यनिरा
स्रवो भवति हि ज्ञानी यदा स्यात्तदा ॥४॥ सं. टी.— हीतिम
त्वं आत्मा चिद्रूपः यदा- यस्मिन्काले नित्यनिरास्रवः- निरंतरमास्रवभा
वातीतः भवति जायते तदा तस्मिन्समये ज्ञानी सकलवस्तुपरिच्छेदकज्ञान
युक्तः स्यात् ननु संसारदशायां कथं निरास्रवत्वमिति चेत् अनिशं
नित्यं स्वयं कर्तृत्वेन समग्रं- समस्तं रागद्वेषमोहरूपं भावास्रवं संन्यस्य
न्त्यजन्परिहरन्निजबुद्धिपूर्वं- स्वबुद्धिपूर्वकं स्वाभिप्रायपूर्वकं रागं त्य
जन्निति लब्धः अपि पुनः तं- द्रव्यरूपं भिन्नं भावद्रव्यास्रवं अबुद्धिपूर्वं पूर्वोक्तं बुद्धि
चेतनास्रवं- स्वाभिप्रायातिरिक्तं सूक्ष्मं- अज्ञानस्वरूपं प्रकृत्यधीनं मासं वसहृ
द्धो वा अबुद्धिपूर्वं वारंवारं- पुनः पुनः जेतुं- जयार्थं नाशार्थमित्यर्थः स्वशक्तिं
स्वस्य आत्मनः

शक्तिः सामर्थ्यं स्पृशन् स्वरसात्कुर्वन् पुनः किं कुर्वन् उद्गिरन् उद्गिरन् स
मूलं कर्षन्नित्यर्थः कां स्वकलां समस्तां स्व[illegible] येन कलयंति कलनां कुर्व
न्ति धारयंतीत्यर्थः किं २ एकाग्र्यं एकाग्रतां आत्मना सह एकतां तां किं कृत्वा
अध्यास्य आश्रित्य अंगीकृत्य ध्यात्वेत्यर्थः कं शुद्धनयं शुद्धकर्ममलकलंकर
हितं स्वरूपं नयति प्राप्नोति शुद्धनयः आत्मा तं अथवा शुद्धद्रव्यार्थिकनयमाश्रि
त्य किंभूतं २ उद्धतेत्यादि उद्धतः उत्कटः कर्मविनाशकत्वात् स चासौ बोधः ज्ञानं च स
एव चिह्नं लक्षणं यस्य स तं ॥ ८॥ अथ प वंधत्वमनुब[illegible]ध्नाति

प्रच्युत्य शुद्धनयतः पुनरेव ये तु रागादियोगमुपयांति विमुक्तबोधाः।
ते कर्मबंधमिह बिभ्रति पूर्वबद्धद्रव्यास्रवैः कृतविचित्रविक
ल्पजालं ॥ ९॥ सं० टी० इह जगति ते प्राणिनः कर्म[illegible]बंधं बिभ्रति दधते
किंभूताः २ विमुक्तबोधाः विमुक्तो बोधो ज्ञानं यैस्ते बोधाद्विमुक्ताः इति वा कृ
तिसमासे स्वचिह्नं पूर्वनिपातः किंभूतं तं २ कृतेत्यादि विचित्राः शुभाशुभरूपा
स्ते च ते विकल्पाश्च तेषां जालं समूहः कृतं निष्पादितं विचित्रविकल्पजालं येन
तं कैः पूर्वबद्धद्रव्यास्रवैः अनादिनिबद्धपूर्वमिथ्यात्वादिद्रव्यास्रवैः ते के
२ ये तु इति विशेषः ये पुरुषाः रागादियोगं रागद्वेषादीनां योगं संयोगं उपयां
ति प्राप्नुवंति

पुनरेव पूर्वज्ञानावस्थानात पश्चादेव शुद्धनयतः शुद्धस्वरूपालंबनं प्रच्यु
त्य च्युत्वा ॥९॥ अथ बंधाबंधयोस्तात्पर्यं प्रकल्प्यते — इदमेवात्र तात्प
र्यं हेयः शुद्धनयो नहि । नास्ति बंधस्तदत्यागात्तत्यागाद्
बंध एव हि ॥१०॥ सं० टी० — अत्र बंधाबंधविचारणे इदमेव वक्ष्यमा
णलक्षणमेव तात्पर्यं रहस्यं इदं किं हीति यस्मात शुद्धनयः शुद्धात्मा शु
द्धद्रव्यार्थिको वा न हेयः न त्याज्यो हि तार्किभिः । बंधः कर्मबंधः नास्ति न जा
यते कुतः । तदत्यागात् तस्य शुद्धनयस्य अत्यागः अत्यजनं तस्मात् हि
पुनः बंधः एव कर्मबंधो भवत्येव कुतः । तत्त्यागात् तस्य शुद्धनयस्य त्यागः
त्यजनं तस्मात ॥१०॥ अथ शुद्धनयस्य त्यागमाप्नुते — धीरोदारमहि
म्न्यनादिनिधने बोधे निबध्नन् धृतिं त्याज्यः शुद्धनयो
न जातु कृतिभिः सर्वंकषः कर्मणां । तत्रस्थाः स्वमरीचिच
क्रमचिरात्संहृत्य निर्यद्बहिः पूर्णज्ञानघनौघमेकमचलं
पश्यंति शांतं महः ॥११॥ सं० टी० — जंतु कश्चित न त्याज्यः न हेयः

ध्यानतः स्मरणात् नमोऽस्त्वव्ययः कः १ शुद्धनयः शुद्धपरमात्मा शुद्धद्रव्यार्थिक-
नयो वा कैः १ कृतिभिः संसारदशाब्दत्रं परिपूर्णं विकृतं विद्यते येषां तैः अथवा
कृतं सुकृतं विद्यते येषां तैः योगिभिः किंभूतः सः १ सर्वंकषः सर्वं समस्तं कष
ति हिनस्तीति सर्वंकषः सर्वंकूलाभ्रकरीषंकषः इत्यनेन सूत्रेण सिद्धः केषां
१ कर्मणां ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां किं कुर्वन् १ निबध्नन् कुर्वन् कां १ धृतिं संतो
षं कु १ [illegible] बोधो ज्ञाने किंभूते १ धीरोदारमहिम्नि धीरः अप्रक्षोभ्यत्वात् उदारः
उत्कटः कर्मविनाशित्वकुशलत्वात् धीरश्चासौ उदारश्च धीरोदारः [illegible] महि
मा महिमानो यस्य तस्मिन् पुनः किंभूते १ अनादिनिधने अनाद्यंतरहि
ते द्रव्यरूपेणानित्यत्वात् तत्र [illegible] स्याः तत्र [illegible] शुद्धनये तिष्ठंति तत्र
स्थाः योगिनः महः धाम पश्यंति ईक्षंते किं कृत्य अचिरात् शी[illegible]घ्रं
संहृत्य हत्वा विनाश्येत्यर्थः किं १ स्वेत्यादि स्वस्य आत्मनः स्वस्मिन् वा म
रीचिचक्रं मृगतृष्णासमूहं किंभूतं महः १ बहिः वा ह्यं निर्यत् प्रकटीभवत्
पूर्णं परिपूर्णं निरावरणत्वात् ज्ञानेत्यादि ज्ञानेन घनो निरंतरः ओघः समूहः यत्र
तत् एकं अद्वितीयं ज्ञानसदृक्षस्यापरस्याभावात् अचलं अक्षोभ्यं शांतं क्रोधादेर
भावात् ॥ ११ ॥ अथ रागादीनामभावे किं स्यादित्याह इति रागादीनां झगिति

विगमात्सर्वतोप्यास्रवाणांनित्यो[illegible]द्योतंकिमपि
परमंवस्तुसंपश्यतोऽतः। स्फारस्फारैः स्वरसविसरैः प्लावयत्स
र्वभावानालोकांतादचलमतुलंज्ञानमुन्मग्नमेत
त्॥१२२॥ सं॰टी॰- एतत् ज्ञानं बोधः उन्मग्नं प्रकटितं किमपि- अतिशा
यि अनिर्वाच्यं व[illegible]स्तु- वसति गुणपर्याया यानि इति वस्तु कस्य अंतः मध्ये संपश्य
तः- अवलोकयतो मुनेः। किंभूतं। नित्योद्योतं- नित्यं प्रकाशमानं यद्यपि ल
ब्ध्यपर्याप्तकस्य निगोदस्य सूक्ष्मानुभा[illegible]ग ज्ञानावरणावृतस्य नित्योद्योतं
त्वं न तथापि पर्यायाक्षरस्य लब्ध्यक्षरापरनामधेयस्याक्षरानंतभागशक्तेः निरावर
णत्वं- नित्योद्योतत्वं आलत्तेऽस्त्येव पुनः- परमं- परा- उत्कृष्टा ईद्रा दीप्तिशालिनी मा
ज्ञानादि लक्ष्मी यस्य तत् कुतोऽतः अवलोकनं। इत्याह- सर्वतोऽपि- सर्वस्वरू
पेण अपि रागादीनां रागद्वेषमोहलक्षण भावास्रवाणां प्रत्ययानां विगमात्- अभावात्
किंभूतं ज्ञानं। आलोकांतात्- अशेषघनमर्त्यत्रिलोकमपि व्याप्य सर्वभावान् समस्त
पदार्थान् प्लावयत्- क्षिंचयत्- परिछिंदत् इत्यर्थः। कैः। स्वरसविसरैः- स्वस्य आत्मनः
रसः तस्य विसराः- संदोहाः तैः। किंभूतैः। स्फारस्फारैः- स्फारात् विस्तीर्णात् आकाशात्

स्फारः विस्तीर्णैः– ज्ञानशक्त्यणीवेद्योमादीनां विंदुवरत्वात् पुनः अचलं अहो अथं
अतुलं– न विद्यते तुला– मानं यस्य तत् तु ला मतिकां तमिति वा। एकस्मिन्नपाश्वे
धर्माधर्माकाशकालानुभागयोगकषायाध्यवसायादीनां शक्तितस्त्यापि ज्ञा
नशक्तेरनंतैकभागः॥ अथ संवराधिकारः॥५॥ आसंसारविरोधि

संवरजयैकांतावलिप्तास्रवन्यक्कारात्प्रतिलब्धनित्य
विजयं संपादयत्संवरं। व्यावृत्तपररूपतो नियमितं
सम्यक्स्वरूपे स्फुरज्ज्योतिश्चिन्मयमुज्ज्वलं निज
रसप्राग्भारमुज्जृंभते॥१॥ सं०टी०– उज्जृंभते विलसते प्र

काशत इत्यर्थः। किं। चिन्मयं ज्ञानमयं ज्योतिः तेजः। किंभूतं। संवरं– कर्म
णामागंतुकानां निरोधं संपादयत्– कुर्वत्। किंभूतं संवरं। प्रतिलब्धः इत्यादिः– प्रतिलब्धः सं
प्राप्तः नित्यं निरंतरं विजयो येन तं। कुतः। आसंसारेत्यादिः– संसरणं संसारः– क्षे
त्रकाल भव भाव रूपः संसारमभिव्याप्य आसंसारं कर्मविरोधयति– विनाश
यति इत्येवंशीलः आसंसारविरोधी स चासौ संवरश्च कर्मनिरोधस्तस्य जयः एवैकां–
अद्वितीयः प्रांतः स्वभावः तेनावलिप्तः संयुतः स चासौ आस्रवश्चेति तस्य न्यक्कारः तिर
स्कारः धिक्कार इत्यर्थः तस्मात्। पुनः किंभूतं संवरं। पररूपतः परः द्रव्यादिः रागादिर्वा तस्य–

रूपं स्वरूपं ततः व्यावृत्तं निवृत्तं तपश्चोत्तमा स्वपरीक्षा यस्य ते ॥ तेषां मागमिना भू
तावद् विपक्षः संवरो मतः ॥१२९॥ टीका पुनः नियमितं कर्मनिरोधे नियमे जातो यस्य
तं किं भूतं ज्योतिः १ सम्यक् स्वरूपेय व्योमस्वरूपे प्रालस्वरूपे र ता घोः स्फुरत
देदीप्यमानं पूर्वं कृते व्यावृत्तमित्यादि विशेषणो द्वौ ज्योतिषो व पुनः उज्वलं
सदावदातं पुनः कीदृशं निजरसप्राग्भार स्वालानुभवरसेन प्राकृ पूर्व भारः
भरणं यस्य तत् ॥१॥ अथ ज्ञानरागयोः स्वरूपं वेविद्यते— चैद्रूप्यं जड

रूपतां च दधतोः कृत्वा विभागं द्वयोरंतर्दारुणदारणेन परितो ज्ञा
नस्य रागस्य च। भेदज्ञानमुदेति निर्मलमिदं मोदध्वमध्यासि
ताः शुद्धज्ञानघनौघमेकमधुना संतो द्वितीयच्युताः ॥२॥

सं टीः— उदेति उदयं गच्छति चकास्तीत्यर्थः किं भेदविज्ञानं क्रकचवद् द्विधाकारकं
ज्ञानं कस्य १ ज्ञानस्य रागस्य च ज्ञानरागयोः परस्परमत्यंतविलक्षणत्वाद् द्वित्वं
किं भूतं १ निर्मलं मिथ्यात्वादिकर्ममलरहितत्वात् किं भूतस्य चैद्रूप्यं चिद्रूप ज्ञान
मेव रूपं यस्य स तस्य भावश्चैद्रूप्यं चेतनत्वमित्यर्थः दधतः धारयतः च पुनः रागस्य
किं भूतस्य जडरूपतां अचेतनतां दधतः किं कृत्वा द्वयोः जीवक्रोधयोः प्रविभागं
प्रभेदं प्रकृत्वा प्रविभागमेकं कृत्वेत्यर्थः केन अंतरीत्यादि दारयति कर्मशत्रुं निति
दारुणं ज्ञानं अंतः अभ्यंतरे दारुणं द्विधाकारकं तच्च तद्दारुणं च तेन कारणभूतेन
संतः अहो सत्पुरुषाः भो द्ध्वं पूर्वं

प्रमोदं कुरुध्वं अधुना इदानीं भेदज्ञानोदये सति किंभूताः संतः १ इदं एकं अद्वितीयं
भेदज्ञानं अध्यासिताः आरूढाः प्राप्ताः संतः इत्यर्थः। पुनः किंभूताः १ द्वितीयच्युताः ज्ञान
रागयोर्मध्ये द्वितीयेन रागेण च्युता रहिताः किंभूतमिदं १ शुद्धेत्यादिः शुद्धं निर्मलं त
च्छुत ज्ञानं बोधघ्नबुतस्य घनं निरंतरं तस्य ओघः समूहः यत्र तत् ॥२॥ अथ शुद्धा
त्मोपलंभमास्रवरं विवृणोति — यदिकथमपिधारावाहिनाबोध
नेनध्रुवमुपलभमानः शुद्धमात्मानमास्ते। तदयमु
दयदात्माराममात्मानमात्मापरपरिणतिरोधाच्छु
द्धमेवाभ्युपेति॥३॥ सं० टी० यदी० य दअयं० प्रसिद्धः आत्मा चिद्
रूपः आस्ते प्रवर्तते किंभूतः १ ध्रुवं निश्चितं कथमपि म हताक
ष्टेन शुद्धं द्रव्यभावनोकर्मकलंकविकलं आत्मानं स्वस्वरूपं उपलभमानः
आसादयन् स्वध्यानविषयीकुर्वाण इत्यर्थः केन १ बोधनेन बोध्यते ज्ञायते अ
नेनेति बोधनं ज्ञानं तेन किंभूतेन १ धारावाहिना अनवच्छिन्नरूपत्वेन स्व
धनीधारे व वहतीत्येवंशीलस्तेन तत् तर्हि तदा अयं आत्मानं चिद्रूपं शुद्धमेव
निष्कलंकमेव अभ्युपेति प्राप्नोति कुतः १ परपरिणतिरोधात् परे बुद्ध्यते त
नादिपदार्थेषु परिणति ममत्वादिलक्षणपरिणामः तस्य विरोधः तस्मात् किंभूतं
तं

१३ इत्यादि॰ आत्मनः आरामं रमणीयं ज्ञानस्वरूपवनं वा उदयतः उदयं गच्छत्
आत्मारामं यत्रासौ तं इत्येवं संवरप्रकारः॥३॥ अथ कर्ममोक्षं कक्षीकरोति

निजमहिमरतानां भेदविज्ञानशक्त्या भवति नियतमे
षां शुद्धतत्त्वोपलंभः। अचलितमखिलान्यद्रव्यदूरे
स्थितानां भवति सति च तस्मिन्नक्षयः कर्ममोक्षः॥४॥ सं

टी॰ नियतं निश्चितं शुद्धेत्यादि॰ शुद्धतत्त्वं परमात्मतत्त्वं तस्योपलंभः प्राप्तिः
भवति जायते केषां निजमहिमरतानां निजः स्वात्मा तस्य महिमा माहात्म्यं
दर्शनज्ञानादिलक्षणं तत्र रक्तानां आसक्तानां अचलं निश्चलं यथा भवति
तथा स्थितानां प्रविष्टानां क्व अखिलेत्यादि॰ अखिलानि समस्तानि तानि च
तानि अन्यद्रव्याणि च आत्मव्यतिरिक्तधर्मादिपंचद्रव्याणि तेभ्यः दूरात् दविष्ठे
कथं भेदेत्यादि॰ भेदकारकविज्ञानस्य शक्तितः सामर्थ्यं तया चेतस्मिन् अक्ष
क्षेपे सति विद्यमाने तस्मिन् शुद्धतत्त्वोपलंभे अक्षयः क्षयातीतः अनंतकाल
स्थायीत्यर्थः कर्ममोक्षः कर्मणां प्रकृतिस्थित्यादिरूपतया विश्लेषणं मो
क्षः भवति जायते॥४॥ अथ संवरं विवृणोति

संपद्यते संवर एव सा
क्षाच्छुद्धात्मतत्त्वस्य किलोपलंभात्।

स भेदविज्ञानत एव तस्मात्तद्भेदविज्ञानमतीव
भाव्यं ॥५॥ सं॰टी॰ तस्मात् आत्मकर्मणोर्भेदविज्ञानात् आ[illegible]स्रव
भावहेतूनामध्यवसानानां मिथ्यात्वादीनामभावः तदभावे च रागद्वेषमोह
रूपास्रवभावस्याभावः तदभावे कर्माभावः तदभावे [illegible] च संसाराभावः इति
करणात् तत् प्र[illegible]सिद्धं आत्मकर्मणोर्भेदविज्ञानं अतीव भाव्यं अत्यंतं भावनीयं
तत्कुतः १ यतः स आत्मोपलंभः भेदविज्ञानत एव नान्यतः किलेत्यागमे श्रूय
ते शुद्धात्मतत्वस्य अमलपरमात्मस्वरूपस्य उपलंभात् प्राप्तेः एषः प्रसिद्धः
साक्षात् प्रत्यक्षं संवरः आगंतुककर्मनिरोधः संपद्यते जायते ॥५॥ पुनः
भेदविज्ञानमाहात्म्यमाह — भावयेद्भेदविज्ञानमिदमच्छि-
न्नधारया। तावद्यावत्पराच्च्युत्वा ज्ञानं ज्ञाने प्रतिष्ठते॥
६॥ सं॰टी॰ यावत् स्थैर्यं तत् ज्ञानं पर[illegible]त्मा बोधः ज्ञाने स्वस्वरूपप्रतिभासके बो
धे प्रतिष्ठते स्थितिं करोति स्वस्वरूपे स्वस्वरूपावस्थाने तदर्थः किं कृत्वा २ च्यु
त्वा त्यक्त्वा कान् १ परान् [illegible] अचेतनादिपरपदार्थान् तावत्कालपर्यंतं इदं
भेदविज्ञानं आत्मकर्मणोर्भेदकारकभावनाज्ञानं अच्छिन्नधारया अनव
च्छिन्नरूपेण भावयेत् ध्यायेत् तल्लब्धे स्वस्वरूपे स्वरूपप्राप्तिनिमित्तकस्य भेदज्ञा

नस्यानुपयोगात् तन्निष्पन्नेपटे तत्साधनस्य तुरीवेमादेरनुपयो
गित्ववत् ॥६॥ अथ भेदज्ञानाज्ञानयोः सिद्धिं प्रति हेतुकत्वाहेतुकत्वे निरू
पयति — भेदविज्ञानतः सिद्धाः सिद्धा ये किल केचन। अस्यै
वाभावतो बद्धा बद्धा ये किल केचन ॥७॥ सं॰ टी॰ किलेत्यागमो
क्ते निश्चये। ये केचन पुरुषाः वसिंहाः सिद्धाः सिद्धिं स्वात्मोपलब्धिलक्षणां
प्राप्ताः उपलक्षणात् सिद्ध्यंति सेत्स्यंते ते सर्वे भेदविज्ञानतः आत्मकर्मणो
र्भेदज्ञानात् नान्यस्त्तपश्चरणादेः सिद्धपदं प्राप्ताः प्राप्नुवंति प्राप्स्यंति
किलेति निश्चितं। ये केचन संसारिणः पुरुषाः बद्धाः कर्मबंधनबद्धाः ते सर्व
अस्य भेदविज्ञानस्य अभावतः बद्धाः बंधनं प्राप्ताः नात्र विचारणा ॥७॥ अथ
ज्ञानस्य वस्य कारणं कलयति — भेदज्ञानोच्छलनकलनाच्छुद्ध
तत्त्वोपलंभाद्रागग्रामप्रलयकरणात्कर्मणां संवरेण। बि
भ्रत्तोषं परमममलालोकमम्लानमेकं ज्ञानं ज्ञाने निय
तमुदितं शाश्वतोद्योतमेतत् ॥८॥ सं॰ टी॰ — नियतं निश्चितं

एतत् ज्ञानं परमात्मज्ञानं ज्ञाने- स्वरूपप्रतिभासे उदितं- उदयं प्राप्तं
किंभूतं? स्तोकं- परमानंदं बिभ्रत्- धारयत् पुनः किंभूतं? परमं- ~~परमं~~ पर-
उत्कृष्टात्मा- सर्ववस्तुपरिच्छेदिका ज्ञानशक्तिरूपा लक्ष्मीर्विद्यते यस्य तत्
कुतः? भेदेत्यादि:- भेदज्ञानस्य उच्छलनं- प्राकट्यं प्रकाशनमित्यर्थः तस्य क-
लनं- अभ्यसनं तस्मात् पुनः अमलालोकं अमलः- निर्मलः आलोकः- जगत्प्रका-
शकप्रकाशो यस्य तत् कुतः? शुद्धेत्यादि:- शुद्धतत्त्वस्य- परमात्मनः उपलं-
भः- प्राप्तिः तस्मात् अम्लानं कष्टमलतारहितं कुतः? रागेत्यादि:- रागस्य- र-
तेः ग्रामः समूहः तस्य प्रलयकरणं- विनाशकरणं तस्मात् पुनः एकं कर्मा-
दि[illegible]ना व्यतिरिक्तत्वेनाद्वितीयं केन? कर्मणां संवरेण आगंतुकक-
र्मनिरोधलक्षणेन अत एव शाश्वतोद्योतं- नित्यप्रकाशं ॥ ८ ॥ अथ नि-
र्जराधिकारः ॥ ९ ॥ रागाद्यास्रवरोधतो निजधुरां धृत्वा
परः संवरः कर्मागामि समस्तमेव भरतो दूरान्निरुंध-
न् स्थितः । प्राग्बद्धं तु तदेव दग्धुमधुना व्याजृंभते निर्ज-
रा ज्ञानज्योतिरपावृतं न हि यतो रागादिभिर्मूर्छति ॥ १ ॥

सं॰ टी॰– संवरः नाम तत्त्वं स्थितः किं कृत्वा। धृत्वा। उद्दधृत्वपि जयधुरां
स्वयोग्य धुर्यं किंभूतः। परः उत्कृष्टः कर्मा[illegible]गमनिरोधकत्वात्
किं कुर्वन्। दूरा[illegible]तं–आस्रवात् निरुंधन् भरतः अतिशयेन्चं। समस्तमे
वनिरिवल्लमे व॰ प्रागामि–प्रागं तु कं कर्म ज्ञानावरणादि प्रकृतिं कुतः। रागे
त्यादिः–रागा[illegible]द्याः–रागद्वेषमोहाः ते च ते आस्रवाः तु पुनर्भिन्नप्रक्रमे प्रत्ययाः
तेषां रोधः–निरोधः तस्मात् अधुना संवरानंतरं निर्जरा–निर्जीर्यते पुर्वनिबद्धं य
या सा भावनिर्जरा पूर्वनिबद्धकर्मणां निर्जरणं निर्जरा इति द्रव्यनिर्जरा सूचि
ता विजृंभते· विलसति किं कर्तुं। दग्धुं भस्मीकर्तुं विनाशयितुमित्यर्थः किं।
प्राग्बद्धं–पूर्वमास्रवाद्यैर्निबद्धं तदेव द्रव्यभावकर्मैव सम्यग्दृष्ट्याद्ये
कादशनिर्जरया कर्मणो निर्जीर्यमाणत्वात्। तथा चोक्तं गोम्मटसारे–
सम्मत्तुप्पत्तीये सावयविरदे अणंतकम्मंसे दंसणमोहक्खवगे कसाय
उवसामगे य उवसंते॥ खवगे य खीणमोहे जिणेसु दव्वा–असंखगुणि
दकमा। तव्विवरीया काला संखेज्जगुणक्कमा होंति॥२०॥ इति जीवकां
डे। यतः निर्जरादिभिः कर्मविनाशकरणात्
कीर्तितस्फुटं न[illegible]मुद्धांतिं नमोऽहं

प्राप्नोति कैः १ रागादिभिः-रागद्वेषमोहैः किं ज्ञानज्योतिः [illegible]को
धृतेजः किं भूतं अप्रावृतं निर्जरासंवरैर्निरावरणं ॥१॥ अथ ज्ञानसाम
र्थ्यं समुद्योतयति— तज्ज्ञानस्यैव सामर्थ्यं विरागस्यैव
वा किल । यत्कोऽपि कर्म[illegible]भिः कर्म भुंजानो
ऽपि [illegible] न बध्यते ॥२॥ सं॰ टी॰ किल लेत्यागमोक्तौ यत् कोऽपि ज्ञानी
न बध्यते बंधनं न प्राप्नोति कैः कर्मभिः किंभूतोऽपि भुंजानोऽपि वेद-
यमानोऽपि किं कर्म-पूर्वोपात्तं कर्म सुखदुःखरूपेण उदीर्णं वेदयन्नपि
तत् सामर्थ्यं समुर्थ लोकस्य ज्ञानस्यैव वा अथवा विरागस्यैव वा यथा विषं
भुंजानोऽपि विषवैद्यो न याति मरणं तथा कर्मोदीर्यमा[illegible]न यदपि भुंजानो न
बध्यते ज्ञानी ॥२॥ अथ ज्ञानिनो विषयसेवकत्वेऽप्यसेवकत्वं सिंचयति—
नाश्नुते विषयसेवनेऽपि यत्स्वं फलं विषयसेवनस्य ना ।
ज्ञानवैभवविराग[illegible]ताबला[illegible]त्सेवकोऽपि तदसाव
सेवकः ॥३॥ सं॰ टी॰— ततः तस्माद्धेतोः असौ ज्ञानी सेवकोऽपि विषयसे
वयन्नपि असेवकः विषयसेवको न भवति कस्मात् प्रकारेण ध्रियमाणो

ऽपि

तत्स्वामित्वाभावादप्राकरणिकवत्परः यस्माद्धेतोः नाश्नुते नभुंजते
किं सन् स्वकीयं फलं कर्मबंधरूपं कः ? नात्मा लोकस्याविभयसेवनस्य-
सुखदुःखाद्यनुभवस्य फलं सतिः विषयसेवनेऽपि कुतः ? ज्ञानेद्यादिः-
ज्ञानस्य वैभवं सामर्थ्यं तेन उपलक्षितं विरागतायाबलं शक्तिस्त-
स्मात्॥ ३॥ अथ सम्यग्दृष्टेः शक्तिः संसूच्यते — सम्यग्दृष्टेर्भव
ति नियतं ज्ञानवैराग्यशक्तिः स्वं वस्तुत्वं कलयितुमयं
स्वान्यरूपाप्तिमुक्त्या॥ यस्माज्ज्ञात्वा व्यतिकरमिदं
तत्त्वतः स्वं परं च स्वस्मिन्नास्ते विरमति परात्सर्वतो
रागयोगात्॥ ४॥ सं॰ टी॰ — नियतं निश्चितं ज्ञानवैराग्यशक्तिः ज्ञान
वैराग्ययोः सामर्थ्यं भवति अस्ति कस्य । सम्यग्दृष्टेः स्वतत्त्वश्रद्धाय-
कस्य किं कर्तुं स्वं अप्राप्त्या [illegible] नं वस्तुत्वं वस्तुस्वरू
पं कलयितुं अनुभवितुं अयं तु मित्यर्थः तत्कुतः । यस्माद्धेतोः अ

यं सम्यग्दृष्टिः स्वस्मिन् आत्मनि वस्तुत्वं वस्तुस्वरूपं कल
यितुं अनुभवि तुं ध्यातुमित्यर्थः तत्कुतः । यस्माद्धेतोः अयं सम्यग्दृष्टिः स्वस्मिन्
आत्मनि आस्ते अवतिष्ठते विरमते च विरक्तिं भजति कुतः । सर्वतः समस्तात्
परात् आत्मनः परस्वरूपात् रागयोगात् रागद्वेषमोहसंयोगात् तत्कपरं स्वत्य
दिः स्वत्वादिः स्वः आत्मा अन्यः परद्रव्यादिः तयोः रूपे स्वरूपे तयोर्यथात्र
यं आप्तिः प्राप्तिः मुक्तिः मोचनं स्वरूपप्राप्तिः पररूपमुक्तिरित्यर्थः तया
किं कृत्वा । ज्ञात्वा अवबुध्य तत्त्वतः परमार्थतः किं । इदं स्वं आत्मीयं स्वाल
लक्षणं च पुनः परं परद्रव्यं व्यतिकरं अन्योन्यस्यामित्रं ॥४॥ अपरागिणः स
म्यक्त्वरहितस्य च्यते — सम्यग्दृष्टिः स्वयमयमहं जातु बंधो न
मे स्यादित्युत्तानोत्पुलकवदना रागिणोऽप्याचरंतु आ
लंबंतां समितिपरतां ते यतोऽद्यापि पापा आत्मानात्मावग
मविरहात् संति सम्यक्त्वरिक्ताः ॥५॥ सं॰ टी॰ – रागिणोऽपि पु
रुषाः न केवलं तद्विरहिताः इत्यपि शब्दार्थः आचरंतु पंचमहाव्रतशास्त्रा

दयनादि प्रवर्तितां पुनः समितिपरतां समितयः ईर्याभाषैष
णादयः समितिस्वभावाः तत्रपरतां तत्परतां । उत्कृष्टतां वा प्रालंब
तां प्रालंबनं कुर्वतां किं भूतास्ते इति । उक्तप्रकारेण उत्तानोत्पु
लकवदनाः । उत्तानं ऊर्ध्वावलोकित्वं महाहंकारत्वात् ऊ
ऊर्ध्वाः पुलकाः रोमांचाः यस्य तत् उत्तानं उत्पुलकं वदनं वक्त्रं
येषां ते इति किं । स्वयं स्वत एव । उप्रयं प्रत्यक्षोहं सम्यग्दृष्टिः तत्वद
र्शी ये । मम जातु कदाचित् बंधः कर्मणां बंधः न स्यात् न भवेत् इत्यहं
काररूपं वाक्यं इति ये वदंति ते अद्यापि । इदानीमपि न तु पूर्वमित्यपि
शब्दार्थः सम्यक्त्वरिक्ताः । तत्त्वश्रद्धानमुक्ताः संति । वर्तंते कुतः ।
आत्मेत्यादि । आत्मा च अनात्मा च आत्मानात्मानौ । स्वपरद्रव्ये तयोः
प्रवगमः परिज्ञानं तस्य विरहः । अभावः तस्मात् सम्यक्त्वरिक्तात्वं
कुतः । मतः कारणात् ते पापाः पापकर्मयुक्ताः अहंकाराद्युशुभ
कर्म मयत्वात् ॥५॥ अथ रागिणो भावितं वीभाष्यते

आसंसारात्प्रतिपदममी रागिणो नित्यमत्ताः सु
प्ता यस्मिन्नपदमपदं तद्विबुध्यध्वमंधाः। एतैतेतः पदमिद
मिदं यत्र चैतन्यधातुः शुद्धः शुद्धः स्वरसभरतः स्था
यिभावत्वमेति॥६॥ सं॰टी॰—भो अंधाः हे रागिणः ज्ञानदृष्टिपराङ्मु
खत्वात् त्वं बुध्यध्वं यूयं जानीध्वं अमी रागिणः परद्रव्येषु रागो रतिर्वि
द्यते येषां ते यस्मिन् स्विद्रूपे परद्रव्ये वा सुप्ताः निद्रायमाणा तत्स्व
रूपानभिज्ञत्वान्निद्रात्वं स्थिता वा ते तत् अपदं स्विद्रूपे शयनमयुक्तं प
रद्रव्ये स्थितिः स्थानं किंभूतं अपदं नत्वविद्यते पदं स्थानं वा यतः यत्र य
स्य वा तदपदं किंभूतास्ते आसंसारात् पंचप्रकारसंसारमभिव्याप्य प्र
तिपदं पदं पदं प्रतीति प्रतिपदं एकेंद्रियद्वींद्रियादि स्थाने परद्रव्यलक्षणे
पदे वा नित्यमत्ताः नित्यं दृप्ताः हर्षगताः वा स्वस्वरूपानभिज्ञत्वात् इतः
परस्थानात् एत एत एत पुनः पुनः रागद्वेषरूपं इदं शुद्धचिद्रूपलक्षणं

दृद[illegible]मेवे नान्यत् इक्तिनिर्धारणार्थं वीप्सापदं· स्थानं ज्ञानिनां स्थितियोग्य
त्वात् अथवा इदमिदं एकपदं अस्वादरूपस्य इदं इदमिदं पदं इतः अप्रा
ग[illegible] तयत्र पदे चैतन्यधातुः चेतनालक्षणो धातुः स्थायिभावत्वं· स्थैर्य
गति· प्राप्नोति कुतः। स्वरसभरतः स्वानुभवातिशयात् किंभूतः। शुद्धः·
निर्मलः पुनः किंभूतः। शुद्धः· परद्रव्यादतीव निर्मलः अथवा शुद्धपदे
न इतरद्रव्येभ्यः शुद्धस्वभावेदितं द्वितीयशुद्धपदेन स्वसंसारिद्रव्याच्छु
द्धत्वं चावेदितं॥६॥ अथ एतत् लहास्वादनं स्मरते— एकमेव हि तत्स्वा
द्यं विपदामपदं पदं। अपदान्येव भासंते पदान्यन्यानि य
त्पुरः॥७॥ सं· टी·— हीति स्फुटं एकमेव तत् प्रसिद्धं पदं चैतन्यस्थानं
पद्यते-गम्यते ज्ञायते ऽनेनेति पदं- ज्ञानं वा स्वाद्यं- आस्वाद्यं ध्यानविषयी
कृतं व्याप्तितिभा[illegible]वः विपदां संसा[illegible]राशमीणां· अपदं अस्थानं दुःखरहि
तत्वात् यत्पुरः· चैतन्यधातुलक्षणस्थानान्यग्रे अन्यानि- पराणि अत्र नात्मस्व
भावानि पदानि· व्रतादीनि अपदान्येव· अत्र [illegible] स्थानानि· अत्र ज्ञानस्वरू
पाणि

निश्चयेन भासंते चकासति ॥६॥ अथात्मज्ञानयोरेकत्वं नेनीयते – ए
कज्ञायकभावनिर्भर महा स्वादं समासादयन् स्वा
दं द्वंद्वमयं विधातुमसहः स्वां वस्तुवृत्तिं विदन् ॥ आ
त्मात्मानुभवानुभावविवशो भ्रश्यद्विशेषोदयं सामान्यं
कलयन् किलैष सकलं ज्ञानं नयत्येकतां ॥७॥ सं॰ टी॰
किल इत्यागमोक्तौ एष आत्मेत्याद्धि आत्मनि अध्युदयस्य आत्मना
स्वरूपेण सहानुभवः अनुभवनं तस्य अनुभावः प्रभावः तेन उप
लक्षितो विशिष्टोऽवशः ज्ञातृता वशात् स्वीकरिष्णीश्च स्याद् इ ज्ञाने ज्ञा
तरि त्रिषु इत्यनेकार्थः सकलं ज्ञानं आभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःप
र्ययकेवलं ज्ञानं एकतां एकत्वं नयति प्राप्नोति ज्ञानमात्माद्येक एव
पदार्थ इत्येकतां प्राप्नोति किंभूतः सन् समासादयन् प्राप्नुवन् कं एकेत्या
दिः अद्वितीयः ज्ञायकभावः ज्ञातृस्वभावः तस्य निर्भरः अतिशयः स एव

महास्वादः तं पुनः किंभूतः। असहः अक्षमः किं कर्तुं द्वंद्वमयं आत्मक्रोधयो
र्युग्मपत्तिवृत्तं स्वादं विधातुं आस्वादयितुं किं कुर्वन्। स्वां वस्तुवृत्तिं स्वे आत्मनि अ
वस्तुनः क्रोधादेः वृत्तिं वर्तनां विदन् जानन् स्वां वस्तुवृत्तिमिति च क्वचित्पाठः
स्वकीयां खलु वृत्तिं यथाख्यातचारित्रवृत्तिं जानन् पुनः किं कुर्वन्। सामा
न्यं पूर्वोक्तरध्वि वर्त वर्त्ये केवललक्षणं ज्ञानस्वरूपमूर्ध्वतासामान्यं कलयन् क
लनं कुर्वन् किंभूतं तत् भ्रश्यद्विशेषोदयं भ्रश्यन् गलन् विशेषाणां मति
श्रुतावधिमनःपर्ययकेवलरूपाणां उदयः प्राकट्यं यत्र तत् सामान्ये वि
वक्षिते विशेषाणां अविवक्षाभावः ॥९॥ अथ संवेदनव्यक्तिमवनीस्वयते

ऽप्र [illegible] स्वयमुच्छलंति यदिमाः संवेदनव्यक्तयोऽच्छापी
ताखिलभावमंडलरसप्राग्भारमत्ता इवा यस्या
भिन्नरसः स एष भगवानेकोऽप्यनेकीभवन् वल्गत्यु
त्कलिकाभिरद्भुतनिधिश्चैतन्यरत्नाकरः ॥१०॥ सं॰टी॰

वल्गति उल्लसति किं। स एषः चैतन्यरत्नाकरः चैतन्यमेव रत्नं मणिः त
स्य आकरः स्थानं आत्मा पल्ले समुद्रः

न्ताभिः॥३॥ केवलिकाभिः - उत्कृष्टैः ज्ञानलक्षणैः पानीयलक्षणैर्वा संवेदनशक्ति
भिः अन्यत्र अभीष्टसिद्धिरर्थः किंभूतः॥ अद्भुतनिधेः अद्भुताः प्राश्चर्यदाः निधयः
ज्ञानादिरूपा वा यत्र सः॥ पुनः अभितन्त्ररसः - अभितन्त्रः भेत्तुमशक्यः रसो यत्रोभय
त्रोभयत्र स भगवान् - भगं ज्ञानं पुष्टे लक्ष्मीर्विद्यते यस्य स भगवान् भगं श्रीज्ञा
न माहात्म्य वीर्य प्रयत्न कीर्तिषु इत्यनेकार्थः एकोऽपि - आत्मत्वसामान्येन स
मुद्रत्वेन चाद्वितीयोऽपि अनेको भवन् - मतिश्रुतादि ज्ञानेन च मति ज्ञानी श्रुतज्ञा
नी पक्षे पूर्वापरादिभागेन - पूर्वसमुद्रः पश्चिमसमुद्रः इत्यादिरूपेणानेकतां
प्रजः कुतः॥ यतः यस्मात्कारणात् यस्य आत्मनः संबंधिन्यः इमाः संवेदनम
तयः ज्ञानविशेषाः - मतिज्ञानादयः स्वयं स्वतः उच्छलंति - उत्कर्षं गच्छंति
ऽप्रत्या अपि जलमकरूपः उच्छलंति किंभूताः॥ अच्छाच्छाः निर्मलपदार्थेने
र्मल्यान्निर्मलाः उत्प्रेक्षां दर्शयति - अत उत्प्रेक्ष्यते - निष्पीतेत्यादि - नि[illegible]ष्पीतं को
डीकृतं ज्ञायकस्वभावेन अखिलभावानां - समस्तज्ञानज्ञेयपदार्थानां मंड
लं समूहः सएव रसः - अनुभवसद्भावः पानीयं वा स चासौ रसश्चेति वा मदिरारू
पो रसः मदहेतुत्वात् तस्य प्राग्भारः - पूर्वीतिशायः तेन मत्ताः मदं नीताः इव यथा
केचित् मैरेयमत्ता उच्छलंति तथा एता अपि॥५॥ अथ ज्ञानान्येकाकर्षणां कुर्व
शत्वमाक्रामति -

क्लिश्यंतां स्वयमेव दुष्करतरैर्मोक्षोन्मुखैः कर्मभिः क्लिश्यं
तां च परं महाव्रततपोभारेण भग्नाश्चिरं। साक्षान्मोक्ष
इदं निरामयपदं संवेद्यमानं स्वयं ज्ञानं ज्ञानगुणं विना
कथमपि प्राप्तुं क्षमंते न हि ॥१०॥ सं० टी० केचित्तु स्वयमेव गुरू
पदेशादिनाविना क्लिश्यंतां क्लेशं कुर्वंतां कैः दुष्करतरैः दुःसाध्यैः क
र्मभिः शीतातापनवर्षायोगप्रतिक्रमणादिक्रियाभिः किं भूतैः मोक्षोन्मुखैः
कर्ममोचनं प्रति सन्मुखैः निर्जराहेतुत्वात् च पुनः परे पुरुषाः चिरं दीर्घ
कालं क्लिश्यंतां कायादिक्लेशं कुर्वंतां किं भूताः संतः भग्नाः संतः केन मा
हेत्वादिः महाव्रतानि अहिंसादीनि तपांसि अनशनादीनि तेषां भारः तेन क
र्मणां महाव्रतादिभिः निर्जरासद्भावेऽपि ततो बहुतरकर्मास्रवः ज्ञानाभावात्
हीति यस्मात् कथमपि केनापि प्रकारेण ज्ञानगुणं ज्ञानमाहात्म्यं विना प्राप्तुं
मोक्षमवाप्तुं न समर्था भवंति। ततः साक्षात् प्रत्यक्षं इदं ज्ञानं आत्मपरिज्ञानं
मोक्षः तदन्यत्र मस्यत्रानुपलभ्यमानत्वात् किं भूतं निरामयपदं निर्गतः आ
मयः रोगः उपलक्षणात् क्षुत्तृष्णाजन्मजरामरणादिदुःखशमी स्वास्थ्योद्वेगादि गेह

हृतयस्मात्तत्पदं स्यात्‌ नं स्वयं स्वेन ऽआत्मना संवेद्यमानं स्वसंवेदन
प्रत्यक्षेण ज्ञायमानं॥१०॥ अथ पुनरेतदेव व्याख्यानं प्रथयतीति–

**पदमिदं ननु कर्मदुरासदं सहजबोधकलासुलभं
किल। तत इदं निजबोधकलाबलात्कलयितुं य
ततां सततं जगत्॥११॥** सं॰ टी॰– ननु– इति वितर्के। किलेति– निश्चितं इदं
पदं मोक्षलक्षणं कर्मदुरासदं कर्मणा क्रियाकांड तपश्चरणादिना दुरासदं दुष्प्राप्यं
ततः– तस्मात्कारणात्‌ जगत्‌– त्रिभुवनं इदं पदं कलयितुं ऽअवगाहयितुं यततां–
यत्नं कुरुतां कुतः। निजेत्यादिः निजबोधः– स्वात्मज्ञानं तस्य कला– कलनं त
स्य बलं– सामर्थ्यं तस्मात्‌ कुतस्तत्र यत्न। यत इदं पदं सहजेत्यादि– सहजबो
धः स्वस्वरूपज्ञानं तस्य कला– कलनं– ऽअभ्यसनं तया सुलभं– सुप्राप्यं॥११॥ अथ
ज्ञानिनोऽपरस्याकिंचित्करत्वं पुनक्ति– ऽअचिंत्यशक्तिः स्वयमेव देव

**श्चिन्मात्रचिंतामणिरेष यस्मात्। सर्वार्थसिद्धात्मतया वि
धत्ते ज्ञानी किमन्यस्य परिग्रहेण॥१२॥**

सं॰टी॰ अन्यस्य परद्रव्यस्य परिग्रहेण ममत्वस्वरूपांगीकरेण ज्ञानी सुतः किंविध
त्ते। न किमपि तत्र ममत्वाभावात् कुतः। यस्मात्कारणात् रवनत्ताज्ञी। आत्मा सर्वे
त्यादिः सर्वार्थैः सिद्धः निबद्धः आत्मा स्वरूपं यस्य तत्स्वभावः तत्त्वात् तथाविध
त्ते स्वकार्यं करोतीत्यर्थः किंभूतः। अचिंत्यशक्तिः अचिंत्या चिंतितुमशक्या श
क्तिः सामर्थ्यं यस्य सः स्वयमेव स्वरूपेणैव देवः दीप्यते क्रीडति स्वस्वरूपेणेति देवः
पुनः किंभूतः। चिद्वित्यादिः चैतन्यवृत्तामणिः ॥१२॥ इत्थं परिग्रहमपा
स्य समस्तमेव सामान्यतः स्वपरयोरविवेकहेतुं अज्ञान
मुज्झितुमना अधुना विशेषाद् भूयस्तमेव परिहर्तुम
यं प्रवृत्तः ॥१३॥ सं॰टी॰ अयं पुनः अधुना इदानीं संप्रति अयं ज्ञा
नी तमेव परिग्रहमेव परिहर्तुं त्यक्तुं प्रवृत्तः सोद्यमोऽभूत् विशेषात्
पूर्वज्ञानभावेन विमुक्तोऽपि अपरिग्रहं दानीं पुनर्विशेषतः किंभूतः। उज्झितुमनाः
उज्झितुं त्यक्तुं मनः चित्तं यस्य सः किं। अज्ञानं अग्रहमस्य ममेदं रूपमज्ञानं किंभूतं।
स्वपरयोः जीवपुद्गलयोः अविवेकहेतुं अविवेकस्य हेतुकारणं किं कृत्वा। इत्थं ना
हमस्य नेदं मम अग्रहमेव ममस्व अग्रहमेव मम स्वामीत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेण सामा
न्यतः स्वपरपरिग्रहस्य भेदद्विवक्षामंतरेण समस्तमेव चेतनादिकं उपाधि अपास्य

परिग्रहं त्यक्त्वा॥२३॥ अथ ज्ञानी ग्रहत्वमुक्तिं खति— पूर्वबद्धनिजकर्मविपा
काज्ज्ञानिनो यदि भवत्युपभोगः। तद्भवत्वथ च रागवि
योगात् नूनमेति न परिग्रहभावं॥२४॥ सं॰टी॰— यदि॰ यदा ज्ञा
निनः पुंसः उपभोगः कर्मोदयजनितसुखदुःखादिनोकर्माद्युपभोगः भवति अस्ति
कुतः? पूर्वेत्यादि॰ पूर्वं ज्ञानावस्थातः प्राग् बद्धानि योगकषायवशादात्मसात्कृता
नि तानि च तानि च तानि कर्माणि च तेषां विपाकः उदयः तस्मात् तत् तर्हि भवतु
अस्तु उपभोगः अथ च उपभोगकल्पनादनंतरं नूनं निश्चितं ज्ञानिनः उपभोगः
स्य ध्याहार्ये परिग्रहभावं कर्मबंधनाद्युपाधिस्वभावं नैति न प्राप्नोति कुतः?
रागवियोगात् रागस्य ममत्वादिपरिणामस्य वियोगः राहित्यं तस्मात् कर्मो
दयोपभोगस्तावत् ज्ञानिनः अतीतो न स्यात् प्रनष्टत्वात् पूर्वं तस्य त्यागतो न
स्तः तत्र ममत्वाभावात् इति तात्पर्यं॥२४॥ अथ पविरक्तितं गच्छति— वेद्यवेदकवि
भावचंचलत्वाद्वेद्यते न खलु कांक्षितमेवात्। तेन कांक्षति न किं
च न विद्वान् सर्वतोऽप्यतिविरक्तिमुपैति॥२५॥ सं॰टी॰ तेन कार
णेन विद्वान् धीमान् किमपि शुभाशुभं न कांक्षति आकांक्षां विषयं न करोति
अपि पुनः विद्वान्

सर्वतः-संसारदेहभोगतः प्रतिविरक्तिं प्रतिवैराग्यं उपैति-व्रजते-प्राप्नोती
ति यावत् तेन केन? येन स्वस्थितिर्वा कालंकारे कांक्षितं वांछितं भावं न
वेद्यते नानुभूयते कुतः? वेद्येत्यादिः-वेदनयोग्या वेद्यते अनेनेति वेदकं
तौ च तौ विभावौ च तयोश्चलत्वं क्षणिकत्वं तस्मात् तात्पर्यं यो वेद्यवेदकभा
वौ तौ क्षणिकौ स्तः विभावानामुत्पन्नप्रध्वंसित्वात् अथवा यो भावः वेद्य
भावं वेदयते स वेदको यावद्भवति तावत्कांक्ष्यो वेद्यो भावो नश्यति तदनु ना
शे वेदकभावः किं वेदयते अथ कांक्ष्य वेद्य भावानंतर भाविनमपरं भा
वं वेदयते तदा तद्भवनात्पूर्वं स वेदको न श्यति तं को वेदयते अथ वेद
कभावानंतरभावी भावोऽपरस्तं वेद यते तद्भवनात्पूर्वं स वेद्यो
नश्यति सः किं वेदयत इति चलत्वान्न कांक्षति ॥२१६॥ अथ ज्ञानिनोऽपरिग्र
हित्वं चेतति- ज्ञानिनो न हि परिग्रहं भावं कर्म रागरसरि
क्तता त येति। रंगयुक्तिरकषायितवस्त्रे स्वीकृतेव हि बहि
र्लुठतीह ॥२१६॥ सं॰टी॰-हि निश्चितं ज्ञानिनः पुंसः कर्म परीग्रह

भावं उपधिस्वभावं नैति न प्रा[illegible]ोतिकयाऽऽरागेत्यादिः-रागः-रुधिकत्वं तेन
धि[illegible]स्वस्वभावस्तयाहीत्यत्रार्थोऽतरोपयासेइह-लौकिकयुक्तौ रंगयुक्तिः-
लोहितादिरागयोगः अत्र कषायितवस्त्रे-विभीतकादिकषाय द्रव्यैरकषायी
कृते चीवरे स्वीकृता-गृहीता आरोपिता रंगयु[illegible]क्तिः-लोहितरायोगः[illegible]
[illegible] वहि लुठति पुंतर्भे तु मशाक्यत्वां कषायरागादिकारणाभावात् ॥९६॥ अथ
ज्ञानिनः कर्मनालिंपति- ज्ञानवान् स्वरसतोऽपि यतः स्यात्सर्व
रागरसवर्जनशीलः। लिप्यते सकलकर्मभिरेष कर्मम
ध्यपतितोऽपि ततो न ॥ सं॰ टी॰-ततः-तस्मात्कारणात् एषः ज्ञानी सक
लकर्मभिः-समस्त द्रव्यभाव नोकर्मभिः नलिप्यते-नोपद[illegible]ह्यते नास्य यतइ-
त्यर्थः कीदृशोऽपिकर्मम ध्यपतितोऽपि-कर्मणां-उदयादिरूपाणां मध्ये प्रतः
पतितोऽपि अपि शब्दात्तत्रापतितस्य कथं बंधः यथा कनकस्य कर्दममध्यगस्य न
लेपः। कुतः-यतः यस्मात्कारणात् स्वरसतोऽपि[illegible] स्वभावतएव ज्ञानवान् पु
मान् सर्वेत्यादि-सर्वे च ते रागप्रमुरागद्वेषमोहाः तेषां रसः तस्य वर्जनेशी
लं

स्वभावो यस्य सः ईदृग्विधः स्यात् भवेत् ॥ १७ ॥ अथ वस्तुस्वभावं क्षिप्तो
नेक्ति— यादृक् तादृग् इहास्ति तस्य वशतो यस्य स्वभावो
हि यः कर्तुं नैष कथंचनापि हि परैरन्यादृशः शक्यते
अज्ञानं न कदाचनापि हि भवेज्ज्ञानं भवत् संततं ज्ञानि
न् भुंक्ष्व परापराधजनितो नास्तीह बंधस्तव ॥ १८
सं॰ टी॰— इह जगति यस्य वस्तुनः यादृक् यादृशः स्वभावः स्वरूपं अस्ति
वर्तते हीति स्फुटं तस्य वस्तुनः वशतः ज्ञानस्य नियमवशात् तादृक् स्वस्व
भावो भवेत् नान्यथा हीति यस्मात् यः एव स्वभावः स परैः अन्यपदार्थैः क
थंचनापि केनापि प्रकारेण देशांतरे कालांतरे द्रव्यांतरसंयोगे अन्या
दृशः अन्यस्वभावसदृशः कर्तुं न शक्यते हीति यस्मात् संततं निरंतरं क
दाचनापि कस्मिन्नपि काले भवत् वृद्धिं प्राप्नुवानं ज्ञानं बोधः अज्ञानं न
भवेत् न जायेत हे ज्ञानिन् भुंक्ष्व परद्रव्यमनुभव कुतः यतः इह जगति
परेत्यादिः परेषां पुद्गलद्रव्याणां अपराधः आगः तेन जनितः तव ज्ञानिनः

बंधः कर्मबंधः नास्ति न भवत्येव ॥२०॥ अज्ञानिन कर्मक्रियां प्रतिस्पण
द्धी– ज्ञानिन्कर्म न जातु कर्तुमुचितं किंचित्तथाप्युच्यते
भुंक्षे हंत न जातु मे यदि परं दुर्भुक्त एवासि भोः॥ बंधः
स्यादुपभोगतो यदि न तत्किं कामचारोऽस्ति ते ज्ञानं स
न्वस बंधमेष्यपरथा स्वस्यापराधाद्ध्रुवं ॥१७॥ सं॰ टी॰
हे ज्ञानिन्ः जातु॰ कदाचित् [illegible] त्वं किंचित् किमपि कर्म॰ शुभाशुभलक्षणं
कर्तुं॰ विधातुं उचितं॰ युक्तं न तथापि॰ कर्माकर्तृत्वेऽपि उच्यते॰ अस्माभिः किं
चित् प्रतिपाद्यते यदि॰ चेत् जातु॰ कदाचित् मम परकर्म न हंत इति निश्चयेन भुंक्ष्वे
कर्मफलं भुंक्ष्वास्मि तर्हि भो ज्ञानिन् त्वं परं॰ केवलं दुर्भुक्त एव बंधनमंतरेण तत्फ
लानुभवनात् दुर्भोजकः असि भवसि न तु [illegible] अस्मात् तत्फ
लानुभवनात् कर्मबंध इति यदि॰ उपभोगतः॰ कर्मफलानुभवनात् बंधः॰ कर्मसं
श्लेषः तेन स्यात् न भवेत् तत्॰ तर्हि ते तव कामचारः॰ कामं चरतीति कामचारः
स्वेच्छाचारः किम [illegible] अस्ति अपि तु नास्ति हे ज्ञानिन् ज्ञानं सन् ज्ञानस्वरूपेण भवन् सन्

वस-ति अत्र परघा-अन्यघा-ज्ञानस्वरूपेण न स्यस्य क्षिचेत् । तदा
पुवं-निश्चितं बंधं कर्मसंश्लेषं रवि-प्राप्नोषि कुतः । स्वस्य-आत्मनः-
-परघात-ज्ञानाभावलक्षणदोषतः ॥१५॥ अथ कर्म योजनं वियोजय
ति-कर्तारं स्वफलेन यत्किल बलात्कर्मैव नो योजयेत्
कुर्वा [illegible] णः फललिप्सुरेव हि फलं प्राप्नोति यत्क
र्मणः । ज्ञानं संस्तरागरचनो नो बध्यते कर्मणा कुर्वाणो
ऽपि हि कर्म तत्फलपरित्यागैकशीलो मुनिः ॥२०॥ सं॰
टी॰-किल-इत्यागमे । तैर्यत्-प्रसिद्धं कर्म बलात्-हठात् स्व-निष्ठुयेन स्वफलेन-
स्वस्य-स्वकीयस्य फलेन-सुखदुःखरूपेण कर्तारं-पुरुषं न योजयेत्-न संयोज
येत्-स्वफलभाजिनं न कुर्यात् इत्यर्थः । तर्हि कथं फलं प्राप्नोति । हीति स्फुटं यत्कर्म
कुर्वाणः-चेष्टीयमानः सन् पुरुषः कर्मणः-शुभाशुभप्रकृतेः फलं-सुखदुः [illegible] ख
रूपं प्रा [illegible] प्नोति-लभते हेतुगर्भितविशेषणमाह फललिप्सुरेव फलं कर्मणः सुख
दुःखरूपं फलं लिप्सुः-लब्धुं-प्राप्तुमिच्छुरेव नान्यः तत्-तस्माद्धेतोः ज्ञानं-ज्ञा

न स्वरूपं सन्- भवन् कर्मणा न बध्यते किंभूतः सन् अपास्तेत्यादिः- अपास्तेत्या
दि अपास्तानिराकृता रागस्य रचना येन सः [illegible] हीति स्फुटं
कर्म क्रियाकांडं ज्ञानावरणादि- वा कुर्वीतोऽपि वन्निर्मापयन्नपि प्रकुर्वाणस्य
फलकर्षी मुनिः- ज्ञानवान् यतिः तदित्यादिः- तेषां कर्मणां फलं अनुभागः तस्य प
रित्यागैकं अद्वितीयं शीलं स्वभावो यस्य सः रागद्वेषाभावात्॥२०॥ अथ ज्ञानी
न कर्म कुरुते- त्यक्तं येन फलं स कर्म कुरुते नेति प्रतीमो व
यं किंत्वस्यापि कुतोऽपि [illegible] किंचिदपि तत्कर्मावशेना
पतेत्। तस्मिन्नापतिते त्वकंपपरमज्ञानस्वभावेस्थि
तो ज्ञानी किं कुरुतेऽथ किं न कुरुते कर्मेति जानाति
कः॥२१॥ सं॰ टी॰- इति- एवं वयं- ज्ञानार्थिनः प्रतीमः- प्रतीतिं कुर्मः इति किं
येन ज्ञानिना पुंसा फलं- कर्मानुभागः त्यक्तं ज्ञानभावादि मुक्तं सः- ज्ञानी कर्म- क्रि
याकांडं- ज्ञानावरणादि वा न कुरुते- न विधत्ते किंतु विशेषोऽस्ति अस्यापि
ज्ञानिनो पिकुतोऽपि- बहिरभ्यंतरकारणकलापात् अवशेन- अप्रनीहितवृत्त्या
तत्प्रसिद्धं- किंचिदपि- अल्पमपि बंधं शुभाशुभं कर्म- आपतेत्- आगच्छेत् तत् पुनः त

स्मिन् कर्मणि उपाचरिते उदयागते सति आगते सति ज्ञानी पुमान् तत्परिहा
रार्थं किं करोति किं मा कांडं कुरुते विघत्ते अपवादिकं न कुरुते किं न विघत्ते इति
एवं कृतं स्मात् कृते व्यंकः अपरः पुरुषः जानाति वेत्ति तत्स्वरूपस्य ज्ञातुमशक्य-
त्वात् किं भूतो ज्ञानी अप्रकंपचेत्यादिः अप्रकंपं केनापि चालयितुमशक्यत्वात्
अप्रचलं परं उत्कृष्टं तत्ज्ञानं च तस्य स्वभावे स्वरूपे स्थितः लयं प्रा
प्तः॥२१॥ अपसम्यग्दृष्टेः साहसं कलयति — सम्यग्दृष्टय एव साहस
मिदं कर्तुं क्षमंते परं यद्वज्रेऽपि पतत्यमी भयचलत्त्रै
लोक्यमुक्ताध्वनि। सर्वामेव निसर्गनिर्भयतया शं
कां विहाय स्वयं जानंतः स्वमवध्यबोधवपु
षं बोधाच्च्यवंते न हि॥२२॥ सं० टी० क्षमंते सहंते समर्था भ
वंतीत्यर्थः किं कर्तुं इदं वक्ष्यमाणलक्षणं साहसं लक्षणयद्धैर्यं के सम्य
ग्दृष्टयः निश्चयसम्यक्त्वं प्राप्तः एव निश्चयेनाविभूतं साहसं परं उत्कृष्टं
परं केवलमिति व्याख्येयं वा यत् यस्मात्कारणात् अमी सम्यग्दृष्टयः हि निश्चि
तं न च्यवंते न क्षरंते कुतः।

बोध्यात्-ज्ञानं तउपलक्षणात् ध्यानतपोऽनुष्ठानादेः-ज्ञानं मुक्त्वा नान्यत्र वर्तते
कसति। वज्रे-अशनौ पतति-मुष्टिभिर्घातं [redacted] कुर्वति सत्यपि किंभूते ऽप
येत्यादिः-भयेन-त्रस्यद्भिरमरपाताद्युत्स्य भीत्या चलत स्वस्थानात्-इतस्ततः परिलुठ
त च त त्रैलोक्यं च भुवनत्रयवासीजनः-तेन मुक्तः-त्यक्तः-अध्वा-मार्गः स्थानं
च यस्मिन् तस्मिन् किंभूता अमी स्वयं-स्वेन आत्मना स्वं-आत्मानं जानंतः-निश्चि
न्वंतः कीदृशं स्वं-अबाध्येत्यादिः-अबाध्यः न केनापि हंतुं शक्यते शाश्वतः ऽत्य
र्थः सचासौ बोधश्च सएव वपु शरीरं यस्य तं किं कृत्वा विहाय-त्यक्त्वा कां
सर्वां-समस्तां इहलोकादिभवां एव-निश्चितं शंकां-परा शंका-परा शंकां कयाऽ
नीत्यादिः निसर्गेण-स्वभावेन निर्भयता-साध्वसभावता तया ॥२२॥ अथ भ
यसप्तकनिवारणार्थे ज्ञानिन इह परलोकत्राणयगुप्तिस्पष्टि – लोकः शाश्व
त एक एव एष सकलव्यक्तो विविक्तात्मनश्चिल्लोकं स्वय
मेव केवलमयं यं लोकयत्येककः। लोकोऽयं न तवाप
रस्तदपरस्तस्यास्ति तद्भीः कुतो निश्शंकः सततं स्व
यं स सहजं ज्ञानं सदा विंदति ॥२३॥ सं० टी० – एमशास्त्रादिना
प्रसिद्धः लोकः –

श्रेणिघनप्रचयरूपस्त्रिलोकः शाश्वतः नित्यः इतीश्वरकर्तृत्वंनिरस्तंप्रविनाशि
त्वं च मृषितं एकः अद्वितीयः इत्यनेन ब्रह्मणः प्रतिलोमानेक ब्रह्मांड प्रतिपाद
नं प्रत्याख्यातं विविक्तात्मनः सर्वज्ञस्य सकललक्ष्यज्ञः सप्तस्तावि शदः इत्यने
नतस्यगहनत्वं अप्राक्तंप्रयंचित ज्ञानंस्वयमेव स्वभावादेव वयं प्रसिद्धं लोकं भुव
नत्रयं केवलं परं लोकयति पश्यति कीदृक्षाः एककः शरीरदारदरकागाराहा
रादिनिरपेक्षः एक एव अत्रयं प्रत्यक्षः चराचररूपोलोकः लोकनिवासीजनः त्रिलो
कीवाइहलोकः इत्यर्थः अत्रपरः त्वत्तोपि अन्यः तव तेन भवेत्तत्परः तस्मादिह
लोकात्परः परलोकः तस्यआत्मनः नास्तितद्भीः तास्याभिहपरलोकाभ्यांभीः
नयं कुतः कस्मात् नकुतोऽपितयोरात्मनोपि अन्यत्वख्यापनात् सः ज्ञानी सदनित्यं
स्वयं स्वरूपेणसहजं स्वाभाविकं ज्ञानंबोधं विंदति जानाति सततं निरंतरं निश्शंकः
इहपरलोकभयशंकारहितः इति भयद्वयस्य ज्ञानिनोनिरासः ॥२३॥ अथ
वेदनाभयंवध्नाति — यद्वैके वहि वेदनायदचलं ज्ञानं स्वयंवे
द्यतेनिर्भेदोदितवेद्यवेदकवलादेकं सदा [illegible] ऽनाकु
लैः ॥ नैवान्यागतवेद

नैवहि भवेत्तद्भीः कुतोज्ञानिनोनिःशंकः सततं
स्वयंस सहजंज्ञानं सदा विंदति॥ सं॰टी॰-यत्-प्रसिद्धंज्ञा
नं स्वयंवेद्यते ज्ञायते कैः अनाकुलैः अनाकुलतारहितैः ज्ञानिभिः एषा-प्रसि
द्धा एका-अद्वितीया वेदना वेद्यते ज्ञायते आत्मा अनया इति वेदना आत्मानु
भवएवनान्यात्किंभूतं अचलं निश्चलं पुनः कीदृशं एकं-द्रव्यार्पणात्
तत्कुतः निरित्यादिः-वेद्यते ज्ञायत इति वेद्यं स्वस्वरूपं वेदयतीति वेदकं आत्मा
दुद्वं निर्भेदेन यो वेद्यः स [illegible] एव वेदकः इत्येकत्वेन उदितो उदयं प्राप्तो वे
द्यवेदकौ तयो बलं तस्मात् हि-स्फुटं अन्या आत्मनः सकाशात् एव निष्प
येन आगत वेदना-पुद्गलादागात वेदना रोगः न भवेत् आत्मनोभिन्न
त्वादेव ज्ञानिनः पुरुषस्य तद्भीः वेदनाभयं कुतः न कुतोऽपि तु यंचरणंपु
वत॥२३॥ अत्राणभयंनिरस्यति यत्सन्नाशमुपैति तन्न
नियतं व्यक्तेति वस्तुस्थितिर्ज्ञानं सत्स्वयमेव तत्कि
लततस्त्रातंकिमस्यापरैः अस्यात्राणमतोनकिंच
न

भवेत्तद्धीः कुतो ज्ञानिनो निःशंकः सततं स्वयं सस
हजं ज्ञानं सदा विंदति ॥२५॥ सं॰टी॰—इत्थंभूतेन प्रकारेण वस्तु
स्थितिः—वस्तुव्यवस्था व्यक्ता स्पष्टा प्रतीतिः किं १ यत् वस्तु सत् द्रव्यरूपेण सत्ता प्र
तिबद्धं तत वस्तु नियतं निश्चितं नाशं—विनाशं न उपैति—न प्राप्नोति द्रव्यापेक्षया व
स्तुनोऽनित्यत्वास्तुप[illegible]गमात् तत् प्रसिद्धं ज्ञानं स्वयमेव—स्वयंरूपतः स्व—स्वस्वरूप
चतुष्टयापेक्षयैव न परचतुष्टयापेक्षया सत् सत्स्वरूपं—विद्यमानं किल तस्मात् ततः
स्वरूपेणास्तित्वात् अपरैः कैः यत्नैः कृतम् दुर्गरक्षा गजपदाति स्वजनादिभिः पु
द्गलपर्यायैः अस्य॰ ता न स्य किं त्रातं॰ त्राणं किं रक्षणं न किमपीत्यर्थः अतः कारणात्
अस्य ज्ञानस्य किंचन॰ किमपि अत्राणं॰ कुतोऽपि रक्षणं न भवेत् ज्ञानिनः न द्धीः
अत्राणभयं कुतः न कुतोऽपि शेषं पूर्ववत् ॥२५॥ अथ अगुप्तिभयं गोपयति—
स्वं रूपं किल वस्तुनोऽस्ति परमा गुप्तिः स्वरूपेण यच्छ
क्तः कोऽपि परः प्रवेष्टुमकृतं ज्ञानं स्वरूपं च नुः अस्या
गुप्तिरतो न काचन भवेत्तद्धीः कुतो ज्ञानिनो निःशंकः

सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा विंदति ॥२६॥

सं॰टी॰—किल—इत्यागमोक्तौ वस्तुनः—आत्मादिद्रव्यस्य यत् स्वं आत्मीयं रू
पं स्वरूपं अस्ति—विद्यते सा परमा निस्सीमा गुप्तिः जोयं नं स्वरूपं तेरणगोपनाभा
वात् कोऽपि—कश्चिद् द्वितीयः परः—पुद्गलादिः प्रवेष्टुं ज्ञानस्वरूपे प्रवेशं कर्तुं शक्तः
समर्थः अपि तु न समर्थः स्वरूपे स्वरूपांतरस्य प्रवेशाभावात् च पुनः ज्ञानं तु
आत्मनः अकृतं स्वाभाविकं स्वरूपं स्वभावः स्वरूपं द्विधा—कृतं अकृतं च कृतं ता
वत् ज्ञानादि स्वरूपम् आत्मनः द्वितीयं वस्तु इत्यादिवत् पुद्गलादिभिः क्रि
यमाणत्वात् अकृतं ज्ञानसामान्यं अमेरैश्वर्यं च अतः कारणात् अस्य आत्मनः
कश्चन कापि निर्दिष्टा वा अगुप्तिः—अगोपनं न भवेत् तद्गोपकस्य द्वितीयस्य अभावात्
तद्भीः—तस्या अगुप्तेः भीः—भयं कुतः—न कुतोऽपि शेषं पूर्ववत् ॥२६॥ अथ ज्ञानिनो
मरणभयं हरति—

प्राणोच्छेदमुदाहरंति मरणं प्राणाः किला
स्यात्मनो ज्ञानं तत्स्वयमेव शाश्वततया नोच्छिद्यते
जातुचित्। तस्यातो मरणं न किंचन भवेत्तद्भीः कुतो
ज्ञानिनो निःशंकः सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा वि
दति ॥२७॥ सं॰टी॰—प्राणोच्छेदं—पंचेंद्रियमनोवचनकायोच्छ्वासायुर्लक्षणा
नां उच्छेदं—विनाशं मरणं प्रचक्षते

उदाहरंति – प्रतिपादयंति पूर्वबुद्धाः प्राबालगोपालदयः स्पष्टं अस्यात्मनः छिद्रसु
परस्फटित – निश्चितं सत्त्वादि प्राणं व्याहारकाः किल शब्दः ज्ञानं बोधः प्राणाः अ
स्य वः ततः ज्ञानं स्वरूपेणैव जातु चित् कदाचिदपि कालत्रयेऽपि नोच्छिद्यते नोच्छेदं
याति – द्रव्यार्थिकनयात्मना विनश्यतीत्यर्थः कदा शाश्वततयास्ति त्वात् अतः कारणात् त
स्य – आत्मनः किंचन – किमपि मरणं – प्राणोच्छेदं न भवेत् ज्ञानलक्षणानां प्राणानामु
च्छेदाभावात् ज्ञानिनः – पुंसः तद्भीः – मरणभयं कुतः न कुतोऽपि शेषं पूर्ववत् ॥२७॥
अथाकस्मिकभयं कुं धति – एकं ज्ञानमनाद्यनंतमचलं सिद्धं कि
लैतत्स्वतो यावत्तावदिदं सदैव हि भवेन्नात्र द्वितीयो
दयः तन्नाकस्मिकमत्र किंचन भवेत्तद्भीः कुतो ज्ञानि
नो निःशंकः सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा विंदति ॥२८॥
सं॰ टी॰ – किल इत्यागमोक्तौ यावत्पर्यंतं तत् – प्रसिद्धं एकं कर्मादिद्वितीयरहितं ज्ञानं
बोधः स्वतः स्वभावेन सिद्धं निष्पन्नं कृतकृत्यं च किंभूतं अनाद्यनंतं उत्पत्तिविनाशरहि
तं प्रचलं – अक्षोभ्यं हि स्फुटं तावत्पर्यंतं इदं – ज्ञानं सदैव – अविच्छिन्नं भवेत् अत्र

ज्ञानेद्वितीयोदयः-सहसाद्वितीयस्यद्रव्यभवनायत[illegible]नाहिदर्शनाद्विपोद्गलि
कस्योदयः नभवेत् ततस्तस्मात्कारणात्‌ अत्र-आत्मनिकिंचन-किमपिअ
[illegible]त कस्मिकं-अकस्मात्-सहसाभवे आकस्मिकंभयं नभवेत् ज्ञानिनः
प्रसंगत द्वीः तस्य-आकास्मिकस्य भीः-भयं कुतः नकुतोऽपि [illegible]पि सः ज्ञानी
निश्शंकः-सप्तभयशंकारहितः सन् स ततं-नित्यं सहजं स्वाभाविकं ज्ञानं सदानि
त्यं विंदति-जानाति। इति ज्ञानिनः इहपरलोकवेदनाऽत्राणागुप्तिमरणाकास्मिकभ
यसप्तकाभावात्सदानिर्जरैव॥ २८॥ अथ सम्यग्दृष्टेर्निर्जराप्रकारं प्रणीते-

टंकोत्कीर्णस्वरसनिचितज्ञानसर्वस्वभाजः सम्य
ग्दृष्टेर्यदिह सकलं घ्नंति लक्ष्माणि कर्म। तत्तस्या
स्मिन्पुनरपि मनाक्कर्मणो नास्ति बंधः। पूर्वोपात्तं
तदनुभवतो निश्चितं निर्जरैव॥ २८॥ सं. टी.- यत् यस्मा
त्कारणात् इह-जगति घ्नंति-विनाशयंति किं। समस्तं-सकलं कर्म-मिथ्यात्वादि

कानि । लक्षणानि चिह्नानि - संवेगनिर्वेदनिंदागर्हा उपशमभक्तिवात्सल्यानु
कंपालक्षणानि - निश्शंकितादीनि वक्ष्यमाणस्य सम्यग्दृष्टेः निर्जरा यशस्य स्वधारिणः
किंभूतस्य - टंकोत्कीर्णेत्यादिः - टंकोत्कीर्णश्चासौ स्वरसश्च - आत्मीयस्वरसः अत्र भवः तेन
निचितं पूर्णं तच्च तज्ज्ञानं च तस्य सर्वस्वं - सारभूतं भजति - सेवते इति टंकोत्कीर्ण
स्वरसनिचितज्ञानसर्वस्वभाक् तस्य वस्तु - तस्मात्कारणात् कर्मघातनात् अनंतरं त
स्य ज्ञानिनः पुनः - भूयः अस्मिन् पूर्वोक्तस्वरूपे मनागपि - एकांशेनापि कर्मणः
बंधः - संश्लेषः नास्ति - न विद्यते तत्कर्म पूर्वोपात्तं - पूर्वं सम्यग्दृष्टेः प्राक् उपा
त्तं - बद्धं चानुभवतः सुखदुःखादिरूपेणानुभुंजतः निश्चितं - निश्चयेन निर्जरैव
स्वरसनिर्जरा भवत्येव कर्मणां ॥२९॥ अथ सम्यग्दृष्टेरंगानि लक्षयति -

रुंधन् बंधं नवमिति निजैः संगतोऽष्टाभिरंगैः प्राग्बद्धं तु
क्षयमुपनयन् निर्जरोज्जृंभणेन । सम्यग्दृष्टिः स्वय
मतिरसादादिमध्यांतमुक्तं ज्ञानं भूत्वा नटति गगनाभो
गरंगं विगाह्य ॥३०॥ सं. टी. - सम्यग्दृष्टिः - आत्मश्रद्धानलक्षणसम्य
क्त्वपरिणतो मुनिः स्वयं - स्वरूपेण ज्ञानं भूत्वा - ज्ञानमयो भूत्वा नटति नृत्यं
करोति - ज्ञानेन सह तन्मयत्वं प्राप्नोतीति यावत् किं कृत्वा गगनाभोगरंगं - गग
नं व्योम तस्य

७५

प्राणेनः परिपूर्णतासस्वरंगः नाट्यावतार रंगभूमिः तं विगाह्य गाहयि
त्वा ज्ञानेन सर्वं [redacted] गगनमं तुलमभिव्याप्य हर्षते
वृत्यविरोधात् कुतः अतिरसात् स्वानुभवभवनो [redacted] त्परसोद्रेकेण
अन्योऽपि योनटति स रंगभवगा ह्य शृंगारादिनवरसोद्रेकतस्वद्व
न्द्वितत्ले शः तु पुनः प्राग्बद्धं प्राक्कृ समयद्धो लक्ष्येः पूर्वबद्धं कर्मरूपेणालसा
त्कृतं तस्य विनाशं उपनयन् प्रापयन् सन् केनापि निर्जरेण ज्जृंभणेन अप्रसंख्या
तगुणानि र्जरया उज्जृंभणं उल्लापनं प्राकट्यं तेन प्रवृद्धैः बन्ध संबद्धैः
प्रगैः निःशंकितादि सम्यक्त्वावयवैः संगलं युक्तः अष्टिभूतैः निर्जरैः
निष्ठ्यसम्यक्त्वसं वंधीये इति पूर्वोक्तप्रकारेण नवं नवीनं बन्धं रोध नति
वारयन् प्रत्याकारं नटीत्यादि शब्दैः नाकल्वत प्र द्योतयति ॥ ३० ॥

अथ बंधाधिकार ॥८॥

रागोद्गारमहारसेन सकलं कृत्वा प्रमत्तं जगत्क्रीडंतं
रसभारनिर्भरमहानाट्येन बंधं धुनत्आनंदामृ
तनित्यभोजि सहजावस्थां स्फुटं नाटयद्धीरोदा
रमनाकुलं निरुपधि ज्ञानं समुन्मज्जति ॥१॥ सं॰टी॰

समुन्मज्जति समुच्छलति चकास्तीत्यर्थः। किं। ज्ञानं आत्मबोधः। किंभूतं
निरुपधि निर्गतउपाधिः ममत्वादिविकृतिर्यस्मात्तत् पुनः कीदृक्षं अना
कुलं उपाधिविजृंभितचिंताच्युतं धीरं धैर्यगुणयुक्तं तच्च तदुदारमुत्कटं
च सहजावस्था स्वाभाविकदशां स्फुटं व्यक्तं यथा भवति तथा नाटयत् प्र
काशयत् भातु नामनेकार्थत्ववचनात् द्योतकत्वमत्र। पुनः आनंदेत्यादि आ
नंदः स्वात्मोत्थसुखं तदेवामृतं सुधां नित्यं भुनक्ति बहिः [illegible] तया भुनक्तीत्येवंशी
लं। पुनः बंधं कर्मपुद्गलसंबंधं धुनत् स्फोटयत् किंभूतं बंधं। क्रीडंतं स्वेच्छया [illegible] पासर्वे
त्र क्रीडंतं प्राप्त परिणतं केन रसेनेत्यादि रसस्य कर्म [illegible] अनुभागस्य भारः आतिशय्यं
तेन निर्भरं अतिमात्रं महानाट्यं महानर्तनं तेन किं कृत्वा। सकलं समस्तं जग
त् लोकं

निवासिजनवृंदं प्रमत्तं मदाक्रांतं कृत्वा। विधायकेन। रागेत्यादिः रागस्या
उद्गारः। उद्गिरणं [stain] द्गिरणं सर्वमहारसः प्रेरयादिरूपः तेनअन्येऽपियः
परं मंदिरमंदिरस्य प्रभा [stain] नाट्यनाटयतीत्युक्तितलेशः॥१॥ अथ
कथंभूतस्तेजगतकर्मा लकत्यादितिवदंतं प्रत्याचष्टे। नकर्मबहुलं
जगन्नचलनात्मकंकर्मवान नैककरणानिवानचिदचिद्
द्वधोबंधकृत। यदैक्यमुपयोगभूः समुपयाति रागादिभिः स
एवकिलकेवलंभवतिबंधहेतुर्नृणां॥२॥ सं॰टी॰ -- ननुजगत्त्रि
भुवनं कर्मवहुलं कर्मयोग्यपुद्गलैर्बहुलं प्रचुरं तत्र वंधकृतवंध
कारणं नभवेत्। प्रत्यपास्तिद्धामनामपितत्प्रसंगात्तत्रकर्मपुद्गलानां
ऽप्रवस्थानाविशेषात्। अथ कायवाङ्मनसां कर्मबंधकृन्न चचलनात्मकानां
कर्मणांबंधहेतुत्वाभावात्। अपरथायथाख्यातसंयतानामपिकर्मबंधप्रसंगात्।
ननुवाअथवातत्कारणंमाभवतु नैककरणानि अनेकस्पर्शनादींद्रियाणांबं
धहेतुत्वं तत्र अन्यथ केवलिनामपि तत्प्रसंगात् तस्य तत्सद्भावात् ननुचि
दचिद्वधः -- चिदचितां सचित्ताचित्तानांवस्तूनांबधः -- घातः बंधकृत तन्न
तस्य तन्निमित्तत्वाघटनात्

अन्यथा सम्यक्तितत्स्थराणामपि तत्प्रसंगात् ननु सर्वस्य बंधनिमित्तत्व
स्निबेधे जगतोऽनि[illegible]बंधत्वमेवेति चेन्न तत्सद्भावात् तथाहि- किल इत्या
गमोहैरेव- निश्चयेन नृणां- प्राणिनां केवलं परं सः रागयोगः अनिर्दिष्टः
बंधहेतुः- बंधस्य कारणं भवति- अस्मिन् सकः १ यः उपयोगभूः- उपयोग-
स्य- ज्ञानदर्शनलक्षणस्य भूः (भूमिः) स्थानं आत्मेत्यर्थः- रागादिभिः- रागद्वे
षमोहैः सह ऐक्यं- एकतां उपयाति- प्राप्नोति- स एव बंधकारणं ॥२॥
अथ कर्मबहुलादीनां कर्महेतुत्वं मीमांसते- लोकः कर्मततोऽस्तु
सोऽस्तु च परिस्पंदात्मकं कर्म तत् तान्यस्मिन्करणा
नि संतु चिदचिद्व्यापादनं चास्तु तत्। रागादीनुप
योगभूमिमनयन् ज्ञानं भवन्केवलं बंधं नैव कुतो
ऽप्युपैत्ययमहो सम्यग्दृगात्मा ध्रुवं ॥३॥ सं॰ टी॰- सः- प्र
सिद्धः लोकः श्रेणीघनप्रदेशमात्रं त्रिभुवनं कर्मततः- कर्मयोग्यपुद्गलैस्त
तो व्याप्तः- भवतु अस्तु तथाप्यात्मनः कर्मबंधो न च- पुनः तत् प्रसिद्धं कर्म
कायवाङ्मनोयोगः परिस्पंदात्मकं- आत्मप्रदेशपरिस्पंदस्वरूपं अस्तु
भवतु तथाप्यात्मनो न बंधः- अस्मिन् आत्मनि तानि- प्रसिद्धानि कारणा
नि-

इंद्रियाणि संतु भवंतु च पुनः तत् प्रसिद्धं चिदचित्यादिः चित् सचित्तः अचित् प्रासुकः
चिद्वाचिद्वतयो व्यापादनं पीडनं विनाशनं अस्तु भवतु इति आशयेन तथापि अ
यं सम्यग्दृगात्मा सम्यग्दर्शनपरिणतश्चिद्रूपः कुतोपि जगत्कर्मकरण
चिदचिद्घातादेः अन्यतरादपि ध्रुवं निश्चितं बंधं कर्मबंधं नैव उपैति न प्रा
प्नोति किंभूतः सन् ? केवलं रागादिनिरपेक्षं ज्ञानं बोधमयो भवन् ज्ञा
यमानः पुनः उपयोगभूमिं उपयोगस्य ज्ञानदर्शनस्य भूमिः आत्मा उप
योगो लक्षणं इति सूत्रकारवचनात् तं रागादीन् रागद्वेषमोहादीन् अनय
न् अप्रापयन् रागमयमात्मानमकुर्वन् न कुतोऽपि बध्नाति अयमात्मे
ति तात्पर्यं ॥३॥ अथ तथापि ज्ञानिनां निरर्गलत्वं विदूषयति— तथापि

न निरर्गलं चरितुमिष्यते ज्ञानिनां तदायतनमेव साकि
ल निरर्गला व्यापृतिः ॥ अकामकृतकर्म तन्मतमकारणं
ज्ञानिनां द्वयं न हि विरुध्यते किमु करोति जानाति च ॥४॥

सं॰टी॰— तथापि— कर्मबहुलकर्मकरणादीनामबंधकत्वे रागादीनां बंध
हेतुकत्वे च सत्यपि ज्ञानिनां पुंसां निरर्गलं निरंकुशं चरितुं प्रवर्तयितुं न
इष्यते न वांछ्यते किल इति कस्मात् सा प्रसिद्धा निरर्गला निरंकुशा व्या
पृतिः सर्वत्र कायादिव्यापारे प्रवृत्तिः तदायतनं तस्य बंधस्य आयतनं
स्थानं एव

निश्चयेन ज्ञानिना-पुंसां तत प्रसि... तुं अप्रकाशमेत्यादिः अप्रकाशमेन-अप्रवांछ
याकृतं निष्पादितं कर्मेति याकायवाङ्मन ~~संकर्मेच अप्रकार~~ णेन धाहेतुकं
मतं-कथितं पूर्वाचार्यैः हीति यस्मात करोति क्रिया जानाति लक्षणा क्रि
यास्तद् द्वयं च किम्-कथं न विरुध्यते-विरोधं प्राप्नोतीत्यर्थः॥ अथ
कर्तृज्ञात्रोः पृथक्त्वं विधीयते-जानाति यः स न करोति करो
ति यस्तु जानात्ययं न खलु तत्किल कर्मरागः। रागं त्व
बोधम यमध्यवसायमाहुर्मिथ्यादृशः स नियतं स
च बन्धहेतुः॥५॥ सं-टी-खल्विति निश्चयार्थः यः चिद्रूपः जानाति-स्व
परस्वरूपं वेत्ति सः-चिद्रूपः न करोति-कर्मादि न विधत्ते यस्तु कश्चितं
~~तत-करोति क्रियावच्छिन्नं कर्मरागः रागस्य करोतीत्यर्थ~~
रोति-कर्म निर्मापयति तु-विशेषे अयं-कर्मकर्ता न जानाति-न परिच्छिनत्ति ज्ञानादन्यः कृ
तस्याज्ञानरूपत्वात् किल इति निश्चितं तत-करोति क्रियावच्छिन्नं
कर्मरागः रागस्य करोतीत्यर्थः तु पुनः रागं अध्यवसायं आहुः राग
स्वकर्मयानुभागाध्यवसायेति संज्ञां प्रतिपदयंति जिनाः इति स्वरूपवि
रचितत्वं संज्ञाया

निरस्तं कीदृक्षं रागं अप्रबोधमयं—अज्ञानस्वरूपं हन्मि—हन्ये जीवान्नि-
जीव्येऽहमनेनेत्यादीनामज्ञानरूपत्वात् सः—रागः निर[illegible] यतं निश्चितं तस्य
भवति। मिथ्यादृशः मिथ्यादृष्टेः—न त्वन्यस्य सम्यग्दृष्टेः च—पुनः सः रा
गः बंधहेतुः कर्मबंधकारणं॥५॥ अथाहंमरणादीनां कारक इत्यभि
प्रेतस्य मिथ्यादृष्टित्वं दृढीदृश्यते पद्यद्वयेन— सर्वं सदैव नियतं भ
वति स्वकीयकर्मोदयान्मरणजीवितदुःखसौख्यं। अज्ञान
मेतदिह यत्तु परः परस्य कुर्यात्पुमान्मरणजीवितदुः
खसौख्यं॥६॥ सं॰टी॰—इह—जगति एतत् वक्ष्यमाणं—अज्ञानं ज्ञान
भाव[illegible] व्यतिरिक्तं एतत्किं। यत्तु परः—अन्यः पुमान् परस्य ततोऽन्यस्य क
स्यचिद्विवक्षितस्य पुंसः मरणेत्यादिः—मरणं—प्राणवियोगः जननं मरणं च
जीवितं च दुःखं च सौख्यं च एतेषां समाहारो मरणजीवितदुःखसौख्यं
कुर्यात्—यो मन्यते हि न स्मि जीवयामि दुःखिनं करोमि सुखिनं करोमि
इति क्रियां निर्मापयेत् एतत् अज्ञानं कुतः। नियतं—निश्चितं सर्वं समस्तं
मरणजीवितदुःखसौख्यं सदैव—संसारदशायां भवति जायते स्व[illegible]
त्वात् किं स्वकीयस्यात्मोपार्जितस्य कर्मण उदयात्—प्रापुः हृदयेण जीवानां।

मरणं सत्यायुषि जीवितव्यं प्राणहरणान्नाव तत् कथं तत्परेण कृतं।
शुभाशुभकर्मोदयात् सुखदुःखिताजीवा भवंति तत्कर्मदानाभावा
त् कथं तेतादृशाः कृताः परेणेति भावः॥६॥ अज्ञानमेतदधि
गम्य परात्परस्य पश्यंति ये मरणजीवितदुःखसौ
ख्यं। कर्माण्यहंकृतिरसेन चिकीर्षवस्ते मिथ्यादृशो
नियतमात्महनो भवंति॥७॥ सं॰टी॰- ते पुरुषाः नियतं निश्चि
तं मिथ्यादृशः मिथ्यादृष्टयः भवंति- जायंते किंभूताः आत्महनः आत्मा
नं हंतीति आत्महनः स्वरूपघातकाः स्वस्वरूपादुपर्यस्तत्वात् पुनः कर्मा
णि शुभाशुभानि चिकीर्षवः- स्वसात्कर्तुमिच्छवः केन अहंकृतिरसेन- म
यायं हतो जीवितश्चेत्यादिरूपेणाहंकाररसेन ते के ये- नराः परात्- भिन्ना
त् परस्य- ततोन्यस्य पश्यंति- ईक्षंते किं मरणजीवितदुःखसौख्यं किं कृत्वा
स्तत् पूर्वोक्तं मयायं हत इत्यादिरूपमज्ञानं अधिगम्य- प्राप्य॥७॥ अध्य
वसायस्य बंधहेतुत्वं प्रापयन्ते- मिथ्यादृष्टेः स एवास्य बंधहेतुर्वि
पर्ययात्। य एवाध्यवसायोयमज्ञानात्मास्य दृश्यते॥८॥

सं०टी०–अस्यापि व्याख्याने यः एव प्रसिद्धः अध्यवसायः अहं परान् हन्मीत्या
दिरूपः परिणामः स एव अध्यवसाय एव बंधहेतुः कथं बंधकारणं कृतः।
विपर्ययात् ज्ञानादि विपर्ययस्वभावत्वात् अस्यापि व्याख्याने शेषाध्यवसायः बंध
हेतुः कथं। यतः–अयं अध्यवसायः अज्ञानत्वात् अज्ञानमेव आत्मास्वरूपं यस्य
सः दृश्यते अवलोक्यते॥ अध्यवसायमाहात्म्यमारभते– अनेनाध्य
वसानेन निष्फलेन विमोहितः तत्किंचनापि नैवास्ति ना
त्मात्मानं करोति यत्॥१७॥ सं०टी०– एवं निश्चये न तत् वस्तु किं
चनापि किमपि किमपि महद्दल्पं वा नास्ति– न विद्यते यत् आत्मा– जीवः आत्मानं
स्वकीयं अध्यवसाये नैव न करोति– न विधत्ते किंभूतः अनेन हन्मीत्यादिरू
पेण पूर्वोक्तेन अध्यवसानेन कथंभूतेन अध्यवसायेन विमोहितः मोहं प्राप्तः किंभू
तेन निष्फलेन बंधमोक्षलक्षणफलरहितेन जीवस्य सरागवीतराग
योः स्वपरिणामयोः स्वपरिणामयोः सद्भावे बंधमोक्षसद्भावात् तदभा
वे तयोरभावत् अतस्तयोरेव स्वार्थक्रियाकारित्वं अध्यवसायस्या
किंचित्करत्वात्॥१॥ अपतथाप्यध्यवसायं जीभत्सते–

विश्वाद्विभक्तोऽपिहि यत्प्रभावादात्मानमात्माविद
धातिविश्वं। मोहैककंदोऽध्यवसाययएषनास्तीह
येतयस्तस्एव॥१०॥ सं०टी०–इह–जगति तत्र–प्रसिद्धाः यतयः प
तं तेकमीदृनीति यतयः–मुनयः येषां यतीनां एषः इदानीमुक्तः अध्यवसा
यो नास्ति किंभूतः मोहस्यरागद्वेषस्यएकः अद्वितीयः कंदः कंदः मुलकारणं यः
सः मोहनीयकर्मोत्पादकत्वात् हीति स्फुटं यत्प्रभावात् यस्य अध्यवसाय
स्य प्रभावः माहात्म्यं तस्मात् विश्वं–चेतनाचेतनं लोकालोकं शुभाशुभं-
चराचरं आत्मानं स्वरूपं करोति। विद्वत्ते पापाहिं साध्यवसायात हिंसकः
तेपाति वच्चमानना रकति र्यग्मनुष्य देवपुण्यपापाध्यवसायात्तरकति
र्यचमनुष्यदेवं पुण्यं पापं चात्मानं करोति किंभूतः। विश्वात्–चेतनाचेतनादिप
दार्थात् विभक्तोऽपि भिन्नोऽपि तदध्यवसायवशात्तद्रूपो भवति। विश्वश
ब्दस्य त्रिलोकार्थवाचकत्वाभावात् चेतनादिपदार्थवाचकत्वाज्ञ्जनसर्वादि
गणत्वं॥१०॥ सर्वत्राध्यवसानमेवमखिलं त्वं त्याज्यं यदुक्तं जिनै-
स्तत्मन्येव्य वहारएवनिखिलोप्यन्याश्रयस्त्याजितः।

सम्यग्दृग्निश्चयमेकमेव तदमी निष्कंपमाक्रम्य किं शुद्धज्ञा
नघने महिम्नि न निजे बध्नंति संतो धृतिं ॥११॥ सं० टी० — जिनैः
केवलज्ञानिभिः उक्तं — प्रतिपादितं किं । सर्वत्र — निखिलपरवस्तुनियतं अखिलं — स
मस्तमेव अध्यवसानं अध्यवसायः त्याज्यं — त्यजनीयं तत् — अध्यवसायहापनं मन्ये —
अहं जाने तन्निखिलोऽपि — समस्तोऽपि व्यवहार एव — व्यवहारनय एव त्याजितः हेतु
गर्भितविशेषणमाह — अन्याश्रयः — पराश्रितः निश्चयनयेन पराश्रितं अध्यवसा
यं बंधहेतुत्वेन मुमुक्षोः प्रतिषेधयता व्यवहारनय एव प्रतिषिद्धः तस्यापि प
राश्रितत्वाविशेषात् तत् — तर्हि किं कुर्वंति अमी एते संतः — सत्पुरुषाः निजे आत्मी
ये महिम्नि — माहात्म्ये धृतिं — संतोषं स्थिरतां वा किं न बध्नंति अपि तु कुर्वंती
त्येव । किंभूते । शुद्धज्ञानघने — कर्ममलकलंकरहितबोधनिरंतरे किं कृत्वा ।
आक्रम्य — संप्राप्य किं एकं अनन्यं निरपेक्षं एव — निश्चयेन सम्यग्निश्चयं — शु
द्धनिश्चयनयं किंभूतं । निष्कंपं — अचलं स्वरूपे स्थिरत्वात् ॥११॥ अथ परागादीनां
किं कारणं इति साक्षेपं प्रश्नोत्तरं पद्यद्वयेन निर्दिशति — रागादयो बंधनि
दानमुक्तास्ते शुद्धचिन्मात्रमहोऽतिरिक्ताः । आत्मा परो वा किमु
तन्निमित्तमिति प्रणुन्नाः पुनरेवमाहुः ॥१२॥

सं॰ टी॰-इति साक्षेपं प्रणुन्नाः शुद्धनयावलंबिनपृष्टाः संतः पुनः-भूयः एवं अग्रे
वक्ष्यमाणं परं उत्तरं आहुः-कथयंति इति किं? ते-प्रसिद्धाः रागादयः-रागद्वेषमोहाः
बंधनिदानं-कर्मबंधकारणं उक्ताः-प्रतिपादिताः किंभूतास्ते। शुद्धेत्यादिः-शुद्धचि
देवमात्रा प्रमाणं यस्य तत्तत् च तत् महः परंज्योतिः तेन तस्मात् अतिरिक्ताः-भिन्नाः
तन्निमित्तं-रागादीनां निमित्तं-उत्पादकारणं किमु अहो आत्मा-चेतनः रागादीनामुत्पा
दकः वा परः पुद्गलः तत्र हेतुः इत्युक्ते आहुः- न जातु रागादिनिमि
त्तभावमात्मात्मनो याति यथार्ककांतः। तस्मिन्निमित्तं परसंग
एव वस्तुस्वभावोयमुदेति तावत॥१३॥ सं॰ टी॰-जातु-कदाचित
आत्मा-चिद्रूपः आत्मनः स्वस्य रागेत्यादिः रागादीनां-रागद्वेषमोहानां निमित्तभा
वं-उपादान-कारणत्वं न याति-न प्राप्नोति तर्हि तन्निमित्तं किं? तस्मिन् आत्मनि परसं
गः-परेषां-पुद्गलादीनां संगः एव निमित्तं येन तन्निमित्तं-तेषां-रागादीनां निमित्तं का
रणं इयमेवार्थमुपमीयते-अर्ककांतः-स्फटिकोपलः यथा इव तथा अस्य स्फटिको
पलः परिणामस्वभावत्वे सत्यपि स्वस्य शुद्धस्वभावत्वेन रागादिनिमित्तत्वा
भावात् स्वयं न परिणमते परद्रव्येणैव रागादिनिमित्तभूतेन परि
णम्यते तथा केवलः आत्मा परिणामस्वभावत्वे सत्यपि स्वस्वरूपात् च्याव्य रागादिभिः परि
स्वयं न परिणमते परद्रव्येणैव तन्निमित्तभूतेन रागादिनिमित्तत्वाभावात

स्वस्वरूपात्प्रच्यवतैः परिणम्यते इति तावत् प्रथमं अयं पूर्वोक्त एव वस्तुस्वभावः समस्तं वस्तुस्वरूपं उदेति उदयं गच्छति ।।७३।। अथ ज्ञानि नस्तदकर्तृकत्वम् स्तुवन्ति— इतिवस्तुस्वभावं स्वं ज्ञानी जानाति तेन सः। रागादीन्नात्मनः कुर्यान्नातो भवति कारकः ।।१७।। सं॰टी॰— इति पूर्वोक्तप्रकारेण ज्ञानी पुमान् स्वं आत्मीयं वस्तुस्वभावं रागादिव्यतिरिक्तं स्ववस्तु स्वरूपं जानाति वेत्ति येन कारणेन वेत्ति तेनैव कारणेन सः ज्ञानी रागादीन् आत्मनः स्वस्य न कुर्यात् स्ववशात् न करोति यतः अतः कारकः कर्मणां कर्ता न भवति ।।१७।। अथाज्ञानं स्फूर्जति— इतिवस्तुस्वभावं स्वं नाज्ञानी वेत्ति तेन सः। रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः ।।१८।। सं॰टी॰— इदं पद्यं पूर्वतो विपर्यस्तं व्याख्येयं सुगमं च ।।१८।। इत्यालोच्य विवेच्य तत्किल परद्रव्यं समग्रं बलात् तन्मूलां बहुभावसंततिमिमामुद्धर्तुकामः समं। आत्मानं समुपैति निर्भरवहत्पूर्णैकसंविद्युतं येनोन्मूलितबंध एष भगवानात्मात्मनि स्फूर्जति ।।१९।। सं॰टी॰— एषः सः आत्मा चिद्रूपः कर्ता आत्मनि स्वस्वरूपे अधिकरणभूते स्फूर्जति गर्जति प्रकटी भवति वा किंभूतः? उन्मूलितबंधः उन्मूलितः निराकृतो बंधो येन सः पुनः भगवान्—

ज्ञानवान् पुनः कीदृशः। बलात् ध्यानादिबलग्रहणात् हठात् इमां प्रसिद्धां बुद्धिं त्यादिः बहूनां
भावानां विभावपरिणामानां संततिः परंपरा तां रागद्वेषमोहपरंपरां इत्यर्थः समं युगपत्
उद्धर्तुकामः उद्धर्तुं निराकर्तुं कामः वांछा यस्य सः कुतः। स्वस्मात् इत्यनुक्रमप्यपार्ज्ञानं ज्ञेयं
किंभूतां तन्मूलां तदेव परद्रव्यमेव तस्यैव वा मूलं कारणं यस्याः तां सः कः। येन ज्ञानरूपेण करण
भूतेन आत्मानं आत्मतामपनं समुपैति प्राप्नोति किंभूतं तं निर्भरेत्यादिः निर्भरेण अतिशयेन
वहंती समस्तवस्तुग्रहणाय प्रवर्तमाना साचासौ पूर्णा अखंडा साचासौ एका संवि
वित् ज्ञानं तया युतं संयुतं किं कृत्वा। किल इति निश्चितं ततः प्रक्षिद्दं समग्रं निरवलं परद्रव्यं कस्ये
त्याकांक्षायां स्वस्येति संबंधोऽनुक्तोऽप्यूह्यः विवेच्य पृथक्कृत्य किं कृत्वा। इति पूर्वो
क्त प्रकारेण आलोच्य सम्यग्विचार्य किं मत्वेति स्वस्मै इत्यध्यात्मज्ञेयं।।२६।। अथ रागादीनां
दारकत्वं दिशति रागादीनामुदयमदयं दारयत्कारणानां का
र्यं बंधं विविधमधुना सद्य एव प्रणुद्य। ज्ञानज्योतिः क्ष
पिततिमिरं साधु सन्नद्धमेतत् तद्वद्यद्वत्प्रसरमपरः कोऽ
पि नास्यावृणोति।।२७।। सं॰ टी॰ तद्वत् तथा तत् ज्ञानज्योतिः बोधतेजः अपरं
न विद्यते परं अन्यत् यस्य तत् प्रसरं प्रस्तारं याति त्याध्याहार्यं यद्वत् यथा अस्य ज्ञानज्यो
तिषः विस्तारं कोऽपि अपरः कर्मादिः नावृणोति नाच्छादयति कीदृशं तत् क्षपिततिमिरं क्ष
पितं निराकृतं तिमिरं अज्ञानं येन तत् अपरमपि ज्योतिः नाशितांधकारं पुनः साधु स

न्नद्धं साधुभिः – योगीश्वरैः महद्भिः साधुपुरुषैः सन्नद्धं आरूढं स्तुतं च साधुभिः स्वरूपमा
नन्दज्योतिर्मः पुनः रागादीनां रागद्वेषमोहानां उदयं प्राकट्यं अदयं निर्दयं यथा
भवति तथा सद्य एव तत्कालमेव दारयत् विदारणं कुर्वत् अन्यदपि ज्योतिः ज्ञातृजी
नां रागादीनां दारकमित्युक्तिलेशः किं कृत्वा अधुना इदानीं विविधं प्रकृतिस्थित्य
नुभागादिभेदेन नानेकविधं बंधं प्रणयत् निराकृत्य किंभूतं कारणानां उपादानरूपपुद्ग
लानां कार्यं फलं कर्मस्वरूपं ॥१७॥ मोक्षाधिकारः ॥८॥ नानाबंध [illegible] ध्वंसन
कृतकेलिः कुंदकुंदविभुवर्यः । विधिविविधाघततं छेदं भाति गुरुसज्ञान
भूमाद्युयः ॥ अथ मोक्षतत्त्वं त्राम प्राप्नाप्ना त्रामस्ति – द्विधाकृत्वा प्र
ज्ञाक्रकचदलनाद्बंधपुरुषौ नयन्मोक्षं साक्षात्पु
रुषमुपलंभैकनियतं इदानीमुन्मज्जत्सहजपरमा
नंदसरसं परं पूर्णं ज्ञानं कृतसकलकृत्यं विजयते ॥१॥
सं० टी० – इदानीं – अधुना मोक्षतत्त्वकथनावसरे ज्ञानं विजयते सर्वोत्क
र्षेण वर्तते किंभूतं कृतेत्यादि कृतं निष्पादितं सकलं कृत्यं संसाराब्धेस्त्या
कर्तव्यं येन तत् पुनः पूर्णं संपूर्णं प्रकर्षेण प्राप्तत्वात् परं उत्कृष्टं सर्वप्रकाशक
त्वात् सहजेत्यादि

सहजः अकृत्रिमः परमानंदः परमसुखं तेन सरसं रसाढ्यं उन्मज्जत् उदयं गच्छत् तत्पुरुषं
आत्मानं साक्षात् अक्रमेणमोहं मुक्तिसंपदं नयत् प्रापयत् किंभूतं तं उपेत्यादिः उपलं
भः स्वस्वरूपप्राप्तिः तत्र एकेन स्वभावेन नियतं स्थितं तत्र लीनमित्यर्थः किं कृत्वा १ द्विधा
कृत्य पृथक्कृत्वा कौ १ बंधपुरुषौ बंधः कर्माश्लेषः पुरुषः आत्मा द्वंद्वः तौ परस्परं
मिलितौ पृथग्विधायेत्यर्थः कुतः १ प्रज्ञेत्यादिः प्रज्ञा भेदविज्ञानं सैव क्रकचः करपत्रं
तेन दलनं तस्मात् ॥१॥ अथ प्रज्ञाछेत्रीमभिष्टौति — प्रज्ञाछेत्री शितेयं क
थमपि निपुणैः पातिता सावधानैः सूक्ष्मेऽन्तः संधिबंधे निपत
ति रभसादात्मकर्मोभयस्य। आत्मानं मग्नमंतःस्थिरविश
दलसद्धाम्नि चैतन्यपूरे बंधं चाज्ञानभावे नियमितमभि
तः कुर्वती भिन्नभिन्नौ ॥२॥ सं०टी०— इयं प्रसिद्धा प्रज्ञाछेत्री बुद्धिछेत्री
शिता प्रतितीक्ष्णा रभसात् वेगेन निपतति अभ्यन्तरणार्थं पतनं करोति क्व १ सूक्ष्मे
अत्यंतं प्रत्यासन्नत्वात् चैतन्यचेतकभावेनैकीभूतत्वेन सूक्ष्मे अंतः संधिबंधे अंतः
अभ्यंतरे कर्मात्मनोः संधिबंधे संधानश्लेषे कस्य १ आत्मकर्मोभयस्य चिद्रूप
कर्मयुग्मस्य किंविशिष्टा सा १ कथमपि महता कष्टेण पातिता तातयोर्मध्ये भिन्नकरणकृते
मुमुक्षा सती कैः १ निपुणैः धीमद्भिः सावधानैः एकाग्रचित्तैः अभितः सामस्त्येन लक्षण
भेदात् भिन्नभिन्नौ परस्परं तौ द्वौ भिन्नौ भिन्नौ कुर्वती निर्मापयती किं आत्मानं चि

र, रूपचयनः बंधं-कर्मबंधं कीदृशं चिद्रूपं-चैतन्यपूरे समस्तशेषद्रव्यासाधार
णत्वाच्चैतन्यं स्वलक्षणं तस्य पूरः-समूहः तत्र मग्नं-तन्मयमापन्नं अतएव त्यादिः अंतः
अभ्यंतरे च द्रूपे स्थिरं-अन्यत्रगमना-भावात् तत्रैव स्थितिमत न च तद्विशदं च
निर्मलं लसत्-देदीप्यमानं धाम-महो यस्य तस्मिन् कीदृशं बंधं अज्ञानभावे अज्ञा
न स्वरूपे रागादौ स्वलक्षणेन नियमितं-निष्ठुयीभूतं तन्मयत्वमापन्नमित्यर्थः अन्या
पि दैत्री दुयो र्धीत्वोः स्वलक्षणभिन्नयोः अंतः पातिता सती भिन्नत्वं च दरीतितया प्रज्ञा
छेत्रीति विज्ञेयं॥२॥ अथ एतयोर्भेदकं प्रजल्पति भित्वा सर्वमपि स्वलक्ष
णबलाद्भेत्तुं हि यच्छक्यते चिन्मुद्रांकितनिर्विभागमहिमा
शुद्धश्चिदेवास्म्यहं। भिद्यंते यदि कारकाणि यदि वा धर्मा गु
णा वा यदि भिद्यंतां न भिदास्ति काचन विभौ भावे विशुद्धे
चिति॥३॥ सं. टी. -हि स्फुटं अहं-अहकं शुद्धः-द्रव्यभावनोकर्ममलमुक्तः चिदेव-
चेतनास्वरूपमेव अस्मि-भवामि किं भूतः चिन्मुद्रांकितः-चिदेवमुद्रा-चिह्नं तया
अंकितः-चिह्नितः निर्विभागः-अभेद्यमशक्योद्दुर्लक्ष्यत्वात् शक्यानुच्छिन्नाभाव महि
मामाहात्म्यं यस्य सः किं कृत्वा यत्तत्पुद्गलादिकं कर्म भेत्तुं-द्विधा कर्तुं शक्यते शक्यी
नुध्यानं

भूयत स्वलक्षणानं भेत्तुमशक्यत्वात् शक्यानुष्ठाभावः परलक्षणानां भेत्तुं
शक्यत्वात् शक्यानुष्ठानं तत् सर्वं मपि- समस्त मपि कर्मेवं ध्यं भित्वा- द्विधा
विधायकृत । स्वेत्यादिः- स्वस्य- आत्मनः पुद्गलस्य च लक्षणं असाधारणस्व
रूपं चैतन्यमचैतन्यं च तत् स्य बलात् सामर्थ्यात् यद्विकारकाणि कर्तृक
र्मादीनि- चेतयमानः एव चेतये चेतयमाने नैव चेतये चेतयमानाय चे
तये चेतयमानादेव चेतये चेतयमानः एव चेतये चेतयमानमेव चेत
ये इति कारकाणि भिद्यंते तर्हि भिद्यंतां- भेदं प्राप्नुवंतु वा- अथवा
यदि धर्माः- स्वभावाः- चैतन्याचैतन्याचैतन्यादयः भेदं प्राप्नु
वंति तर्हि भिद्यंतां यदि वा गुणाः प्रतिभूतादयः अनंतज्ञानादयो
वा भिद्यंते तर्हि भेदं प्राप्नुवंतु पुनः चिति- चिद्रूपे भावे- पदार्थे
काचन कापि भिदा भेदः नास्ति कारकधर्मगुणभेदान्न किं भूते
चिति । विभौ- वि- विशेषेण भवति ज्ञानादिस्वभावेनेति विभुः त
स्मिन् विभौ प्रभु वा दुर्विसंप्रेप्सुच इति तु प्रत्ययः विशुद्धे- कर्ममलाती
ते ॥ ३ ॥ अप्रपञ्चेतना या

एकानेकस्वयंविवक्षति- अद्वैतापि हि चेतना जगति चेद्दृ
ग्ज्ञप्तिरूपं त्यजेत् तत्सामान्यविशेषरूपविरहा
त्सास्तित्वमेव त्यजेत् । तत्त्यागे जडता चितेऽपि भव
ति व्याप्यो विना व्यापकादात्मा चांतमुपैति तेन निय
तं दृग्ज्ञप्तिरूपास्तु चित् ॥४॥ सं॰टी॰- हीति ननु जगति भुव
ने चेतना- प्रतिभासरूपा अद्वैता- एकरूपा सर्वेषां प्रतिभासांतः प्रविष्टत्वेन एक
रूपत्वसाधनात् तथाहि यत् प्रतिभासते तत्प्रतिभासांतः प्रविष्टं यथा प्रतिभा
सस्वरूपं प्रतिभासंते चामी विवादापन्नाः पदार्थाः । सर्वं वै खल्विदं ब्रह्मेत्यादि
वाक्यानामेकत्वसाधनाच्चैकैव चेतना इति चेत्तदा दृग्ज्ञप्तिरूपं सा दर्शनज्ञान
स्वभावं त्यजेत् प्रच्यवतु स्वभावं त्यजतु का नो हानिः १ इति वदंतमद्वैतिनं निराक
रोति- सा- चेतना तत्- प्रसिद्धं अस्तित्वं- सत्तां स्व त्यजेत् कुतः १ सामान्येत्यादिः-
सामान्यं- दर्शनं विशेषो- ज्ञानं तयो रूपं तस्य विरहः तस्मात्- सामान्यविशेषा
त्मकत्वात् सर्वस्य वस्तुनः सामान्यविशेषात्मा तदर्थो विषयः इति वचनात्
दृग्ज्ञप्त्योः सामान्यविशेषात्मकत्वात्

तदभावे तदभाववत्, अपि दूषणद्वयं। तत्त्यागे- तस्य अस्ति तस्य त्यागे, अभावे
अपवाद दर्शनज्ञानस्याभावे चितः- चिद्रूपस्यापि जड़ता- अचेतनत्वं चेत्ति दूषणं
दूषितरेव्यापकात्, अस्ति त्वरूपात् दर्शनरूपाद् द्विनाकृते व्याप्यः- आत्मअंतं- विना
शं उपैति- प्राप्नोति व्यापकभावे व्याप्यस्याप्यभावात् प्रकाशाभावे प्रदीपवत् तेन ज
ड़त्वात्माभावद् दूषणसद्भावे न चितः चेतनानियतं- निश्चितं दृग्ज्ञप्तिरूपा- दर्शनस्व
रूपा अस्तु न वतु॥ ॥ अथ चेतनाचेतनयोः परत्वापरत्वं प्ररूपयते- एकश्चित
श्चिन्मय एव भावो भावाः परे ये किल ते परेषां। ग्राह्यस्त
तश्चिन्मय एव भावो भावाः परे सर्वत एव हेयाः॥ ४॥ सं० टी०-
चितः- चिद्रूपस्य एकः- चिन्मयः- तद्दर्शनज्ञानमय एव भावः- स्वभावः ये- प्र
सिद्धा परे भावाः रागादयः किलेति निश्चितं परेषां कर्मणां ते भावाः ततः आत्मीयस्वभा
वत्वात् चिन्मय एव दृग्ज्ञप्तिर्निर्वृत्त एव स्वभावः ग्राह्यः उपादेयः परभावाः रागद्वेषा
दयः सर्वत एव सामस्त्येनैव हेयाः त्याज्याः॥ ५॥ अथ परसंसिद्धांतमाविष्कृत
मुपक्रामति- सिद्धांतोयमुदात्तचित्तचरितैर्मोक्षार्थिभिः सेव्य
तां शुद्धं चिन्मयमेकमेव परमं ज्योतिः सदैवास्म्यहं। एते ये

एते समुल्लसंति विविधा भावाः पृथग्लक्षणास्ततोऽहं नास्मिय
तोऽत्र ते मम परद्रव्यं समग्राऽप्यपि ॥ ६ ॥ सं० टी० — अयं सिद्धांतः सिद्धः
सेव्यतां — धर्मः स्वभावो यस्य स समस्तां तात्पर्येण आसेव्यतां आश्रियतां कैः मोक्षार्थि
भिः मुमुक्षुभिर्योगिभिः किंभूतैः उदात्तचित्तचरितैः — उदात्तं — उत्तमं यत् चित्तं — ज्ञानं तदेव च
रितं — आचरणं येषां तैः अयं कः स एव — नित्यमेव अहं परमं ज्योतिः — परं धाम अस्मि —
भवामि किंभूतं तत् शुद्धं कर्ममलरहितत्वात् चिन्मयं ज्ञानरूपत्वात् एकमेव परभा
वरहितत्वात् तु — पुनः एते प्रसिद्धाः विविधाः नानाप्रकाराः असंख्यलोकमात्रत्वा
त् भावाः — रागद्वेषादयः परिणामाः समुल्लसंति — प्रादुर्भवंति ते — भावाः अहं चिद्रू
पः नास्मि — न भवामि कुतः — यस्मात्कारणात् पृथग्लक्षणाः — आत्मनः विपरीतलक्षणाः
अज्ञानस्वभावत्वात् अत्र इह स्वस्वरूपविचारणे ते — भावाः समग्रा अपि समस्ता अ
पि कषायाध्यवसायाः मम — चिद्रूपस्य परद्रव्यं पुद्गलकर्मोत्पादितत्वात् अ
तः सर्वथापि चिद्भावः ग्रहीतव्यः शेषाः सर्वे भावाः प्रहातव्याः इति सिद्धांतः ॥ ६ ॥
अथ सापराधनिरपराधयोः बंधं दर्शयति — परद्रव्यग्रहं कुर्वन् बध्यते चापराध
वान् बध्येतानपराधो न स्वद्रव्ये संवृतो यतिः ॥ ७ ॥ सं० टी० — अपरा
धवान् सापराधः पुमान् एव — निश्चयेन बध्येत — कर्मबंधनं प्राप्नुयात् सापराधत्वं

लक्षयति। परद्रव्यग्रहं — परद्रव्याणां ममेति बुद्ध्या ग्रहं — ग्रहणं कुर्वन्
चिंतयन् अन्यो ऽपि परद्रव्यग्रहणं कुर्वन् बंधं प्राप्नोति पुनर्नान्यस्तुति
लेशः अनपराधः — परद्रव्यग्रहणलक्षणापराधरहितः यतिः — स्वयत्नचारित्वात्
योगी न बध्येत न बंधनं याति। स्वद्रव्ये चिद्रूपे संवृतः संवरणं कुर्वन् स्थि-
तः तद्दपराधरहितः न याति बंधनं ॥७॥ अथ सापराधानपराधयोः बंधाबं-
धौ बिभर्ति — अनवरतमनंतैर्बध्यते सापराधः स्पृ-
शति निरपराधो बंधनं नैव जातु। नियतमयमशुद्धं स्वं
भजन् सापराधो भवति निरपराधः साधुशुद्धात्मसेवी ॥८॥
सं॰ टी॰ — सापराधः — परद्रव्यपरिहारेण शुद्धस्यात्मनः — सिद्धिः साधनं वा
राधः अपगतो राधो यस्य चेतयितुर्भावस्य वा सो ऽपराधस्तेन सह वर्तत इति
सापराधो यतिः अनवरतं निरंतरं — प्रतिसमयं अनंतैः अनंतसं[illegible]रख्यावद्धि-
वैर्बंधनैः बध्यते बंधनं याति न तु कर्मणां ज्ञानावरणादीनां कश्चाध्यवसा-
[illegible] यानां चासंरम्भात् तल्लोके त्वघटनादनंतत्वबचनं विरुध्यते। इति चेत् सत्यं
कर्मणामध्यवसायानामसंरम्भात्तद्वै सत्यपि कर्मपरमाणूनामनंतत्वघटनात्

निरपराधः। उपयोगोन्मुखः- परद्रव्यग्रहणापराधरहितः जातु- कदाचित् बंधनं- क
र्मबंधनं नैव स्पृशति- न प्राप्नोति। अयं- यतिः नियतं- निश्चितं अशुद्धं- रागद्वेषकलुषी
कृतं स्वं- आत्मानं भजन् सन् सापराधो भवति- स्वस्वरूपपराङ्मुखत्वात् साधु-
समीचीनं यथा भवति तथा शुद्धात्मसेवी- शुद्धमात्मानं सेवते इति शुद्धात्मसे
वी- मुनिः निरपराधः- परद्रव्यग्रहणापराधरहितः स्वद्रव्यसेवित्वादाराधकस्व
॥ ८॥ अथ प्रतिक्रमणाप्रतिक्रमणं विवेचयति- यत्र प्रतिक्रमणमेव विषं प्र
णीतं तत्राप्रतिक्रमणमेव सुधा कुतः स्यात्। तत्किं प्रमाद्य
ति जनः प्रपतन्नधोऽधः किं नोर्ध्वमधिरोहति निष्प्रमादः ॥ ८॥
सं० टी०- यत्र- शुद्धात्मस्वरूपे प्रतिक्रमणमेव- द्रव्यरूपः प्रतिक्रमणादिरेव अज्ञान
जनसाधारणोऽप्रतिक्रमणादि क्रमणादिस्तावदास्तामित्येव शब्दार्थः विषं- हला
हलं प्रणीतं- स्वकार्यकरणासमर्थत्वात् तद्विपक्षशुभबंधनकार्यकारि
त्वाच्च तत्र- आत्मस्वरूपे अप्रतिक्रमणमेव पूर्वोक्तप्रतिक्रमणाप्रतिक्रमणद्व
यरहितं तृतीयशुद्धात्मोपयोगरूपप्रतिक्रमणं सुधा कुतः- अमृतकुंभः स्यात् स्व
कार्यकारित्वात् ततः तस्माद्धेतोः जनो लोकः प्रमाद्यति किं- कथं प्रमादं करोति

अथोधः – प्रतिक्रमणेतरद्वयाधोभूमौ प्रपतन् सन् नहि अप्रमादः – प्रमादरहि
तः सन् ऊर्ध्वमूर्ध्व उपर्युपरि अप्रतिक्रमणरूपं तार्तीयकं किं कथं नाधि
रोहति – न चटति इति स्वरूपव्यतिरिक्तान् किमपि प्रतिक्रमणादिनेति सूचितं ॥१०॥
अथ प्रमादमाया इति – अतो हताः प्रमादिनो गताः सुखासीन
तां प्रलीनं चापलमुन्मीलितमालंबनं । आत्मन्येवालानि
तं चित्तमासंपूर्णविज्ञानघनोपलब्धेः ॥१०॥ चूर्णि ॥
सं॰ टी॰ न उपलब्धेः [illegible] प्रमादकलितः कथं भवति शुद्धभा
वोऽलसः कषायभरगौरवादलसता प्रमादी यतः । अ
तः स्वरसनिर्भरे नियमितः स्वभावे भवन्मुनिः परमशु
द्धतां व्रजति मुच्यते वाचिरात् ॥११॥ सं॰ टी॰ – प्रमादकलितः – साध्वस प्र
त्रिंशत्सहस्र भेद प्रमादयुक्तो मुनिरलसः – आलस्यवान् सन् शुद्धभावः – शुद्धो भाव
[illegible] स्वः भावो यस्यासौ – परमात्मा कथं भवति । न कथमपि । कुतः कषायेत्यादि – क[illegible]षायाणां
क्रोधादीनां भरः समूहः तस्य गौरवं माहात्म्यं तस्मात् कषायेंद्रियविकथादिपरावृत्ति
जत्वात् प्रमादानां ।

यतः कारणात् अलसता आलस्यमेव प्रमादः तयोरैकार्थत्वात् अतः कारणात् परमपनना
त मुनिः योगी परमशुद्धतां अप्रसंतस्य शुद्धं व्रजति प्राप्नोति च पुनः अचिरात् शी
घ्रं मुच्यते संसारबंधनात् मुक्तो भवति किंभूतः सन् निपतितः नियंत्रितः सन् कुस्वस्वा
दिः सस्य आत्मनः रसः तस्य निर्भरः प्रतिशयः तस्मिन् पुनः स्वभावे आत्मस्वरू
पे भवन् स्थितः सन् ॥१९१॥ अपि सर्वापराधच्युतो भवति —

त्यक्त्वाशुद्धिविधा
यि तत्किल परद्रव्यं समग्रं स्वयं स्वद्रव्ये रतिमेति यः स नि
यतं सर्वापराधच्युतः। बंधध्वंसमुपेत्य नित्यमुदितः
स्वज्योतिरच्छोच्छलच्चैतन्यामृतपूरपूर्णमहिमा शु
द्धो भवन्मुच्यते ॥१९२॥

सं॰ टीका — इत्यागमोक्तौ यः योगी स्वयं स्वरूपेण
कृत्वा स्वद्रव्ये स्वात्मद्रव्ये रतिं रमणं एति गच्छति किं कृत्वा तत् प्रसिद्धं समग्रं नि
खिलं परद्रव्यं कर्मादिद्रव्यं त्यक्त्वा हित्वा किंभूतं अशुद्धिविधायि रागाद्यशु
द्धिकारकं सः मुनिः मुच्यते कर्मबंधनात् कीदृशः सन् नियतं निश्चितं सर्वा
त्मादिः

पूर्वोक्तैः- समस्तापराधैः च्युतः रहितः सन् किं कृत्वा। बंधध्वंसमुपेत्य स्वेत्यादिः स स्व
आत्मनः ज्योतिःकाशः तेन अच्छं निर्मलं उच्छलत् उदयं गच्छत् तत उच्छलच्चैतन्य च तद्देवा
[illegible]मृतपूरः सुधासमूहः तेन पूर्णः- संपूर्णः पवि माम हात्म्यं यस्य सः ॥१९१॥ अपमोक्षं
महते- बंधछेदात्कलयदतुलं मोक्षमक्षय्यमेतन्नित्योद्यो
तस्फुटितसहजावस्थमेकांतशुद्धं एकाकारस्वरसभरतो
त्यंतगंभीरधीरं पूर्णं ज्ञानं ज्वलितमचलं स्वस्य लीनं महि
म्नि ॥१९२॥ सं०टी०- एतत् पूर्णं संपूर्णं ज्ञानं ज्वलितं- दीपितं प्रकाशं प्राप्तमित्यर्थः कीदृशं
स्वस्य- आत्मनः महिम्नि- माहात्म्ये लीनं- एकतामापन्नं किंभूते अचले- निःकंपे पुनः कीद
शं अत्यंतगंभी[illegible]रः- अ[illegible]त्यंतं गंभीरं अतुलस्पर्शं वचनातीतं धीरं च कुतः? एकेत्यादिः-
एकाकारेण सर्वत्र ज्ञानाकारेण स्वस्य- आत्मनः रसः- तस्य भरः- अतिशयः तस्मात् पुनः
मोहं कर्मप्रेरो नच मोक्षं पुनः नित्यो[illegible]त्यादिः- नित्योद्योतेन- निरावरणज्ञानप्रकाशेन
स्फुटिता- प्रकाशिता सहजा- स्वाभाविकी अवस्था- दशालक्षणया स्वरूपं यत्र तं पुनः
एकांतशुद्धं एकांतेन- एकधर्मेण- अनेकप्रकृतिलक्षणेन शुद्धं- निर्मलं समस्तपदाधिक्का
दत्यंतविशुद्धं ॥१९२॥ इति श्री समयसारस्याद्वादाध्यात्मतरंगिण्यपरनामधेयस्य
व्यारव्यायां अ[illegible]मोऽङ्कः ॥८॥—

अथ सर्वविशुद्धज्ञानाधिकारः ॥९॥ संकलाशर्मविपुलं
पुतं सुज्ञानसंपदासारं । भजते मुहिंच चसा॥ मेतं प्रणम्य पाजंतर॥
नीत्वा सम्यक्प्रलयमखिलान्कर्तृभोक्त्रादिभावा
न्दूरीभूतः प्रतिपदमयं बंधमोक्षप्रक्लृप्तेः
शुद्धः शुद्धः स्वरसविसरापूर्णपुण्याचलार्चिष्टंकोत्कीर्ण
प्रकटमहिमा स्फूर्जति ज्ञानपुंजः ॥१॥ सं॰टी॰ अयं ज्ञानपुंजः
बोधस्यानंत संख्यावछिन्नविभागशुद्धः सन् प्रतिछेदसमूहः प्रति
पदं एकेंद्रियादि स्थानं प्रथमद्वितीयादिगुण स्थानं प्रति स्फूर्जति
गर्जति द्योततइत्यर्थः । किं कृत्वा । नीत्वा । प्रापय्य कं । सम्यक्प्रलयं निश्
शेषविनाशं कान् । निखिलान् समस्तान् कर्त्रादिः । इतीकर्मका
रकः भोक्ता कर्मफलभोक्ता कर्ता च भोक्ता च कर्तृभोक्तारौ तावादि ये
षा मुत्पाद्योत्पादकादीनां ते तथोक्ताः ।

ते च ते भावाश्च परिणामाः तान् रिक्तीभूतं दूरीभूतं कृतः। बंधेत्यादि- कर्मबंधमो
चनयोः प्रक्लृप्तिः कल्पना तस्याः पुनः शुद्धः- निर्मलः प्रनः कीदृशः। स्वेत्यादिः-
स्वस्य आत्मनः रसः अनुभवः तस्य विसरः समूहः स[illegible] एवापूर्णः- संपूर्णः
पुण्याचलः प्रशस्ताचलः- उदयाचलः तत्रार्चिः- तेजः यस्य सः टंकेन उत्की
र्णः प्रकटः महिमा माहात्म्यं सः स्वरसेत्यादि कपदं वा स्वरसविसरापूर्णपुण्या
चलार्चिः- [illegible]सौ टंकोत्कीर्णप्रकटमहिमा च ॥१॥ अथात्मनः कर्तृत्वभो
क्तृत्वं कीर्तयति- **कर्तृत्वं न स्वभावोऽस्य चितो वेदयितृत्ववत्**
अज्ञानादेव कर्तायं तदभावादकारकः ॥२॥ सं॰टी॰- अस्य
चितेः- चिद्रूपस्य कर्तृत्वं- कर्मकारकत्वं न स्वभावः- न स्वरूपं किमिव। वेदयितृत्ववत्- य
था वेदयितृत्वं- भोक्तृत्वं आत्मनो न स्वभाव इति तथा कर्तृत्वमपि। अयं- आत्मा कर्ता कर्मणां
कारकः इति प्रतीतिर्दृश्यते तत्कथं। आत्मा कारकः- कर्मणां कर्ता भवेत् कुतः। तदभावात्
तस्य ज्ञानस्य अभावः- विनाशस्तस्मात् अज्ञानतो मयकृतमिति मनुते तदभावादकर्तृत्व
मेव ॥२॥ अथाकर्तृकत्वं चिंतयति- **अकर्ता जीवोऽयं स्थित इति विशुद्धः**
स्वरसतः स्फुरच्चिज्ज्योतिर्भिश्छुरितभुवनाभोगभवनः।

तथाप्यस्यासौ स्याद्यदिह किल बंधः प्रकृतिभिः स खल्वज्ञा
नस्य स्फुरति महिमा कोऽपि गहनः ॥३॥ सं॰टी॰–अमुना प्रकारेण स्व
परिणामैः उत्पद्यमानस्य जीवस्य तेन सह कार्यकारणभावाभावः सर्वद्रव्याणां द्रव्यांतरेणोत्पाद्योत्पा
दकभावाभावात् इति प्रकारेण [deleted] अयं जीवः चिद्रूपः अकर्ता कर्मणामकारकः सन्
स्थितः सुस्थः किंभूतः स्वरसतः स्वभावतः कर्मोपाधिनिरपेक्षतः विशुद्धः निर्मलः स्फुरदित्या
दिः–स्फुरंति–प्रकाशमानानि तानि च तानि चिज्ज्योतींषि च ज्ञानतेजांसि च तैः छुरितेत्यादिः
छुरितं–प्रकाशितं भुवनमेव–विश्वमेव भोगभवनं–पदार्थपूर्णगृहं येन सः तथापि अस्य आत्मनः स
मस्तविज्ञानमयत्वेनाकर्तृकत्वे सत्यपि किल इति निश्चितं इह–जगति ज्ञानावरणादिकर्म
भिः स्यात्–भवेत् खलु–इति निश्चितं यत् यस्माद्धेतोः–अस्य–आत्मनः असौ बंधः संश्लेषः
प्रकृतिभिः सः–कोऽपि–अनिर्दिष्टः गहनः अज्ञातांतः स्वरूपः अज्ञानस्य ज्ञानाभावस्य
महिमा–माहात्म्यं स्फुरति विजृंभते अतिशयालंकारोऽयं ॥३॥ अथ भूयः कर्तृत्वभोक्तृत्वमा
भनक्ति– भोक्तृत्वं न स्वभावोऽस्य स्मृतः कर्तृत्ववच्चितः ॥ अज्ञा
नादेव भोक्तायं तदभावादवेदकः ॥४॥ सं॰टी॰–अस्य चितः चिद्रू
पस्य भोक्तृत्वं–कर्मफलभोक्तृत्वं न स्वभावः न स्वरूपं स्मृतः कथितः अज्ञानादेव–
परात्मनोरेकत्वाध्यासकरणलक्षणादनवबोधादेव अयं–चेतयिता भोक्ता कर्मफलानु

भोजकः तदभावात् प्रतिनियतस्वलक्षणनिर्ज्ञानात् अवेदकः कर्मफलानभोजकः ॥४॥
अथज्ञान्यज्ञानाभिस्वरूपं सूत्रयति —

अज्ञानी प्रकृतिस्वभावनिरतो
नित्यं भवेद्वेदको ज्ञानी तु प्रकृतिस्वभावविरतो नो जातु
चिद्वेदकः। इत्येवं नियमं निरूप्य निपुणैरज्ञानिता त्यज्य
तां शुद्धैकात्ममये महस्यचलितैरासेव्यतां ज्ञानिता ॥५॥ सं

टीका - अज्ञानी - पुमान् चेत्यादिः - प्रकृतेः कर्मणः स्वभावः - स्वरूपं तत्र निरतः - निःशेषं रक्तः सन्
शुद्धात्मज्ञानाभावात्स्वपरयोरेकत्वज्ञानेन तयोरेकत्वदर्शनेन तयोरेकत्वपरिणत्याच्च प्रकृ
तिस्वभावे स्थितत्वात् प्रकृतिस्वभावमप्यहं तयानुभवन् नित्यं वेदकः - कर्मफलभोक्ता
भवेत् तु पुनः ज्ञानी पुमान् चेत्यादिः - प्रकृतेः - स्वभावात् विर[illegible]तः - विरतः सन् शुद्धात्म
ज्ञानसद्भावात्स्वपरयोर्विभागज्ञानेन तयोर्विभागदर्शनेन तयोर्विभागपरिणत्याच्च प्रकृति
स्वभावादपसृतत्वात् शुद्धात्मस्वभावमेकमेवाहं तयानुभवन् [illegible] जातुचित् कदाचिदपि न
वेदकः - उदितकर्मफलभोक्ता न निपुणैः भेदज्ञैः पुरुषैः अज्ञानिता - अज्ञानस्वभावः त्यज्यतां -
मुच्यतां किं कृत्वा? इति - अमुना प्रकारेण एवं - पूर्वोक्तं ज्ञान्यज्ञानिनोर्बंधाबंधलक्षणं नियमं
निरूप्य ज्ञा[illegible]त्वा पुनः असेव्यतां ध्यायतां का? ज्ञानिता - ज्ञानित्वं कैः? अचलितैः अचलत्वं
प्राप्तैः क्व? महसि - तेजसि किंभूते? शुद्धैकात्ममये - शुद्धः निष्कलंकः स चासौ एकात्मा च ते
न निर्वृत्तस्तस्मिन ॥५॥

अथ ज्ञानिनो ज्ञानत्वमध्यापयति – ज्ञानी करोति न न वेदयते च कर्म
जानाति केवलमयं किल तत्स्वभावं । जानन्परं करणवे
दनयोरभावाच्छुद्धस्वभावनियतः स हि मुक्त एव ॥९॥

सं॰टी॰–ज्ञानी पुमान् शुभाशुभं कर्म न करोति· न विध्यत्तेन वेदयते· कर्मफलं न भुंजति किले
ति निश्चितं अयं ज्ञानी केवलं· कर्तृत्वभोक्तृत्वराहित्येन परं तत्स्वभावं तस्य कर्मणः स्वभावं स्व
रूपं मधुरकटुकादि जानाति तत्स्वभावपरिच्छेदको भवति किं – पुनः स आत्मा मुक्त एव कर्म
फलरहित एव परं· केवलं जानन् विश्वं परिच्छिंदन् शुद्धत्वादिः शुद्धश्चासौ स्वभावः स्वरूपं चे
च तत्र नियतः· निश्चलत्वमापन्नः कुतः करणवेदनयोः करणं – कर्मप्रकर्तृत्वं च वेदनं· कर्मफल
भोक्तृत्वं च तयोरभावात् कर्तृत्वभोक्तृत्वस्वभावराहित्यात् ॥९॥ अथात्मनः कर्तृत्वं दूषयति –

ये तु कर्तारमात्मानं पश्यंति तमसावृताः । सामान्यजनव
त्तेषां न मोक्षोऽपि मुमुक्षतां ॥७॥ सं॰टी॰–ये तु–जिनसिद्धांताभासाः तमसा
वृताः अज्ञानव्याप्ताः विचारराहित्यात् आत्मानं कर्तारं–कर्मकारकं पश्यंति ईक्षंते तेषां जैनाभासा
नां मुमुक्षतामपि मोक्षमिच्छतामपि न मोक्षः–कर्ममोचनलक्षणो मोक्षो न स्यात् आत्मनः क
र्तृत्वाभ्युपगमात् तदभ्युपगमे च सदैव बद्धत्वप्रसंगः क इव सामान्यजनवत् सामान्यज
नानां–वैशेषिकादीनां यथा कर्ता शिव इति जगतां तथात्र प्रयोगः–

सर्वं उर्वीपर्वततरुतन्वादिकं धीमद्धेतुकं कार्यत्वात् अचेतनोपादानत्वात् सन्निवे
शविशिष्टत्वात् वा वस्त्रादिवदिति यस्तु धीमान् स ईश्वरः। तस्य विचार्यमाणस्य पु
रुषत्वायोगात् सहि अशरीरः सशरीरो वा कर्ता स्यात् न तावदाद्यः अशरीरस्य कर्तृत्वव्या
घातात् मुक्तात्मवत्। सशरीरत्वे शरीरमात्रकर्तृ त्वे उपक्षीणशक्तिकत्वात् तदकार
णे साध्यस्य व्यभिचारात् तस्य कर्मकत्वे संसारिजनवदकर्तृकत्वाच्च तद्दुर्घटमेतत्त्वं।।७।।
अथ तथैव कर्तृत्वं व्याहंति— **नास्ति सर्वोऽपि संबंधः परद्रव्यात्मत**
त्त्वयोः। कर्तृकर्मत्वसंबंधाभावे तत्कर्तृता कुतः।।८।। सं० टी०— परे
त्यादिः— पुद्गलद्रव्यजीवद्रव्ययोः सर्वोऽपि तादात्म्यादिलक्षणः संबंधः नास्ति कर्त्रे
त्यादिः— तयोर्मध्ये आत्मनः कर्तृत्वं कर्मणां कर्मत्वं यत् तल्लक्षणसंबंधाभावे सति त
त्कर्तृता— हे वा कर्मणामात्मनः कर्तृत्वं कुतः। न कुतोऽपि स्यात्।।८।। **एकस्य व**
स्तुन इहान्यतरेण सार्धं संबंध एव सकलोऽपि प्रति
षिद्धः। तत्कर्तृकर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे पश्यंत्वकर्तृ
मुनयश्च जनाः स्वतत्त्वं।।९।। सं० टी०— इह जगति यतः कारणात् एक
स्य वस्तुनः— चेतनस्य अचेतनस्य वा अन्यतरेण सार्धं— सह सकलोऽपि समस्तोऽपि संबं

धः- तादात्म्यलक्षणः गुणगुणिभावलक्षणः लक्ष्यलक्षणभावः वाच्यवाचक
भावलक्षणः विशेष्यविशेषणभावलक्षणः इत्यादिः संबंधोभिन्नवस्तुनोः
निषिद्ध एव- प्रतिषिद्ध एव ततस्तस्मात्कारणात् वस्तुभेदे- वस्तुनोः जीवपु
द्गलयोः भेदे- पृथक्त्वे सति कर्तृकर्मघटना- कर्तृकर्मणोः जीवपुद्गलयोः कर्तृ
त्वं कर्मत्वमिति घटना संभावना नास्ति च- पुनः मुनयोजनाः- मुनीश्व
रलक्षणा लोकाः अकर्तृ- कर्तृत्वव्यपदेशरहितं स्वतत्त्वं- स्वात्मस्वरूपं प
श्यंतु- अवलोकयंतु॥ २०॥ अथाज्ञानिस्वभावं नेनेक्ति- येतु स्वभावनिय
मं कलयंति नेममज्ञानमग्नमहसो बत ते वराकाः॥ कुर्वंति
कर्म तत एव हि भावकर्मकर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्यः॥
१० सं० टी०- तु- पुनः ये- सांख्यादयो वादिनः इमं प्रसिद्धं स्वभावनियमं- स्वभावः- चेतन
त्वं अचेतनत्वं तस्मिन् यमं न कलयंति न मन्यंते सांख्यादीनां प्रकृत्यादितत्त्वनामेकत्वप्र
टनात् कीदृशास्ते अज्ञानेत्यादिः- अज्ञाने मग्नं- अज्ञानाच्छादितं महः- ज्ञानज्योतिः ये
षां ते बत ते इति खेदे यतिते- वादिनः वराकाः- स्वतत्त्वव्याघातात् स्वस्वरूपं स्थापयितुमस
मर्थाः सतः केवलं कर्म ज्ञानावरणादिप्रकृतिं उपार्जयंति ही इति स्फुटं ततएव- अज्ञाना
देव

भावकर्म करोति न द्रव्यकर्म करोति यतः तत एव स्वयं अज्ञानादिः भावकर्मकर्ता भावकर्म-
णाः रागद्वेषादीनां कर्ता कारकः भवति अज्ञानादिस्वभावद्रव्यः चेतनः एव चेत-
यति स्वस्वरूपमिति चेतनः एव भावकर्मकर्ता न भवति॥ अथ कर्मणः कार्यत्वं कीर्तयति —

कार्यत्वादकृतं न कर्म न च तज्जीवप्रकृत्योर्द्वयोरज्ञायाः
प्रकृतेः स्वकार्यफलभुग्भावानुषंगात्कृतिः। नैकस्याः
प्रकृतेरचित्वलसनाज्जीवोऽस्य कर्ता ततो जीवस्यैव च
कर्म तच्चिदनुगं ज्ञाता न यत्पुद्गलः॥१२॥ सं०टी० कर्म भावकर्म

पक्षः अकृतं न भवितुमर्हतीति साध्यो धर्मः कार्यत्वात् हेतुः तत्रा[illegible]न्वयव्या-
प्तिः यद्यत्कार्यं तत्तदकृतं न भवति यथा घटादिः कार्यं च भावकर्म तस्मादकृतं न।
व्यतिरेकव्याप्तिश्च यदकृतं तन्न कार्यं यथा व्योमादिः न च तथेदं तस्मान्न तथेति। कस्य
कार्यमिति प्रश्ने तद्भावकर्म जीवप्रकृत्योः जीवश्च प्रकृतिश्च तयोः द्वयोः क-
र्म न कृतः। अज्ञायाः अचेतनायाः प्रकृतेः स्वेत्यादिः स्वस्य स्वभाव
कर्मणः कर्म सुखदुःखादि तस्य फलं इष्टानिष्टवाह्यपरिहारपूर्वकं
सुखदुःखानुभवनं भुनक्तीति स्वकार्यफलभुक् तस्य भावस्तस्मा-

नुषंगात्कृतिः संपर्कः प्रसंगः स्यात्। ननु द्वयोरपि भव कार्यैकस्याः प्रकृतेः
द्रव्यकर्मणः सांख्यपरिकल्पितायाः सत्त्वरजस्तमसां समावस्थायाः प्रकृते
र्वा कार्यं इति चेन्न। अस्याः स्वलक्षणनात्। प्रकृतेः अचेतनत्वस्वभावात्
तत्कार्यत्वे च तस्याचेतनत्वानुषंगात्। ततो द्वयोरेकस्याः कार्यकरणायोगात्
अस्वभावकर्मणः जीवति दशभिः प्राणैरिति जीवः संसार्यात्माकर्ता [illegible] ली कार-
कः च पुनः ततः कर्म तत् प्रसिद्धं भावकर्म जीवस्यैव नान्यस्य स्यात् किंभूतं
चिदनुगं चेतनासहितं ततः पाठे स्तं श्रीमदाप्तपरीक्षायां भावकर्माणि चै
तन्यविवर्तात्मा निर्भ्रांतिनुः क्रोधादीनि स्ववेद्यानि कथंचिच्चिदभेदतः॥
पतय स्यात्कारणात् पुद्गलः ज्ञायको नअचेतनत्वात्॥११॥ अथ प्रकृतिवादि
नैः सांख्यं प्रतिक्षिपति—

कर्मैव प्रवितर्क्य कर्तृ हतकैः क्षिप्त्वात्मनः
कर्तृतां कर्तात्मैष कथंचिदित्यचलिता कैश्चिच्छ्रुतिः कोपि
ता। तेषामुद्धतमोहमुद्रितधियां बोधस्य संशुद्धये स्याद्वा
द प्रतिबंध लब्ध विजया वस्तुस्थितिः स्तूयते॥१२॥ सं टी—

कैश्चित् सांख्यमतानुसारिभिः इति पूर्वोक्ता श्रुतिः- जिनो ब्रह्मसूत्रं कोपि ता-
विराधिता किंभूता श्रुतिः अप्रचलिता प्रमाणादिभिः खण्डयितुमशक्या किंभूतै
स्तैः हतकैः आत्मनोऽकर्तृत्वप्रतिपादकैः आत्मा त्वचेतयिता कर्ता हि प्रकृतिः किंकृ
त्वा कर्मबन्ध- प्रकृतिरेव कर्त्री- सुखदुःखादिकारकं प्रवितर्क्य- प्रविविच्य स्वकर्मैवा
त्मानमज्ञानिनं करोति ज्ञानावरणाख्यकर्मोदयमंतरेण तदनुपपत्तेः कर्मैव ज्ञानि-
नं करोति तत्कर्मक्षयोपशममंतरेण तदनुपपत्तेः तथैव निद्रासुखदुःखमिथ्याद
य॰ संयतोर्द्ध्वाधस्तिर्यग्लोकं शुभाशुभप्रशस्ताप्रशस्तादिकं तत्तत्संबंधि
कर्मोदयमंतरेण तदनुपपत्तेः तथा च जैनी श्रुतिः- पुंवेदाख्यं कर्म स्त्रियमभि
लषति स्त्रीवेदाख्यं कर्म नरं वांछति तथा यत्परं हन्ति येन च परेण हन्यते तत्परघा
तकर्मेति वाक्ये न जीवस्याब्रह्मपरघातादिनिषेधात् कर्मणस्तत्समर्थनात्तथा
त्मनः- जीवस्य कर्तृत्वं भावकर्मकारित्वं हित्वा- अनाकृत्य प्रकृतेरेव कर्तृत्वे
तस्य सर्वेषां जीवानामकर्तृत्वे भोक्तृत्वादीनामपि कर्तृत्वाभावात्तत्र किंचित्कल
त्वमेव पुरुषत्वव्याघातात् इति किंविशिष्टैः आत्मा लोकः पश्चात् कर्ता केनचित्तत्कारयेन
कारकः प्रत्यपामसत्यात्मनोऽकर्तृत्वप्रसंगात् तैर्या प्रकृतेः कर्तृत्ववादिनां बोधस्य
ज्ञानस्य संशुद्धये- निर्मलीकरणाय वक्ष्यति वस्तुनः स्वस्वरूपस्यापातः प्रश
स्यते किंभूता सती स्याद्वादिन्यादिः स्याद्वादेन कथंचिद्वादेन प्रकृत्यादीनां नित्य
त्वादेः प्रतिबन्धः-

प्रतिषेधः तत्कर्मपुद्गलानंतज्ञानादयः इति नित्यत्वनिराकरणस्यापेतमव्यस्ताद्वि
नाश प्रतिषेधात् एकांतनिषेधः तेन लब्धो विजयो यया स्यात्प्रपञ्चवास्ता दुद्र-
स्व प्रतिबंधः कारणं वस्तुस्थितेः तेन लब्धो विजयो यया सा कीदृशा नानेकांत उ-
द्धतेत्यादिः उद्धतः उत्कटः चासौ मोहश्च मोहनीयं कर्म तेन मुद्रितं आच्छादित
धीः धारणावती बुद्धिर्येषां तेषां ॥१२॥ अथ एवं निश्चयेन आकर्तृत्वमात्मनो वक्ति –
मा कर्तारममी स्पृशंतु पुरुषं सांख्या इवाप्यार्हताः क-
र्तारं कलयंतु तं किल सदा भेदावबोधादधः। ऊर्ध्वं तूद्ध-
तबोधधामनियतं प्रत्यक्षमेनं स्वयं पश्यंतु च्युतकर्तृ-
भावमचलं ज्ञातारमेकं परं ॥१३॥ सं० टी० – अमी आर्हताः अर्हंतः
भगवत इमे आर्हताः अर्हन् देवो येषां ते आर्हताः पुरुषं – आत्मानं कर्तारं – भावक-
र्मकर्तारं मा स्पृशंतु मांगीकुर्वंतु के इव सांख्या इव यथा सांख्या आ-
त्मनोऽकर्तृत्वं प्रतिपादयंति तथा साक्षात् ज्ञानस्वरूपेण जैना अपि किल
इत्यागमोक्तौ भेदावबोधात् भेदज्ञानात् अधः – अज्ञानावस्था

यांतं-अप्यात्मानंतदा-संसारावस्थापर्यंतंकर्तारं-भावकर्मकारकंकलयंतुजा
नंतु-पुनः-ऊर्ध्वं-अज्ञानादुपरि-भेदविज्ञानावस्थायां-इनं-अप्यात्मानंस्वयं
स्वभावतः प्रत्यक्षं-अध्यक्षंयथाभवतितथाच्युतकर्तृभावं-त्यक्तकर्तृस्वभावं
पश्यंतु-अप्रकंपंअकंपयंतुमुनयः किंभूतं-उद्धतेत्यादिः-उद्धतंचतद्बोधधाम-ज्ञानज्यो
तिः तत्रनियतंनियंत्रितं-अचलं [illegible] निःकंपं ज्ञातारं-ज्ञायकं एकं-कर्मद्वैतरहितत्वादद्वैतंप
रंजगदुत्कृष्टं ॥२३॥ अथक्षणक्षयस्वलक्षणवादिनंसौगतंनिराचष्टे-

क्षणिकमिदमिहैकः कल्पयित्वात्मतत्त्वंनिजमनसिविधत्तेकर्तृभोक्त्रोर्विभेदं अपहरतिविमोहंतस्यनित्यामृतौघैःस्वयमयमभिषिंचंश्चिच्चमत्कारएव ॥२४॥

सं०टी०-इहभरतक्षेत्रे
भावमिथ्यात्वावेशतयासर्वत्रैकः सौगतवादीकर्तृभोक्त्रोर्विभेदं-कर्ताचभोक्ताचत
योर्विभेदंभिन्नत्वंसौगतानां-[illegible] कर्ताऽन्यः भोक्ताअन्यः निजमनसि-स्वचेतसिविधत्ते-करो
तिकिंकृत्वा । कल्पयित्वाप्रकल्प्यकिं । इदंप्रसिद्धंआत्मतत्त्वं-जीवतत्त्वंक्षणिकं-क्षणस्था
यिसर्वंक्षणिकंसत्त्वात्प्रदीपवत्इत्यनुमानेसर्वथानित्यादिपक्षेअर्थक्रियाभावंप्रकल्प्य
दूषयति-अयं-प्रसिद्धः प्रत्यभिज्ञानादिलक्षणः चिच्चमत्कारएवचितः-ज्ञानस्यचमत्कारः
तस्यः सौगतस्यविमोहं-क्षणिकत्वबुद्धिव्यामोहं अपहरति-निराकरोतिस्वयं-स्वभावा

तएव [illegible] स्यनित्यास्मतैर्पैः आत्मादेरपिनित्यत्वं
तदेवास्मतं तस्य ग्रैर्थैः समूहैः अभिषिंचन् अभिषेकं कुर्वन् सर्वं नित्यस्वरूपं प्रतिदर्शि
यन् सन् इत्यर्थः सर्वं कथंचिन्नित्यं प्रत्यभिज्ञायमानत्वात् न चैतदसिद्धं य एव बालः स
एव युवा स एव च वृद्धः इत्यबाधितायाः प्रतीतेः सद्भावात् तथा व्यवहाराच्च क्षणिकत्वे
र्थक्रियाविरोधाच्च क्षणिकं यदि स्वसत्तायाम परक्षणोत्पादलक्षणामर्थक्रियां करोति तदा
सकलस्य जगतः क्षणिकत्वे क्षणद्विकार्यकालं प्राप्नुवतः क्षणिकत्वविरोधात् स्वयं
अविद्यमानं सत् करोति यदा तदा कालांतरे पूर्वं पश्चाच्च तत्तु र्यादसत्वाविशेषात् इ
त्यर्थक्रियाविरोधः ॥४०॥ अथ क्षणिकैकांतवादं निरस्यति पद्यत्रयेण

**वृत्यंशभेदतोऽत्यंतं वृत्तिमत्वाशकल्पनात्। अन्यः करो
ति भुंक्तेऽन्य इत्येकांतश्चकासुमा ॥४१॥** सं० टी० इति ईदृक्षः

एकांतः सौगतोपकल्पितक्षणिकैकांतः मा च कासु मा प्रतिभासतां इतिकि अन्यः अभि
न्नः क्षणः करोति कार्यं निष्पादयति अन्यः तदनंतरभावी अन्यः भिन्नः क्षणः पूर्वक्षणकृ
तं कार्यं भुंक्ते भुनक्ति कुतः १ वृत्यमित्यादिः वृत्तेः वर्तनाया अंशाः ज्ञानादिपर्यायाः
तेषां भेदात् द्रव्याभावे सति पूर्वोत्तरपर्यायाणामत्यंतमभिन्नत्वात् कुतो भेदः १
अत्यंतं अंतद्रव्यादिस्वरूपेणापि वृत्तीत्यादिः वृत्तिः वर्तनायेषां ते वृत्तिमंतः पर्या
याः तेषां नाशः अत्यंतमुच्छेदः तस्य कल्पनात् इत्येकांतेयो हिं सामिसंधाता स नहि नश्ये
सोऽहं सकः सन् न बध्नाति पापकर्मणा मुच्यते सन्नप्युच्यते अन्योऽधातात्मन्योबोधा

न चिंतकोऽन्यो मुक्तः इति पूर्वोत्तरपर्यायाणामत्यंतभेदात्॥१५॥ ०आत्मानं प-
रिशुद्धमीप्सुभिरतिव्याप्तिं प्रपद्यांधकैः कालोपाधिब-
लादशुद्धिमधिकां तत्रापि मत्वा परैः चैतन्यं क्षणि-
कं प्रकल्प्य पृथुकैः शुद्धर्जुसूत्रेरितैरात्मा व्युज्झित
एष हारवदहो निःसूत्रमुक्तेक्षिभिः॥१६॥ सं०टी० आत्मे-
०आत्मा ... यैः परैः स्याद्वादानवद्यविद्याचोरकैः अंधकैः अंधकैः बौद्धैः आत्मा आत्मा
रूपं द्रव्यं व्युज्झितः त्यक्तः ज्ञानपर्यायमंतरेणात्मनोऽभावात् किं कृत्वा अतिव्याप्तिं अ-
तिव्याप्तिं नाम दूषणं प्रपद्य अंगीकृत्य अंगीकृत्य तथाहि- यदेव वस्तु स्याद्वादिनामात्मादि
तदेव अनेकपर्यायाक्रांतं- गुणपर्यायाक्रांतं। गुणपर्ययवद्द्रव्यं इति सूत्रकारवचना-
त्। नयोपनयैकांतानां त्रिकालानां समुच्चयः अविभ्राड्भावसंबंधो द्रव्यमेकमनेक-
धा॥१०७॥ इति स्वामिसमंतभद्राचार्यवचनाच्च ये [illegible] च नोत्थानं तत एव पर्यायपत्र
वस्तुभूता वा प्राक्पक्षे अवस्तुभूतैः पर्यायैर्जीवस्य वस्तुत्वापादनात् कृत्रिमस्य
टत्वतो वस्तुभूतत्वानवघटनात् तदप्यवस्तुभूतत्वे तेऽपि च पर्यायाक्रांताः अन्यथा
वस्तुत्वाघटनात् पुनरुत्तरपर्यायाणां वस्तुत्वापत्तावनवस्थापत्तेः कृत्स्नं त्वनेक-
वस्तुत्वापत्तिः ततो नैकं द्रव्यमव्ययं स्यात् अतिव्याप्तिसद्भावात् इति चेन्न

प्रदीपक्षणस्यैकस्य तैलाकर्षणवर्त्तिकामुखदाहाद्यनेककार्यं कुर्वतः कार्यस्यासत्व
त्वे कार्यकारित्वाद्वस्तुत्वस्यानुपयोगात् तत्सत्त्वे प्रतिकार्यं क्षणिकवस्तुत्वापत्तिरि
तिकथमेकक्षणिकवस्तुत्वस्य प्रतीतिरिति। कीदृशैः। आत्मानं स्वचैतन्यं परिशुद्धं संसारद
शातो ध्यानाग्निनिर्मलं ईप्सुभिः वांछकैः क्षणिकत्वे कस्य शुद्धि ~~स्वकस्य पुनः एक~~
त्वं कस्य पुनर्ध्यानं कस्य च मुक्तावस्थायां शुद्धिरिति सन्नेगगनारविंदमिव निर्विषय
त्वात् सदा आत्माभावात् शुद्धिरशुद्धिः कस्य पुनः एकक्षणस्य द्विधर्माधारत्वघट
नात् तदन्यथानिरंशत्वपक्षघातप्रसक्तेः अपि पुनः किंकृत्वा। तत्र आत्मनि अप्रध्यंकाद्रव
ण [illegible] ध्यानादुद्धतरां अशुद्धिं अशुद्धतां मत्वा ज्ञात्वा कुतः कालोपाधिबलात् कालः समय
दिरूपाधित्वरूपः स एव उपाधिः विशेषणं तस्य बलं सामर्थ्यं तस्मात् तत्प्रहि एकं वस्तु
अनेकक्षणस्थायि सत् अनेकक्षणविशिष्टं भवेत् तदविशिष्टं वा। प्राक्तने पक्षे प्रथमक्ष
णेऽनेकक्षणविशिष्टत्वं भवेत् अन्यथानेकक्षणविशिष्टत्वाभावप्रसंगात् एवं द्विती
यादिक्षणेष्वपि द्वितीयपक्षे कालाविशिष्टं वस्तु क्रमयौगपद्याभ्यां व्यतिरिक्तमवस्त्वे
वस्यात्। पुनः किं विधाय। प्रकल्प्य कल्पयित्वा किं। क्षणिकं क्षणस्थायि चैतन्यं ज्ञानं स
र्वं क्षणिकं सत्त्वात् प्रदीपवत् नित्ये क्रमाक्रमाभावात् अर्थक्रियाभावात् सत्त्वाभावः
इति कीदृशैः अपि पृथुकैः बालिशैः वस्तुनः कदाचिदपि क्षणिकत्वाभावात् पुनः कीदृ
शैः। रतैः रक्तैः। क। शुद्धर्जुसूत्रे शुद्धः द्रव्यनिरपेक्षः स चासौ ऋजुसूत्रश्च अर्थपर्या

यस्मात् कोऽनर्थः तत्र कैः कइवानि स्पष्टयुक्तैर्द्विभिः प्रप्रोतसूत्रे ईहित्यकारस्य मुक्ताफला
वलौकिकैः पुरुषैः हारवत् यथा हारस्य मुक्ताः प्रोतसूत्र द्रव्यांगीका[illegible]राव॥१६॥
कर्तुर्वेदयितुश्च युक्तिवशतो भेदोऽस्त्वभेदोऽपि वा
कर्ता वेदयिता च माभवतु वा वस्त्वेव संचिंत्यतां।
प्रोता सूत्र इवात्मनीह निपुणैर्भेत्तुं न शक्या क्व
चिच्चिच्चिंतामणिमालिकेयमभितोऽप्येका चका
स्त्येव नः॥१७॥ सं.टी.–कर्तुः–कारकस्य वेदयितुः–कर्मभो–
गकस्य च भेदः–परस्परं कथंचिद्द्विरूपत्वमस्तु सर्वथा भेदे तयोः
केवलं कर्तृत्वं भोक्तृत्वं वा स्यात् यः कर्ता स एव भोक्ता इति
जीवांतरवेदकसंतानेऽपि न स्यात् कुतः। युक्तिवशतः–नयप्रमाणात्मिका युक्तिः त
द्वशतः द्रव्यार्थादेशादेकत्वप्रतिभासनात् तद्ग्रह[illegible]मः हि भिक्षाप्रमाविवर्त्तमानानु
भवन् सर्वलोकानां स्वलक्षणप्रत्यक्षत्वप्रतिभासनात् चित्रज्ञानवत् सर्वथा
भेदापघटनात् तु–पुनः कथंचिदभेदो वास्तु सर्वथाऽभेदे तयोरुभयव्यपदेशाभा
वः केवलं कर्तैव भोक्तैव वा स्यात्

ततस्तद्वतस्ताभ्यां परस्परं व्यावृत्तिरेकानेकस्वभावत्वात् घटरूपादिवत् ततः य एव
करोति स एवान्यो वा वेदयते य एव वेदयते स एवान्यो वा करोतीति नास्त्येकांतः
कर्ता वेदयिता भोक्ता वात्मा भवतु वा अथवा मा भवतु कर्ता भोक्ता मास्तु वस्त्वेव शुद्धा
त्मैकद्रव्यरूपं वस्तु वसति गुणपर्यायाश्रितिवस्तु पर्यायाः [illegible] यनपेक्ष्य या द्रव्यमेव शुद्धं संचि
त्य तां ध्यायतां विचार्यतां व निपूर्णैः भेदज्ञैः पुरुषैः इह आत्मनि चिद्रूपे आत्मनि क
स्मिंश्चित् काले भर्तुं धर्तुं कर्ता भोक्ताश्चित् धर्तुं न शक्यस्तस्यैकरूपत्वात् तदेकान्तयती
त्यत्र इव यथा सूत्रे गुणे तंतौ प्रोता अनुस्यूता हारे मुक्ता मणिरिति भर्तुं न शक्यः अपि
पुनः नः अस्माकं स्यात् द्रष्टिगोचरीभूतः सामस्त्येन इयं प्रसिद्धा एका अद्वितीया चिदित्यादिः
चित् चेतना सैव चिंतामणिरत्नमालिका पंक्तिः अनुस्यूतमुक्ताफलानां पंक्तिरिव चका
स्त्येव द्योततएव लक्षणलक्षणिरूपद्रव्यगौरवस्य स्पृष्टं क्षणिकज्ञानस्य निराकृतत्वात्॥१७॥
अथ व्यावहारिकदृशा तयोर्भिन्नत्वं चिंत्यते — व्यावहारिकदृशैव केव-

लं कर्तृ कर्म च विभिन्नमिष्यते। निश्चयेन यदि वस्तु चिंत्य
ते कर्तृ कर्म च सदैकमिष्यते॥१८॥ सं॰ टी॰ — च पुनः कर्तृकारकं कर्म च
का[illegible] पंक्तिभिन्नं परस्परं भिन्नं इष्यते कथं केवलं परं व्यावहारिकदृशैव व्य
वहारदृष्ट्यैव यथा सुवर्णकारादिः कुंडलादिपरद्रव्यपरिणामात्मकं कर्म
करोति तत्फलं च भुंक्ते न तु तन्मयो भवति तथात्मापि पुण्यपापादिकं पुद्गलात्मकं

कर्म करोति तत्फलकुलं च कवलयति न तु तन्मयः मीमांस्यते। यदि चेतन्निश्चये
न निश्चयनयेन वस्तु द्रव्यमात्रं केवलं दृश्यते तदा सदा नित्यं कृतं कर्म च आत्मनः
कर्तृत्वकर्मत्वयोरैक्यं निष्पद्यते यथा च स नाडिंधमादि चिकीर्षुः चेष्टारूपमात्मपरि
णामात्मकं कर्म करोति अत्रात्मपरिणामात्मकं दुःखलक्षणं चेष्टारूपं कर्मफलं भुंक्ते त
तोऽनन्यत्वे सति तन्मयश्च भवति तथात्मापि चिकीर्षुश्चेष्टारूपं स्वपरिणामात्मकं
कर्म करोति चेष्टारूपमात्मपरिणामात्मकं दुःखलक्षणं फलं च भुंक्ते ततोऽनन्यत्वे
सति तन्मयश्च भवति॥१८॥ अथ वस्त्वंतरप्रवेशं वस्तुनो नास्ति लुठति पद्यत्रयेण—

वहिर्लुठति यद्यपि स्फुटदनंतशक्तिः स्वयं तथाप्यपरवस्तु
नो विशति नान्यवस्त्वंतरं। स्वभावनियतं यतः सकल
मेव वस्त्विष्यते स्वभावचलनाकुलः किमिह मोहितः क्लि
श्यते॥१८॥ सं टी— यद्यपि स्वयं स्वभावतः वहिः बाह्ये स्फुटे [illegible]त्वादिः—
स्फुटं तावज्ज्ञानात्मा सा अनंतशक्तिः दुर्वारानंतविभाग प्रतिष्ठे दृश्य
लुठति स्फुटी भवति यथा स्फटिकायाः स्फटिकत्वादिः तथापि अन्यवस्त्वंतरं से
टिकादि परवस्तुनो मध्ये न विशति कुड्यादिलक्षणस्य मध्ये न प्रविशति यतः
यस्मात् कारणात् सकलमेव समस्तमेव वस्तु चेतनलक्षणं द्रव्यं स्वभावनि
यतं स्वस्य

९७

भावे स्वस्वरूपे नियतं स्थितं जीवस्य ज्ञानात्मकं लक्षणं अजीवस्य अचेतन
स्य अचैतन्यं तद्विपरीतं दृश्यते अपि लक्ष्यते अतः इह जगति मोहितः मोहाक्रा
न्तः पुमान् किं क्लिश्यते किं वृथा क्लेशं करोति अपराधिप्रायपरिवर्तनेन किं भूतः
सन् । स्वेत्यादिः स्वभावस्य वस्तुस्वरूपस्य चलनात् चापल्यं कर्तरि कर्मप्रवेश
त्वं कर्मणि कर्तृप्रवेशत्वमित्यादिलक्षणं तत्र आकुलः व्याकुलतां गतः सन् स्वरूप
स्य ज्ञानादेः स्वरूपेणि जीवादौ व्यवस्थितत्वात् अन्यथा द्वयोः छेदः स्यात् ॥१९॥

वस्तु चैकमिह नान्यवस्तुनो येन तेन खलु वस्तु वस्तु तत् । निश्चयोऽयमपरोऽपरस्य कः किं करोति हि बहिर्लुठन्नपि ॥२०॥

सं॰ टी॰ इह जगति येन कारणेन एकं चेतनादिलक्षणं वस्तु
द्रव्यं अन्यवस्तुनः अपरवस्तुनः चेतनादेः स्वरूपं न भवति खलु इति निश्चितं तेन
न वस्तु [illegible]नः परवस्तुस्वभावाभावेन कारणेन अयं प्रसिद्धः निश्च
यः परमार्थः अयं कः १ यद्वस्तु स्वगुण[illegible]पर्यायैर्द्रव्यं तत्स्वगुणपर्यायैरेव व
स्तु चेतनादिद्रव्यं नान्यथापरस्वरूपेण वस्तु भवत्यप्रसंगात् हि इति ।
तस्मात्कारणात् कः अपरः अपरः अन्यः पदार्थः सेटकादिजीवादि अपरस्य कु
ड्यादिकर्मपुद्गलस्य च किं कुर्वीत तत्त्वं ज्ञानित्वं च करोति अपि तु न करोति इत्यर्थः बहिः
बहिर्लुठन्नपि त्यादीनां एवं तत्त्वं

कुर्वन्नपि परस्वरूपेण न भवति अन्यथा स्वद्रव्योच्छेदः आत्मापि परद्रव्य
स्वभावेन स्वस्य ज्ञायकः बहिर्भवन्नपि तत्स्वरूपेण न भवति ॥२०॥ यत्तु वस्तु
कुरुतेऽन्यवस्तुनः किंचनापि परिणामिनः स्वयं व्या
वहारिकदृशैव तन्मतं नान्यदस्ति किमपीह निश्चया
त् ॥२१॥ सं. टी. — यत्तु तत्मतं — कथितं कया व्यावहारिकदृश्यैव न तु प
रमार्थतः ततः किं १ तु विशेषेण यद्वस्तु सेटिकादिः [illegible] परिणामिनः परिणमन
शीलस्य अन्यवस्तुनः कुड्यादेः स्वयं स्वभावतः किंचन धवलत्वादिकं कुरुते
विदधाति तथात्मापि परद्रव्यं — स्वकेन भावेन ज्ञातापि जानाति पश्यति विजहा
ति श्रद्द[illegible]त्ते चैतत्सर्वं व्यवहारतः इह जगति निश्चयात् परमार्थतः किमपि सेटि
कादि द्रव्यं चेतनद्रव्यं वा अन्यत् — कुड्यादेः श्वेतकत्वं आत्मनः परद्रव्यज्ञातृत्वं च
नास्ति ॥२२॥ अथ परद्रव्ये द्रव्यांतरनिबंधं निषेधयते — शुद्धद्रव्यनिरूपणार्पि
तमतेस्तत्वं समुत्पश्यतो नैकद्रव्यगतं चकास्ति किमपि द्र
व्यांतरं जातुचित् ज्ञानं ज्ञेयमवैति यत्तु तदयं शुद्धस्वभा
वोदयः किं द्रव्यांतरचुंबनाकुलधियस्तत्वाच्च्यवंते ज
नाः ॥२२॥

सं॰टी॰—जातुचित् कदाचित् किमपि—चेतनमचेतनं वा द्रव्यांतरं चेतनाद्चेतनं
वस्त्वंतरं च अचेतनाच्चेतनं वा वस्त्वंतरं एकद्रव्यगतं—एकस्मिन द्रव्ये चेत
ने चेतनं अचेतनं च अचेतने वा चेतनमचेतनं च गतं—संप्राप्तं न च कास्ति न
यतस्तेन कस्यात् तत्त्वे—वस्तुयाथात्म्ये समुत्प्रेक्ष्यते अवलोक्यते मुनेः किंभूतस्य
शुद्धेत्यादिः—शुद्धं द्रव्यं निरुपाधि स्वात्मादिद्रव्यं तस्य निरूपणे—प्रतिपादने अर्पि
ता—आरोपिता मतिः—बुद्धिः येन तस्य तु—पुनः यत्—यस्माद्धेतोः ज्ञानं ज्ञेयं—पदार्थ
अवैति—जानाति न तु ज्ञेयं स्वस्वरूपेण करोति न चिदं तत्स्वरूपेण भवति किंतु केव
लं परिछिनत्ति तत् तस्मात्कारणात् अज्ञेयपरिछेदकत्वलक्षणः शुद्धेत्यादिः—
शुद्धः कर्मोपाधिनिरपेक्षः स्वभावः स्वरूपं तस्य उदयः प्राकट्यं तत्र ज—जनाः जिना
गमानभिज्ञाः लोकाः तत्त्वात्—वस्तुयाथात्म्यात् किं च्यवंते—कथं च लंति [illegible] कीदृ
शाः संतः [illegible] द्रव्यमित्यादिः—द्रव्यात् द्रव्यांतरे—परद्रव्ये चुंबनं आश्लेषणं तेन आकुलाः
सेटिकयाकथं स्वे [illegible] तत्त्वं कु उपादे ज्ञानेन कथं ज्ञेयं ज्ञातमित्यादिरूपा धीः—बुद्धिः
ये भांतेत यो ज्ञा संतः॥२२॥ अथ स्वभावस्वभाविनोः भेदं च कास्ति— शुद्धद्रव्य

स्वरसभवनात्किं स्वभावस्य शेषमन्यद्द्रव्यं भवति यदि
वा तस्य किं स्यात्किं स्यात्स्वभावः। ज्योत्स्नारूपं स्नपयति भु
वं नैव तस्यास्ति भूमिर्ज्ञानं ज्ञेयं कलयति सदा ज्ञेयमस्या
नैव॥२३॥ सं॰टी॰—शुद्धेत्यादिः—शुद्धद्रव्यं—दर्शनज्ञानचारित्रात्मकनिस्तपा

धि जीवद्रव्यादितस्य स्वरसः स्वभावः तेन भवनात् स्वभावस्य चैतन्यादिलक्ष
णस्य स्वरूपस्य शेषं द्रव्यान्तरं अन्यद्रव्यं चेतनं वा किं भवति अपि तु परद्रव्यस्य
स्वभाविनस्तदन्यद्रव्यस्वभावः स्वरूपं न भवति परद्रव्यं तस्य स्वभावि न भवती
ति तात्पर्यं। यदि वा अपवादः स्वभावः चेतनादिलक्षणः तस्य अचेतनाद्यन्यद्र
व्यस्य स्वरूपं किं स्यात् अपि तु न स्यादेव। अपरस्वरूपस्वरूपिणोः परस्वरू
पस्वरूपिभ्यां संकरव्यतिकरादिदोषापत्तेः न किंचिच्चेतनमचेतनं वा स्यात् इम
मेवार्थं दृष्टांतयति ज्योत्स्नारूपं सेटिकादिद्रव्यस्य श्वेतस्वरूपं भुवं भूतलं स्नप
यति धवलीकरोति स्व[illegible]मि एव येन तथापि भूमिः विश्वंभरा तस्य ज्यो
त्स्नारूपस्य स्वभावो नास्ति तस्य स्वभाविनो ज्योत्स्नास्वरूपेण ज्योत्स्नायाः से
टिकास्वभावत्वात्। दृष्टांतेन स्पष्टं दार्ष्टांतं दर्शयति ज्ञानं स्वपरावभासः ज्ञेयं
धर्मतापन्नं परपदार्थं कलयति परिच्छिनत्ति जानाति सदा नित्यं तथापि अस्य
ज्ञानस्य ज्ञेयं स्वरूपं नैवास्ति ज्ञेयस्य स्वरूपस्य ज्ञानं स्वरूपि नैवास्ति तयोः
परस्परमत्यंतभेदात्॥२३॥ अथ ज्ञानस्वभावं वाच्यते — रागद्वेषद्व
यमुदयते तावदेतन्न यावज्ज्ञानं ज्ञानं भवति न पुन
र्बोध्यतां याति बोध्यो ज्ञानं ज्ञानं भवतु तदिदं न्यक्कृता
ज्ञानभावं भावाभावौ भवति तिरयन् येन पूर्णस्वभा
वः॥२४॥

सं॰ टी॰ – यावत्स्वयं तज्ज्ञानं बोधः ज्ञानं ज्ञायकं स्वपरावभासकं शुद्धं न भवति – न जा
यते तावत्कालं सततं – जगत् प्रसिद्धं रागद्वेषद्वयं – रागद्वेषयोर्द्वयं द्वितयं
उदयते अनुभागरूपेणोदयं धत्ते उदिते ज्ञाने तस्योदयाभावात् पुनः यावज्ज्ञा
नं ज्ञानं प्राक्रूपप्राप्तं न तावत् बोध्ये – ज्ञेये बहिः पदार्थे बोधतां – ज्ञातृतां न या
ति – न प्राप्नोति ज्ञाते ज्ञाने स्वपरबोध्यप्रकाशकत्वात् येन ज्ञानेन कृत्वा आत्मा
पूर्णस्वभावः भवति – जायते। कीदृक्षः सन् तिरयन् – आच्छादयन् कोऽसौ भावा
भावौ – विभावपर्यायोत्पादविनाशौ तत इदं – प्रसिद्धं ज्ञानं – संसारावस्थायां स
भवात् रागद्वेषकल्मषीकृतं ज्ञानं शुद्धं स्वभावबोधो भवतु – अस्तु कीदृक्षं न्यक्
त्यादिः न्यक्कृतः – तिरस्कृतः अज्ञानलक्षणो भावः – स्वभावः येन तत्॥२४॥ अ–
थ सम्यग्दृष्टेस्तत्त्वमाशंसति रागद्वेषाविह हि भवति ज्ञानम
ज्ञानभावात् तौ वस्तुत्वप्रणिहितदृशा दृश्यमानौ न किंचित्।
सम्यग्दृष्टिः क्षपयतु ततस्तत्त्वदृष्ट्या स्फुटं तौ ज्ञानज्यो
तिर्ज्वलति सहजं येन पूर्णाचलार्चिः॥२५॥ सं॰टी॰ – हि स्फुटं
ज्ञानं – बोधः इह – जगति रागद्वेषस्वभावौ भवति जायते कुतः
अज्ञानभावात्

अज्ञानमयस्वभावत्वात्। ननु कथं ज्ञाने रागद्वेषौ भवतः। ज्ञानस्य ज्ञानावरण
कर्मणः क्षयोपशमात् क्षयाद्वोदयात् तयोर्मोहनीयकर्मविवर्तत्वात्। कथं
ज्ञाने रागद्वेषयोः सद्भाव इति चेत् सत्यं रागद्वेषयोर्भावकर्मणोश्चैतन्यविवर्तत्वात्
ज्ञानस्वभावत्वं तथाऽप्युक्तं समयसारे पिच्छमाणत्वात् तदप्युक्तं श्रीमदमृतचंद्र
सूरिणा— भावकर्माणि चैतन्यविवर्तात्मानि भांति नुः। क्रोधादीनि स्ववेद्यानि कथंचि
च्चिदभेदतः॥१७॥ इति। तौ रागद्वेषौ दृश्यमानौ— अंतर्दृष्ट्यावलोक्यमानौ संतौ न
किंचित्— न किमपि ज्ञानिनां दृश्येते कया? वस्त्वित्यादिः— वस्तुत्वे चैतन्यलक्षणे वस्तुस्व
रूपे प्रणिहिता दृशा— समारोपित दृष्ट्या तत— अंतर्दृष्ट्याऽदृश्यमानत्वात् स्फुटं— नि
श्चितं सम्यग्दृष्टिः तत्त्वदृशा पुमान् तौ— रागद्वेषौ क्षपयतु निर्जरादिभिर्निरा
करोतु तत्त्वदृष्ट्या— वस्तुयाथात्म्यदर्शनेन येन— रागद्वेषक्षपणेन सहजं— स्वा
भाविकं ज्ञानज्योतिः— ज्ञानविभाग प्रतिच्छेद समूहं धाम ज्वलति प्रकाशते।
किंभूतं तत्? पूर्णाचलार्चिः पूर्णे— निरावरणत्वात् संपूर्णं अचलं अक्षोभ्यं प्रति
पक्षकर्माभावात् अर्चिः ज्ञानशक्ति यस्य तत् तस्मिन् पुंसके पोरर्चिः इति भट्टिः
॥२५॥ अथ परागद्वेषोत्पादककारणं संगच्छते— रागद्वेषोत्पादकं
तत्त्वदृष्ट्या नान्यद्द्रव्यं वीक्ष्यते किंचनापि। सर्वद्रव्यो
त्पत्तिरंतश्चकास्ति—

व्यक्तात्यंतं स्वस्वभावेन यस्मात्॥२६॥ सं॰ टी॰—रागद्वेषोत्पा
दकं॰ रागद्वेषयोरुत्पादकं कारणं अन्यद्रव्यं॰ आत्मद्रव्यं विहाय परद्रव्यमचे
तनादि न वीक्ष्यते॰ नावलोक्यते कया॰ तत्त्वदृष्ट्या॰ वस्तुयाथात्म्यदर्शनेन कु
तः। यस्मात्कारणात् सर्वेत्यादि॰ सर्वेषां द्रव्याणां॰ चेतनानां उत्पत्तिः उत्पादः अंतः॰
अभ्यंतरे स्वस्वभावेन स्वस्वरूपेण अत्यंतं॰ निश्चितं व्यक्ता॰ स्फुटा चकास्ति द्योतते।
ननु सर्वद्रव्याणां नित्यत्वात् कथमुत्पत्तिः अन्यथा सौगतमतस्यागतिः इति चेन्न स्व
स्वभावेनेति वचनात् स्वपरिणामे न स्वपर्यायेणैवोत्पत्तिर्न तु द्रव्यरूपेण यथा
मृत्तिका कुंभभावेनोत्पद्यमाना किं कुंभकारस्वभावेनोत्पद्यते किं मृत्स्वरूपेण।
यदि प्रथमः पक्षः तदा कुंभकारनिर्भरपूर्णाधिष्ठितप्रसारितकरतलपरी
राकारः कुंभः स्यात् न च तथास्ति अथ स चेतरः पक्षः श्रेयान् मृदेव कुंभस्योत्पा
दिका न तु कुंभकारः। तथा रागद्वेषौ पुद्गलस्वभावेनानुत्पद्यमानौ केवल
मात्मनः स्वभावे अन्योऽन्यस्योत्पादकत्वे तत्त्वमवस्थानाभावात्
सर्वे हेतरः स्यात्॥२६॥ अथ तद्धेतुत्वमात्मनः संगिरते—यदिह भवति
रागद्वेषदोषप्रसूतिः कतरदपि परेषां दूषणं नास्ति तत्र।
स्वयमयमपराधी तत्र सर्पत्यबोधो भवतु विदितमस्तंया
त्वबोधोऽस्मि बोधः॥२७॥

सं॰टी॰—यतः यस्मात्कारणात् इह आत्मनि रागेत्यादिः रागश्च द्वेषश्च रागद्वे
षौ तावेव दोषौ स्वस्वरूपाद्दूषकत्वात्तयोः प्रसूतिः—उत्पत्तिः स्यात् तत्र तथा
सति परेषां अचेतनद्रव्याणां कतरदपि—किमपि दूषणं दोषः नास्ति अचेतन
द्रव्यस्य तदुत्पादकत्वाभावात् न तस्य दूषणं केवलं आत्मनो दूषणं। तत्र—रा
गद्वेषे आत्मनि सर्पति—व्याप्नोति सति आत्मा स्वयं स्वरूपेण अपराधी
दोषवान् भवतु—अस्तु किंभूतः सः १ अबोधः बोधरहितः सन् विदितं मया
ज्ञातं अयं अबोधः अज्ञानं अस्तं विनाशं यातु—प्राप्नोतु पुनः बोधः अहं ज्ञानं
अस्मि भवामि॥२७॥ अथ पव्यनिश्चितत्वं तयोस्तौर्यते— रागजन्मनि
निमित्ततां परद्रव्यमेव कलयंति ये तु ते उत्तरंति न हि मो
हवाहिनीं शुद्धबोधविधुरांधबुद्धयः॥२८॥ सं॰टी॰—ये
वस्तुस्वरूपानभिज्ञपक्षाः सरव्याः रागजन्मनि—रागद्वेषोत्पत्तौ परद्रव्यमेव—
आत्मान्यद्रव्यं रागोत्पत्तौ मणिकनककामिनीप्रमुखं द्वेषोत्पत्तौ विषवि
षधरकंटकशकंटकादि द्रव्यं एव निश्चयेन निमित्ततां—हेतुतां कलयंति—प्रति
पादयंति कलि कलिकामयोनुः इति कामधेनाद्युक्तत्वात्कलेः प्रतिपादना
र्थः। तु—पुनः ते जडधियः हि—निश्चितं मोहवाहिनीं—महामोहनदीं नो
त्तरंति—उत्तरंति

नशक्नुवंतस्वरूपानभिज्ञत्वात् कीदृशाः संत। शुद्धेत्यादिः शुद्धबोधेन-
कर्ममलकलंकरहितेनज्ञानेनविधुरा रहितत्वं धास्वरूपदर्शनाभावात्
बोद्धुमतिः येबांते तत्कथं नकारणं। तथाहिः यन्नद्धु यत्र भवत्तित द्घातेन
तद्धन्यतेस्व यथा प्रदीपघाते प्रकाशो हन्यते नहन्यते चस्याद्री नांविना
शेरागाद्दीः तस्मात्तथा न तथाच यत्रहि यद्भवतितत्त ~~घातनुनमन्नभवति~~
दघाते हन्यते एव यथा प्रकाशघाते प्रदीपो हन्यते एव न हन्यते चरागादी
नांविनाशेकमनीयकाभित्यादिः तस्मान्नतत्तथा यतुन यत्र भवतितन्न द्घा
ते न हन्यते यथाघरघाते घट प्रदीपो न हन्यते न हन्यतेस्त्रीघाते रागादि
यत्रहियन्न भवसितत्तद्घाते न हन्यते यथाघटप्रदीपघाते घटो न हन्यते
नरागादिघाते च स्यात्रिहन्यतेतस्मान्नतत्त्वेति॥२८॥ अथबोधाबो
धयोरन्यत्वं प्रतिपाद्यते– पूर्वोक्तानुतशुद्धबोधमहि[illegible]
माबोद्धानबोध्याद यं यायात्कामपिविक्रियां तत
इतोदीपप्रकाश्यादिवात द्वस्तुस्थितिबोधबंध्यधि
यणाएते किमज्ञानिनोरागद्वेषमयाभवंति सहजां
मुंचत्युदासीनतां॥२९॥

सं॰टी॰ इव यथा इतः अस्मात् प्रकाश्यात् प्रकाशयितुं योग्यात् घटपटादेः
दीपः कज्जलध्वजः कामपि विक्रियां न याति देवदत्तो हि यज्ञदत्तमिव हस्तेन गृ
हीत्वा मां प्रकाशयेति घटपटादिः स्वप्रकाशने दर्शयन्नं न प्रयोजयति प्रदीपोऽपि
न चायं कांतोपलाकृष्टायःसूचीवत् स्वस्थानाच्चलित्वा तं प्रकाशयितुमा
याति वस्तुस्वभावस्य परेणोत्थापयितुमशक्यत्वात् परमुत्थापयितुमश
क्यत्वाच्च तदसंनिधाने तत्संनिधाने च स्वरूपेणैव स प्रकाशते। तथा प्रत्ययो बो
धः ज्ञानं ततः तस्मात् वहिरर्थात् शब्दरूपगंधरसस्पर्शगुणद्रव्यादेः बो
ध्यात् बोद्धुं ज्ञातुं योग्यात् कामपि विक्रियां देवदत्तो यज्ञदत्तमिव करेण ग
हीत्वा मां [illegible] मां पश्येत्यादिनि स्वज्ञाने नात्मानं प्रेरयति न चायमयःसू
चीवत् स्वस्थानाच्चलित्वा तं ज्ञातुमायाति किंतु स्वभावतः स्वजानातीति विक्रि
यां न यायात् न गच्छेत्। कीदृशो बोधः १ पूर्णैकेत्यादिः पूर्णः स्वगुणपर्यायैः
संपूर्णः एकः अप्रच्युतः अक्षोभ्यः शुद्धः कर्ममलरहितः स चासौ बोधश्च तस्य ते
न वा [illegible] महिमा माहात्म्यं यस्य सः ततः तस्मात् एते प्रसिद्धा बौद्धा ज्ञानेन
तदाकार तदुत्पत्ति तदध्यवसायवादिनः अज्ञानिनः किंचित्पुरागद्वेषमया भवंति
कीदृशाः २ वस्त्वित्यादिः वस्तुनः स्थितिः नयो येनयैकांतसमुद्भव रूपात् स्याद्बो
धेव बंध्या रहिता अपि अज्ञा मति यैकांते पुनः सहजां स्वभावजां उदासीनतां रा
गद्वेषाभावलक्षणां माध्यस्थ्यं कथं मुंचंति ॥२५॥ प्रमाणनिरूपणप्र॰ पू॰ ग्रं॰ चा॰

रागद्वेषविभावमुक्तमहसो नित्यं स्वभावस्पृशः पूर्वागामि
समस्तकर्मविकला भिन्नास्तदात्वोदयात्। दूरारूढचरित्रवै
भवबलांचंचच्चिदर्चिर्मयीं विंदंति स्वरसाभिषिक्तभुवनां
ज्ञानस्य संचेतनां॥२०॥ सं॰टी॰ – रागेत्यादि: – रागद्वेषौ तौ च तौ विभावौ च
विभावपर्यायौ ताभ्यां मुक्तमहोयेषां ते पुरुषाः ज्ञानस्य संचेतनां सम्यग्ज्ञायकत्वं
विंदंति लभंते कीदृशां तां चंचदित्यादिः – चंचत् देदीप्यमाना चित् – दर्शनज्ञानं सैवार्चिः प्र
काशः तेन निर्वृत्ता स्वित्यादिः – स्वस्य रसेन स्वभावेन अभिषिक्ता सिंचितं लक्षणया ज्ञातं
भुवनं त्रैलोक्यं यया तां कीदृशास्ते नित्यं प्रवर्त्तनतया निरंतरं स्वभावस्पृशः
स्वभावं चैतन्यस्वरूपं नित्यस्वभाववमिति पाठः नित्यश्चासौ स्वभावश्च शुद्धज्ञानस्व
भावः तं स्पृशंति ध्यानविषयीकुर्वंति इति पूर्वेत्यादिः – पूर्वं समस्तकर्मभिर्विकलाः यत्पूर्वं
कृतं शुभाशुभं कर्म तस्मान्निवर्तयत्यात्मानं यः स प्रतिक्रमणं भविष्यत्समस्तक
र्मविकलाः य उत्तरकालविषयं शुभाशुभं कर्म तस्मान्निवर्तते यः स आत्मानं स प्रत्याख्यानं अप्र
नेनालोचनः प्रतिक्रमण प्रत्याख्याने निगदिते तदात्वोदयात् – तदा तत्काले उदीर्णकर्मणाः भि
न्नाः अनेनालोचनमुक्तं यत्र शुभाशुभं कर्मोदीर्णं संप्रति चानेकविस्तरविशेषं यः प्र
निस्यमालोचयति स खल्वालोचना चेतयते ति कुतः लभंते तां दूरेत्यादिः – दूरारूढं नि
त्यं प्रत्याख्यान [illegible] प्रतिक्रमणालोचनात्स्वभावात दूरं अतिशयेन आरूढं सं
प्राप्तं चरित्रं तस्मिन् तपलक्षणं तस्य वैभवं माहात्म्यं तस्य बलात तत्सामर्थ्यात इति स्वरूपं चा–

रित्रं निगदितं ॥२०॥ अथ ज्ञानसंचेतनां चेतयते—

ज्ञानस्य संचेतनयैव नित्यं प्रकाशते ज्ञानमतीव शुद्धं ।
अज्ञानसंचेतनया तु धावन् बोधस्य शुद्धिं निरुणद्धि बंधः ॥२१॥

सं० टी०—ज्ञानस्य-आत्मनः गुणे गुणिन उपचारः संचेतनया सम्यग्ध्यानेनैव निश्च-
येन ज्ञानं-बोधः नित्यं-निरंतरं प्रकाशते· च कास्ति किं अतीव शुद्धं-अत्यंतं निरावरणं तु-
पुनः अज्ञानसंचेतनया ज्ञानादन्यत्रेदमहमिति चेतनं अज्ञानचेतना सा द्विधा-कर्म
चेतना कर्मफलचेतना च । तत्र ज्ञानादन्यत्रेदमहं करोमीति चेतनमाद्या वेदये[illegible]हं
ततोऽन्यत्रे[illegible]दमिति चेतनं द्वितीया । तया बंधः· अष्टविधकर्मणां बंधः धावन्-आस्क-
ंदन् सन् बोधस्य ज्ञानस्य शुद्धिं निरुणद्धि· आच्छादयति अतो मोक्षार्थिना सा हेया ॥२१॥
अथ नैष्कर्म्यमवलंबते—

कृतकारितानुमननैस्त्रिकालविषयं
मनोवचनकायैः । परिहृत्य कर्म सर्वं परमं नैष्कर्म्यमव
लंबे ॥२२॥

सं० टी०—परमं-उत्कृष्टतमं नैष्कर्म्यं-कर्मस्वभावातिक्रांतं स्वं अवलंबे-
अहमवलंबयामि । किं कृत्वा? त्रिकालविषयं-अतीतानागतवर्तमानविषयं सर्वं
कर्म कृतकारितानुमननैः-कृतं स्वयं कारितं परैः अनुमनितं परकृतानुमोदितं मनो
वचनकायैः परिहृत्य निराकृत्य मनोवचनकायैः कृतकारितानुमननैः-[illegible]य
द्तीतकर्मनिराकरणं तत्प्रतिक्रमणं यत्तैस्तै वर्तमानकर्मनिराकरणमालोचनामद्विष्य

१०२ त्कर्मनैस्तै निराकरणं तत्स्वात्मनं तद्वत्संचारिणानीयते। प्रथम कृतव्रतेगतो
आदिगदो संकमेदिविदिय कृतो इति सूत्रेण तथाहि यन्मनसा कृतं दुष्कृतं तन्मे मिथ्येति यन्म
नसा कारितं मिथ्या मे दुष्कृतमिति यन्मनसानुमनितं मिथ्या मे दुष्कृतमिति यन्म
नसा कृतं कारितं मिथ्या मे दुष्कृतं इति द्विसंयोगः त्रिसंयोगः संयोगेन स्वत्र भेदा कालत्र
यं च पश्चात्प्रतिक्रमण भेदा ज्ञातव्याः॥३२॥ अथ स्वस्वरूपप्रतिक्रमणं च कथ्यते—

मोहाद्यदहमकार्षं समस्तमपिकर्म तत्प्रतिक्रम्य। आत्मनि चैतन्यात्मनि निष्कर्मणि नित्यमात्मनावर्ते॥३३॥ सं॰टी॰—आ
त्मनि-चिद्रूपे आत्मना-ज्ञानेन कृत्वा नित्यं वर्ते-सततमहं प्रवर्तयामि कीदृशे।
चैतन्यात्मनि-चेतनास्वरूपे पुनः कीदृशे। निष्कर्मणि-कर्ममलातीते किं कृत्वा। तत-
पूर्वनिबद्धं समस्तमपि कर्म प्रतिक्रम्य-निराकृत्य तत्किं। यत् कर्म अहं अहंकं मोहा
त्-भ्रांतिविजृंभणात् अकार्षं कृतवान् यदहमचीकरं यदहं कुर्वतमप्यन्यं समन्व
ज्ञासं मनसा च वचसा वपुषा च एतत्स्वस्वरूपप्रतिक्रमणं॥ आ। इति प्रतिक्रमणकल्पः
समाप्तः। अथ आलोचनामालोचयति— **मोहविलासविजृंभितमिदमुदय
त्कर्म सकलमालोच्य। आत्मनि चैतन्यात्मनि निष्कर्मणि नि
त्यमात्मना वर्ते॥३४॥** सं॰टी॰— आत्मनि-आत्मनि नित्यं वर्ते चैतन्यात्मनि
निष्कर्मणि च किं कृत्वा। इदं-प्रसिद्धं सकलं-समस्तं उदयत्-उदयं नियेकावस्थाप
न्नं कर्म ज्ञानावरणादि आलोच्य-सम्यग्विवेच्य किंभूतं। मोहविलासविजृंभितं मोहस्य-राग

द्रुमस्य स्वविलासः विलासनं तेन विजृंभितं - निष्पादितं तत्प्रत्राप्यहृसंचारः - करो
मि कारयामि समनुजानामि मनसा वचसा कायेन। मनसा कर्मच करोमि मनसा
न कारयामि मनसा कुर्वंतमप्यन्यं न समनुजानामि मनसा न करोमि न कारयामि
मनसा न करोमि कुर्वंतमप्यन्यं न समनुजानामि एवमेकद्वित्रिसंयोगेन आलोचनभेदा
एकोनपंचाशत् संख्या भवंति॥ २५॥ इत्यालोचनाकल्पः समाप्तः॥ प्रत्याख्याय भ
विष्यत्कर्म समस्तं निरस्तसंमोहः। आत्मनि चैतन्यात्मनि निष्क
र्मणि नित्यमात्मना वर्त्ते॥ २५॥ सं० टी० - चैतन्यात्मनि निष्कर्मणि
आत्मनि नित्यं आत्मना कृत्वा वर्ते ध्यानस्थोऽहं। कीदृशोऽहं। निरस्तसंमोहः दूरीकृ
तरागद्वेषः। किं विधाय। समस्तं भविष्यत्कर्म प्रत्याख्याय निराकृत्य - करिष्यत कारि
ष्यमाणं समनुज्ञास्यन्मनोवचनकायैः निरुध्य इति प्रत्याख्यानं समाप्तं तत्राप्यहृ
संचारोऽत्र - करिष्यामि कारयिष्यामि समनुज्ञास्यामि मनसा वचसा कायेन। मनसा क
मेन करिष्यामि मनसा न कारयिष्यामि मनसा कुर्वंतमप्यन्यं न समनुज्ञास्यामि मनसा न
करिष्यामि न कारिष्यामि मनसा न करिष्यामि कुर्वंतमप्यन्यं न समनुज्ञास्यामि एवमे
कद्वित्रिसंयोगजाः एकोनपंचाशत्प्रत्याख्यानभेदा जायंते॥ २५॥ इति प्रत्याख्या
नकल्पः समाप्तः॥ अथ चेतत्रयं त्रापते — समस्तमित्येवमपास्य कर्म
त्रैकालिकं शुद्धनयावलंबी। विलीनमोहो रहितं विकारैश्चि

न्मात्रमात्मानमप्यावलंबे ॥३६॥ सं॰ टी॰— अथ- प्रतिक्रमणा
दिकथनादनंतरं चिन्मात्रं- चेतनामयं आत्मानं- स्वचिद्रूपं अवलंबे- ध्यायामि
अहं कीदृशः विकारैः- कर्मोत्पन्नप्रकृतिभिः रहितं कीदृशोऽहं शुद्धेत्यादिः शुद्धं स्वस्वरू
पं नयति- प्राप्नोति इति शुद्धनयः आत्मानं अवलंबनं इत्येवंशीलः पुनः कीदृशः विली
नमोहः- विनष्टरागद्वेषमोहः किं कृत्वा इत्येवं पूर्वोक्तं प्रतिक्रमणादिकथनरूपेण
समस्तं- निरवलं त्रैकालिकं- त्रिकाले अतीतानागतवर्तमाने भवं त्रैकालिकं कर्म- ज्ञा
नावरणादि अपास्य- निराकृत्य ॥३६॥ अथ सकलकर्मफलसंन्यासभावनां नाटय
ति- विगलंतु कर्मविषतरुफलानि मम भुक्तिमंतरेणैव। संचेतये
ऽहमचलं चैतन्यात्मानमात्मानं ॥३७॥ सं॰ टी॰— मम आत्मनः कर्मेत्या
दिः कर्मैव विषतरुः विषवृक्षः चेतनाच्छादकत्वात् तस्य फलानि- शुभाशुभानि विग
लंतु- स्वयं गलित्वा पतंतु- प्रलयं यांतु विलयं यांति कथं भुक्तिमंतरेण- उदयदानं विनाऽहं आ
त्मानं संचेतये- ध्यायामि कीदृशं अचलं- अकंपं चैतन्यात्मानं दर्शनज्ञानचेतनास्वरू
पं तथा हि- नाहं मतिज्ञानावरणीयफलं भुंजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव संचेतये ना
हं श्रुतज्ञानावरणीयफलं भुंजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव संचेतये एवं ज्ञानावरणपं
चके दर्शनावरणनवके वेदनीयद्विके दर्शनमोहनीयत्रिके चारित्रवेदनीयार्थमोह
नीयपंचविंशतिके आयुश्चतुष्के नामकर्मणस्त्रयोनवतिप्रकृतौ गोत्रद्विके अंतरायपंच

केमोजनीयं विस्तारभयात् सुगमत्वाच्च न लिखितमत्र ॥३७॥ अथात्मतत्त्वे कालावलीं सफलामभिलषति—

निःशेषकर्मफलसंन्यसनान्ममैवं सर्वक्रियांतरविहारनिवृत्तवृत्तेः। चैतन्यलक्ष्म भजतो भृशमात्मतत्त्वं कालावलीयमचलस्य वहत्वनंता ॥३८॥

सं० टी०—मम—मे इयं—प्रसिद्धा कालावली—कालसमयपंक्तिः अनंतसमयावधिरूपा वहतु—यातु कीदृक्षस्य मे? भृशं—अत्यर्थं आत्मतत्त्वं—स्वस्वरूपं भजतः आश्रयतः कीदृशं? चैतन्यलक्ष्म—चैतन्यमेव लक्ष्म लक्षणं यस्य तत् एवं—पूर्वोक्तप्रकारेण निःशेषेत्यादिः—निःशेषाणि समस्तानि तानि च तानि च अज्ञानत्वशुभाशुभादीनि तेषां सं०—सम्यक्प्रकारेण न्यसनं परित्यजनं तस्मात् पुनः किंभूतस्य मे? सर्वेत्यादिः—स्वक्रियायाः अन्याः क्रियाः क्रियांतरं सर्वस्मिन् क्रियांतरे विहारः विहरणं तत्र निवृत्ता वृत्तिः प्रवर्तनं यस्य ॥३८॥ पूर्वकर्मफलभुक्तिं मन्यते—

यः पूर्वभावकृतकर्मविषद्रुमाणां भुंक्ते फलानि न खलु स्वत एव तृप्तः। आपातकालरमणीयमुदर्करम्यं निष्कर्मशर्ममयमेति दशांतरं सः ॥३९॥

सं॰टी॰-खलु-निश्चितया-पुमान् स तत एव सु स्वभावत एव तृप्तः- स तु यः पूर्वैः त्या
दिः- पूर्वभावैः पूर्वोदयितविभावपरिणामैः कृतानि कर्माणि तान्येव विषद्रुमाः-वि
षवृक्षाः तेषां फलानि-सुखदुःखादीनि न भुंक्ते ततो भिन्नत्वं नत तत्फलास्वादको
न भवति सः-योगी दशांतरं-संसारावस्थातः अवस्थांतरं मोक्षं एति प्राप्नोति-की
दृशं-आपातेत्यादिः-आपातकाले तत्प्राप्तिकाले रमणीयं-मनोज्ञं ननु प्राप्तिका
लभोगसुखवद्रमणीयमित्याकांक्षायां उदर्करम्यं-उदर्के उत्तरकाले रम्यं मनो
ज्ञं निष्कर्मेत्यादि-निष्कर्म-कर्मातीतं तत्सुखं तन्मयं चेतनेन निर्वृत्तं॥३९॥अथ प्रशमरस
पानं पाययति-अत्यंतं भावयित्वा विरतिमविरतं कर्मणस्तत्फला
च्च प्रस्फुटं नाटयित्वा प्रलयनमखिलाज्ञानसंचेतनायाः पूर्णं
कृत्वा स्वभावं स्वरसपरिगतं ज्ञानसंचेतनां स्वां सानंदं ना
टयंतः प्रशमरसमितः सर्वकालं पिबंतु॥४०॥ सं॰टी॰-इतः-कर्म
तत्फलविरक्तिभजनादनंतरं सर्वकालं-सर्वदा प्रशमरसं-साम्यपीयूषं पि
बंतु-आस्वादयंतु योगिनः-कीदृक्षास्ते सां स्वकीयां ज्ञानसंचेतनां ज्ञानं मे ज्ञानमा
त्ममिति भावनां सानंदं-हर्षोद्रेकं यथा भवति तथा नाटयंतः-कुर्वंतः किं कृ
त्वा स्वेत्यादिः-

स्वस्य आत्मनः रसः तत्र परिगतं प्राप्तं स्वभावं स्वरूपं पूर्णं संपूर्णीकृत्वा
विध्यायत दृष्टिं किं कृत्वा प्रस्फुटं व्यक्तं यथा भवति तथा प्रविवेच्येत्यादीः अ
खिलाः समस्ता चासावज्ञानचेतना च कर्मचेतना कर्मफलचेतना च तस्याः
प्रलयनं विनाशनं नाटयित्वा विध्यायत दृष्टिं किं कृत्वा अविरतं निरंतरं कर्म
णः ज्ञानावरणादेः च पुनः तत्फलात् तेषां कर्मणां फलात् रागद्वेषादेः अत्यं
तं नितरां विरतिं विरक्तिं भावयित्वा संभाव्य कृत्वेत्यर्थः ॥४०॥ अथेतेज्ञा
नं विवेचयति — इतः पदार्थप्रथनावगुंठनात् विनाकृतेरे
कमनाकुलंज्वलत् समस्तवस्तुव्यतिरेकनिश्चयाद्वि
वेचितंज्ञानमिहावतिष्ठते ॥४१॥ खं०टी - इह आत्मनि जगति वा
ज्ञानं बोधः विवेचितं भिन्नं अवतिष्ठते आस्ते कुतः ? इतः अस्मात् पदा
र्थेत्यादिः - पदार्थानां शास्त्रशब्दरूपरसगंधवर्णस्पर्शकर्मबंधमोक्षधर्म
काला[illegible]काशाध्यवसायादीनां प्रथनं विस्तारः तस्य अवगुंठनात् तन
स्तुतं ज्ञानं अचेतनत्वात् ततो ज्ञानवस्तुतयो व्यतिरेकः एवं शब्दार्थयोर्ज्ञेयज्ञानयोर्भि
त्तिः कारणं तस्य विना अंतरेण क्रियया अंतरेण भावादि त्यर्थः एकं अ
द्वितीयं पुनः कीदृशं अनाकुलं आकुलतारहितं पुनः ज्वलत् देदीप्यमा
नं कुतः समस्ते त्यादिः समस्तानां निखिलानां

१०६ वस्तुनेनां। शास्त्रशब्दादीनां व्यतिरेकः। भिन्नत्वेन ज्ञानान्यार्थयोर्भिन्नत्वं तस्य
निश्चयः। निर्णयः तस्मात्॥२८॥ अथ ज्ञानस्य मध्याद्यंतराहित्यमर्हति —

अन्येभ्यो व्यतिरिक्तमात्मनियतं बिभ्रत्पृथग्वस्तुता-
मादानोज्झनशून्यमेतदमलं ज्ञानं तथावस्थितं।
मध्याद्यंतविभागमुक्तसहजस्फारप्रभाभासुरः
शुद्धज्ञानघनो यथास्य महिमा नित्योदितस्तिष्ठति॥२३॥

सं॰टी॰ — तथा तेनैव प्रकारेण एतत् प्रसिद्धं ज्ञानं बोधः अवस्थितं कर्तृ
अन्येभ्यः सर्वपरद्रव्येभ्यः व्यतिरिक्तं भिन्नं अनेनातिव्याप्तिः परिहृता। आ
त्मनियतं सर्वदर्शनादिजीवस्वप्रतिबद्धं अनेनाव्याप्तिः परिहृता। ज्ञानस्य पुनः पृ
थग्वस्तुतां परपदार्थेभ्यो भिन्नस्वभावं परिच्छेदकत्वलक्षणं बिभ्रत् दधत् अने
नासंभवः परिहृतः। आदानोज्झनशून्यं परवस्तुनः आदानं ग्रहणं त्यज
नं च ताभ्यां शून्यं रहितं अमलं कर्ममलातिक्रांतं तथा कथं यथा अस्य ज्ञान
स्य नित्योदितः नित्यमुदीयमानः प्रकाशमानः महिमा माहात्म्यं तिष्ठति की
दृशः सः मध्येत्यादि। मध्यं च आदिश्च अंतश्च मध्याद्यंताः तेषां विभागः
भेदः तैः मुक्तः रहितः चासौ सहजः स्वाभाविकः स्फारः वि[illegible]स्तीर्णः प्रभा दीप्तिः

लक्षणयाहारकत्वं [stain] तया भासुरः प्रकाशनशीलः पुनः कीदृशः २ शुद्धेत्या
दि शुद्धज्ञानेनघनः निरंतरः ॥४२॥ अथ धारणामनुमोदते — उन्मुक्तमुक्तो
न्मत्तशेषमलतस्तत्तत्पात्तमादेयमशेषमतस्तत् । यदात्मनः संहृत
सर्वशक्तेः पूर्णस्य संधारणमात्मनीह ॥४३॥ सं० टी० — इह अस्मिन्
आत्मनि चिद्रूपे आत्मनः ज्ञानस्वरूपस्य तत् प्रसिद्धं संधारणं धारणं ए
काग्रता आपणं कीदृशस्य २ संहृतेत्यादिः संहृता निवारिता सर्वा कर्मोपाधिजा
शक्तिः सामर्थ्यं येन तस्य पूर्णस्य संपूर्णज्ञानशक्तिविशिष्टस्य तत् यत् संधा
रणं तदेव अशेषमतः सामस्त्येन उन्मोच्यं उन्मोक्तुं त्यक्तुं योग्यं शरीरादि
उन्मुक्तं त्यक्तं तथा येन प्रकारेण सर्वं त्यक्तं तेनैव प्रकारेण तत् आत्म
संधारणं अशेषमतः आदेयं ग्रहीतुं योग्यं दर्शनज्ञानादि आत्तं गृहीतं
आत्मना उपादानमेव हेयोपादेययोः परित्यागग्रहणमित्यभिप्रायः ॥४३॥
अथ स्यान्नाहारकत्वं शंक्यते — व्यतिरिक्तं परद्रव्यादेवं ज्ञानमव
स्थितं । कथमाहारकं तत्स्याद्येन देहोऽस्य शंक्यते ॥४४॥ सं० टी०
तत् ज्ञानं आहारकं आहार्यवस्तुग्राहकं कथं स्यात् केनचित्प्रकारेण स्यात् न
केनापि तस्यामूर्तत्वात् आहारकस्य मूर्तत्वात् तत् तस्मात् किं । एतत् ज्ञानं स्वं अन्येभ्य

१०७ इत्यादिपूर्वोक्तयुक्त्या परद्रव्यात् व्यतिरि— क्तं भिन्नं अवस्थितं सुप्रसिद्धं ।
अस्य — ज्ञानस्य देहः शरीरं येन कथं शंक्यते — आरेक्यते — संभाव्यते ।
न कथमपि अस्यानाहारकत्वात् ॥४४॥ अथ — लिंगमाक्षिप्यते —
एवं ज्ञानस्य शुद्धस्य देह एव न विद्यते । ततो देहमयं ज्ञातु-
र्न लिंगं मोक्षकारणं ॥४५॥ सं॰टी॰ — एवं — पूर्वोक्तप्रकारेण
यतः शुद्धस्य निष्कलंकस्य ज्ञानस्य देह एव निश्चयेन न विद्यते । नक्षि
ततः तस्मात् देहाभावात् ज्ञातुः — ज्ञायकस्य पुंसः लिंगं पाखंडिलिंगं वा न मो-
क्षकारणं — न मुक्तेर्मार्गः हेतुः जन्मितविशेषणमाह देहमयं — देहनिर्वृत्तं यद्दे-
हः स्वकीयो न तर्हि तदाश्रितं लिंगं स्वकीयं कथं स्यात् — ॥४५॥ दर्शनज्ञा-
नचारित्रत्रयात्मा तत्त्वमात्मनः । एक एव सदा सेव्यो मो-
क्षमार्गो मुमुक्षुणा ॥४६॥ सं॰टी॰ — मुमुक्षुणा — मोक्तुमिच्छुना पुंसा एक
एव — जिनोपदिष्ट एव न अपि परोपकल्पितः मोक्षमार्गः मोक्षसाधनोपायः सदा —
कीदृशो नित्यं सेव्यः आराधनीयः । दर्शनेत्यादिः सम्यग्दर्शन — सम्यग्ज्ञान — सम्यक्चारित्रत्रयस्व-
रूपः एतत्त्रयं अंतरेण नहि स्यात् उपलब्धेः पुनः आत्मनः तत्त्वं — स्वरूपं दर्शना-

दित्रयमंतरेणात्मस्वरूपाभावात् मोक्षमार्गस्य दर्शनादित्रयात्मकत्वात्तच्चाध्या।
त्मपतत्मैव मोक्षमार्गं मार्गयति॥ एको मोक्षपथो य एष नियतो
दृग्ज्ञप्तिवृत्त्यात्मकस्तत्रैव वश्यति यस्तमनिशं ध्याये
च्च तं चेतति। तस्मिन्नेव निरंतरं विहरति द्रव्यांतराण्य
स्पृशन् सोऽवश्यं समयस्य सारमचिरान्नित्योदयं
विंदति॥४१॥ सं॰टी॰— यः— सर्वजनप्रसिद्धः मोक्षमार्गः— नानाभिप्रायमतिवि
जृंभितः अनेकतादृशानोऽपि स एषः मोक्षपथः दृगित्यादिः दर्शनज्ञानचारित्रत्रया
त्मकः सन् एकः— न त्वनेकधा नियतः अनेकप्रमाणनयोपन्यासैर्निश्चितः यः— पुमान्
तत्रैव— मोक्ष— पथे दर्शनादिरूपे स्थितिं— निश्चलतां स्वात्मनः इति— प्राप्नोति च पुनः
अनिशं— निरंतरं— तं— रत्नत्रयरूपं मोक्षपथं एकाग्रो भूत्वा ध्यायेत् ध्यानविषयीकुर्या
त् पुनः यः तं मोक्षपथं सकलकर्मफलचेतनासंन्यासेन शुद्धज्ञानचेतनामयीभूत्वा
चेतति— मुहुर्मुहुरनुभवति निरंतरं— प्रतिक्षणं तस्मिन्नेव— दर्शनादित्रयात्मके मोक्ष
पथे विहरति— आचरति कीदृक् सन् द्रव्यांतराणि— पर— द्रव्याणि अस्पृशन्— अना
श्रयन् मनागपि स्वकीयान्यकुर्वन् सः पुमान् अचिरात् शीघ्रं तद्भवे तृतीयभवादौ
वा अवश्यं— नियमतः समयस्य— पदार्थस्य— सिद्धांतस्य वा सारं परमात्मानं

कोत्कीर्णस्वभावं स्वं इति लभते साक्षात्परमात्मा भवतीति यावत् कीदृशं । नित्योदयं नित्य
मुदीयमानं ॥ ४७ ॥ अथ परलिंगस्यैव पर्यायं साधयति — ये त्वेनं परिहृत्य संवृतिप
थप्रस्थापितेनात्मनालिंगे द्रव्यमयेव हंति ममताता
त्वावबोधच्युताः । नित्योद्योतमखंडमेकमतुलालो
कं स्वभावप्रभाप्राग्भारं समयस्य सारममलं नाद्या
पि पश्यंति ते ॥ ४८ ॥ सं० टी० — ते पुरुषाः अद्यापि इदानीमपि साक्षात्स्वरू
पप्रकाशनावसरेऽपि समयस्य सारं आत्मानं न पश्यंति नेक्षंते कीदृक्षं नित्योद्यो
तं सदा प्रकाशमानं अखंडं संपूर्णं एकं कर्मद्वैतरहितं अतुलालोकं अनुपमेयप्र
काशं तत्प्रकाशसदृशस्यापरस्याभावात् स्वेत्यादिः स्वस्य एव भावः पदार्थः तस्य प्रभा
ज्ञानं अथवा स्वभावात् ज्ञानस्य प्रभा द्योतकत्वं तस्याः प्राग्भारं पूर्वं भृतं अमलं निर्
मलं ते के । ये पुरुषा आत्मना कृत्वा द्रव्यमये नाग्न्यपिच्छादौ प्रमुख द्रव्यनिर्मिते
लिंगे वेषे ममतां अहं श्रमणः अहं श्रमणोपासक इति ममत्वं वहंति कुर्वंति की
दृक्षाः । ये तत्त्वेत्यादिः — तत्त्वस्य वस्तुयाथात्म्यस्य अवबोधः परिज्ञानं तेन च्युताः
कीदृशेनात्मना । संवृतीत्यादिः — संवृतिपथे कल्पनापथे प्रस्थापितेन — आरोपि
तेन किं कृत्वा । एनं दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं भावलिंगं परिहृत्य प्रमुच्य रतस्ते

द्रव्यलिंगे प्रवृत्तस्वमं [illegible] मुक्तिरित्यभिप्रायः॥४८॥ अथ व्यवहारं विमुढय
ति- व्यवहारविमुढदृष्टयः परमार्थं कलयंति नो जन
नाः तुषबोधविमुग्धबुद्धयः कलयंतीह तुषं न
तंदुलं॥४९॥ सं॰टी॰- व्यवहेत्यादिः- व्यवहारेण- श्रमण श्रमणोपास
कलक्षणद्विविधेन लिंगेन मोक्षमार्गः इति स्वरूपेण विमुढा- मोहिता दृष्टये
यांते जनाः- लोकाः परमार्थं- निश्चयं न कलयंति- न प्रा[illegible] मुवंति न जानंति वा
तत्स्वस्वरूप शुद्ध द्रव्यानुभवनात्मकत्वे सति परमार्थत्वाभावात् अत्र दृष्टांतो
पन्यासः- इह- जगति तुषेत्यादिः- तुषबोधः तंदुलाच्छादकत्वज्ञानं तेन विमुग्धा
सर्वथापि दृढतुषमेवेति विमुग्धा- विमोहिता बुद्धिर्येषां ते जनाः तुषं- तंदुलाच्छा
दकत्वेन कलयंति- जानंति पुनस्तत्रस्थमपि तं तंदुलं- अस्तं न जानंति तत्र तस्य
परिज्ञानाभावात् तैस्तालीयनामद्वंद्वः
तैर्दृश्यते समयसार एव ना द्रव्यलिंगममकारमीलि
न्यतो ज्ञानमेकमिदमेव हि स्वतः॥५०॥ द्रव्यलिंगमिह यत्किला
मये खु पदार्थं समयसारः एव निश्चितं न दृश्यते- नेक्ष्यते कैः द्रव्यलिंगे- श्रमणोहं श्रम
णोपासकोहमिति यः ममकारः तेन मीलितैः

पुंभिः कृतः ॥ यत अस्मात्कारणात् किल इति सत्यं इह जगति द्रव्यलिंगं वेष
धारणादिचिह्नं अ[illegible]न्यतः परद्रव्या[illegible]त् शरीरादेः भवतिहीति निश्चितं इदं प्रसि
द्धं एकं अपि द्वितीयं ज्ञानमेव परमात्मज्ञानमेव स्वतः स्वरूपात् जायते नान्यतस्तत्
नान्यत्ततः ॥ ५० ॥ अथ शास्त्रं परमात्मन्यते अलमलमतिजल्पैर्दुर्वि
कल्पैरनल्पैरयमिह परमार्थश्चेत्यतां नित्यतां नि
त्यमेकः। स्वरसविसरपूर्णज्ञानविस्फूर्तिमात्रान्नख
लु समयसारादुत्तरं किंचिदस्ति ॥ ५१ ॥ सं॰ टी॰ अलमलं पू
र्यतां पूर्यताम् ॥ अतिजल्पैः इदं मोहे तु इदं नेत्यादि वचोजल्पनैः पुनः
अनल्पैः प्रचुरैः दुर्विकल्पैः तत्तन्मानससं[illegible]कल्पैः अलमलं अपवादात् दुःशे
षणं दुरः दुष्टा विकल्पा यत्रातिजल्पैः जल्पस्य विकल्पपूर्वकत्वात् इह जग
ति नित्यं एकः अयं परमार्थः परा उत्कृष्टा मा ज्ञानादिलक्ष्मीर्यस्य स चासावर्थः
कृतः आत्मार्थः चेत्यतां ध्यायतां ॥ खलु निश्चितं समयसारात् परमात्मनः सकाशात्
उत्तरं अपरं किंचित् किमपि ध्येयं नास्ति। कीदृशात् तस्मात् ॥ स्वेत्यादिः स्वस्य आ
त्मनः रसः तस्य विसरः समूहः तेन पूर्णं परिपूर्णं च तत् ज्ञानं च विस्फूर्तिमात्रं विस्फू
रणका[illegible]र्यं यत्र तस्मात् ॥ ५१ ॥ अथ शास्त्रपरिसमाप्तमतन्माहात्म्यमावर्ण्यते

इदमेकं जगच्चक्षुरक्षयं याति पूर्णतां। विज्ञानघन
मानंदमयमध्यक्षतां नयत्॥ ५२॥ सं॰टी॰-इदं अध्यात्म
तरंगिणीनामशास्त्रं समयसारप्राभृतं वा एकं सकलशास्त्रातिशायित्वात्
परमात्मस्वरूपप्रकाशकत्वात् अक्षयं-आचंद्रार्कं शाश्वतं सत् पूर्णतां-म-
स्तां पूर्णतां-संपूर्णतां याति-प्राप्नोति कीदृशं। जगच्चक्षुः-जगन्नेत्रं तत्प्रका-
शकत्वात् पुनः कीदृशं। विज्ञानघनं-आत्मानं अध्यक्षतां नयत्-प्रापयत् की
दृशं तं। आनंदमयं आत्यंतिकसुखनिर्वृतं इदं शास्त्रं ब्रह्मप्रकाशकत्वात् श
ब्दब्रह्मोपमाणमधीत्येतमं सौख्यं विंदतीत्यभिप्रायः॥ ५२॥ अथात्मतत्त्वोप
संहारं दध्वन्यते- इतीदमात्मनस्तत्त्वं ज्ञानमात्रमवस्थितं।
अखंडमेकमचलं स्वसंवेद्यमबाधितं॥ ५३॥ सं॰टी॰-इ
ति उक्तयुक्त्या ज्ञानमात्रं-ज्ञानमयं इदं आत्मनस्तत्त्वं स्वरूपं अवस्थितं-
सुप्रति[illegible]ष्ठं ज्ञानादपरस्य तत्त्वाभावात् तस्य तन्मयत्वाद्वा अन्यथा चेत
नत्वप्रसंगात् अखंडं-परवादिभिः प्रमाणैः खंडयितुमशक्यत्वात् एकं कर्मो
पाधिनिरपेक्षत्वात् अचलं-शाश्वतत्वात् स्वसंवेद्यं-स्वानुभवप्रत्यक्षत्वात् अ
बाधितं

१०९ ख्यापितं तत्त्वस्वरूपबाधकस्य प्रमाणस्य कस्यचित्स्मरणोऽस्त्वासंवात् ॥५३॥ अ
थ स्वरूपनिरूपणानंतरं विशदस्याद्वादविर्भवनवद्यवादविनोदवेदवेद
नायपातिकाय इदं निगद्यते — अत्र स्याद्वादशुद्ध्यर्थं वस्तुतत्त्व
व्यवस्थितिः । उपायोपेयभावश्च मनाग्भूयोऽपि
चिंत्यते ॥१॥ खं०टी० — अत्र — समयसारपद्यपूर्णताप्रस्तावे भूयोऽपि —
पुनरपि — पूर्वं तत्त्वस्वरूपमुक्तं तथापि पुनः मनाक् — संक्षेपतः किं
चित् वस्त्वित्यादिः — वस्तुनः तत्त्वं — स्वरूपं तस्य व्यवस्थितिः — व्यवस्था
चिंत्यते विचार्यते च । उपेत्यादिः — उपेत्यादिः — स्वप्राप्तये दर्शनज्ञानचारित्रप्रा
प्त्ये उपायः उपेयः — तेनोपायेन प्राप्यः प्राप्तस्तयोर्भावः — स्वरूपं चिंत्यते किं
मर्थं ॥ स्याद्वादित्यादिः — स्याद्वादः — अनेकांतवादः तत्र यदेव तत्तदे
वातत् यदेकं तदेवानेकं द्रव्यपर्यायार्पणात् यदेवास्ति तत्स्वपरद्रव्यक्षेत्र
कालभावविवक्षातः यदेव नित्यं तदेवानित्यं द्रव्यपर्यायार्पणात् इत्याद्यने
कांतस्य युक्तितोऽस्य सह रूपांतनिरूपणात् तस्य शुद्धयर्थं प्रतिपाद्यं चित्त
ध्वांतनिवारणात् तस्य स्वतः शुद्धत्वात् ॥१॥ अथ तत्र ज्ञानस्यात्मतत्त्वकत्व
वादिवादान्नूयते तस्य माध्यानसंधानमारभ्यते —

वाह्यार्थैः परिपीतमुज्झितनिजप्रव्यक्तिरिक्तीभव
द्विश्रांतं पररूपएव परितोज्ञानं पशोः सीदति।
यत्तत्तत्तदिह स्वरूपतइति स्याद्वादिनस्तत्पुनर्दूरो
न्मग्नघनस्वभावभरतः पूर्णं समुन्मज्जति॥२॥ सं॰
टी॰ पशोः पश्यते बध्यते कर्मैरिति पशुः अज्ञानी तस्य एकांतस्वभाववादिनो
ज्ञानिनः ज्ञानं बोधः सीदति विशीर्णतां प्राप्नोति युक्तिबलाभावात् कीदृशं तत्
वाह्यार्थैः अचेतनपदार्थैः परिपीतं ततः समुत्पन्नत्वेस्तदाकारधारित्वाच्च स्वरूपेणाज्ञा
नं उज्झितेत्यादिः उज्झिता त्यक्ता निजप्रव्यक्तिः स्वप्राकट्यं तया रिक्तीभवत् स्वरूपावे
दकत्वात् पुनः परितः समंतात् पररूपे परात्मके अचेतनादौ द्रव्ये विश्रांतं स्वनिश्च
येन न स्वस्वरूपे। ज्ञानस्यार्थप्राकट्येन तु स्वप्राकट्यं ज्ञानं तु ज्ञायते खलु अर्थप्राकट्या
न्यथानुपपत्त्या इत्यतदात्मकत्वं वदतो ज्ञानाभावप्रसंगात् अनवस्थादिदोषदुष्टत्वात्।
ननु स्वात्मनि क्रियाविरोधात् स्वरूपप्रकाशात्मकत्वं कथं तदभावात् परस्वरूपेण व्यवस्था
इति चेन्न प्रदीपस्य स्वपरप्रकाशनवत् ज्ञानस्यापि स्वपरप्रकाशात्मकत्वात् कास्वात्मनि
क्रियाविरुद्धाः न तावद् ज्ञानोत्पत्तिलक्षणा भवनाभावप्रसंगात् उत्पत्तिलक्षणायास्तस्या अनं
गीकाराच्च ज्ञप्तिलक्षणाया विरोधाभावात्। पुनः भूयः इति यतो यः स्याद्वादिनः अने
कांतमतावलंबिनः तत् ज्ञानं पूर्णं स्वगुणपर्यायैः परिपूर्णं सत्

समुच्छलति सर्वत्र स्वप्रकाशकत्वेन समुच्छलति। इति किं॥ इह जगति यत् ज्ञानादि तत् तत् स्वरू-
पं स्वपरप्रकाशात्मकं तत् ज्ञानादि स्वरूपतः स्वभावतः ततः तदात्मकं स्यात्। कुतः॥ दूरो-
दित्वादिः दूरं अनंतकालं उन्मग्नः स्वगुणनिलयं गतः घनः निरंतरं यः स्वभावः स्वरू-
पं तस्य भरः अतिशयः तस्मात् स्वरूपस्य स्वरूपेण लीनत्वात्तदात्मत्वमेव॥२॥ अथा-
भिन्नत्ववादिनो मतमाशंक्य स्याद्भिन्नत्वं समस्यति

विश्वं ज्ञानमिति प्रतर्क्य सकलं दृष्ट्वा स्वतत्त्वाशया भूत्वा विश्वमयः पशुः पशुरिव स्वच्छंदमाचेष्टते। यत्तत्तत्पररूपतो न तदिति स्याद्वाददर्शी पुनर्विश्वाद्भिन्नमविश्वविश्वघटितं तस्य स्वतत्त्वं स्पृशेत्॥३॥

सं॰टी॰ ननु यदुक्तं स्याद्वादिभिः
तत्तथैवेति यावत् किं प्रतिभासस्वेदं यत् प्रतिभासते तत् प्रतिभासस्व यथा प्रतिभा-
सस्वरूपं प्रतिभासमानं चेदं जगत् न चात्र जगतः प्रतिभासमानत्वमसिद्धं साक्षा-
दसाक्षाद्वा तस्य प्रतिभासमानत्वे शब्दविकल्पगोचरातिक्रांतत्वेन वक्तु-
मशक्तेः प्रतिभाससिद्धिः दृष्टं परस्य वान्यथा प्रतिभासविरोधात् तस्य पुरुषाद्वै-
तत्वात् इति विश्वं ज्ञानं प्रतर्क्य विचार्य ... याः स्वतत्त्वाशया स्वप्रतिभासांतः प्रवे-
शाशया सकलं दृष्ट्वा प्रतिभासमयं सर्वं वि... लोक्य पुरुषाद्वैतमनंतस्य च

देशकालाकारतो विच्छेदानुपलब्धेर्नित्यत्वं सर्वगतत्वं निराकारत्वं च सम्वर्त्तिष्यते। न-
हि कश्चिद् देशः कालः आकारो वा प्रतिभासशून्यः प्रतिभासविशेषाणां नीलसु-
खादीनां विच्छेदात् तेषाम् असत्यत्वात् यदि तेन प्रतिभासं हे तर्हि संतीति कथं ज्ञायते तत
तोऽनन्तैरनैकान्तिकः। यच्चाकारकक्रियाभेदकर्मफललोकद्वैतविद्याविद्यावन्धमोक्षद्व-
यं तद् बाधकप्रमाणबाधितं दृष्टिनिरस्तं तेषां प्रतिभासस्वभावत्वादन्यथाव्यवस्था-
नायोगात्। यदपि पक्षहेतुदृष्टान्तानामुपनिबन्धकानां च प्रतिभासनम् प्रतिभास-
नमपि तद्वचनोद्भावनं तदपि प्रत्याख्यातं। प्रतिभानमात्रात्मत्वात्तेषां पंचविंश-
तिसंख्यापरिकल्पितानां प्रकृत्यादीनां तथात्वे हेतुत्वे दोषाभावात् स्याद्वादिना-
मनेकान्तात्मकत्वे साध्ये सत्त्वादि साधनवत् तत्त्वानां यमनियमपानशनादीनां सं-
प्रज्ञातासंप्रज्ञातयोगफलकैवल्यादीनां च प्रतिभासात्मकत्वेन तदंतः प्रविष्ट-
त्वसिद्धेः नैयायिकैः परिकल्पितप्रमाणप्रमेयादिषोडशतत्त्ववत् एवं मीमां-
सापकल्पितानां भट्टप्रभाकरैः परिकल्पितानां चात्मजनफलादीनां योगा-
चारसौत्रान्तिकवैभाषिकमाध्यमकांगीकृतानां लक्षणलक्ष्यलक्षणानां च चतुरार्य-
सत्यानां च वैशेषिकांगीकृतद्रव्यगुणकर्मादीनां षण्णां पदार्थानां लोकायत-
कैः पृथ्व्यादीनां चतुर्णां नास्तिकाभ्युपगतानां स्तीति तत्त्वस्य च गगनकुसुमादी-
नां च प्रतिभासमानत्वेन प्रतिभासांतःप्रविष्टत्वसिद्धेः। अप्रतिभासमानत्वे तद-

व्यवस्थाविरोधात्‌ तथापि तदंगीकारेऽनिष्ठतत्वसिद्धिप्रसंगात्‌ नैकांतचित्स्व
रूपतत्वसिद्धिः ततः प्रतिभाससमानत्वमेव । तथा चोक्तं — सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म नेह
नानास्ति किंचन । आरामं तस्य पश्यंति न तं पश्यति कश्चन ॥१॥ इति विभ्रममयी भूत्वा
कश्चिद्‌द्वैतवादी पशुः पशुरिव अज्ञानीव स्वच्छंदं निरंकुशत्वेन आचेष्टते - स्वरूपे
हि ते प्रतिभासविशेषाणां पररूपत्वेन सत्यत्वात्‌ । पुनः स्याद्वाददर्शी कश्चित्‌ पुरुषः स्यात्‌
स्ववस्तुनः स्वतत्वं - स्वस्वरूपतः स्वरूपं स्पृशेत्‌ । इति किं । यत्‌ ज्ञानादिस्वरूपेण तत्‌-
तत्वं तत्‌ ज्ञानादि पररूपवतः - पररूपतः तत्त्वं न भवति अन्यथा सर्वस्याभावरूपत्वे
तद्विशेषनिराकृतेः नोदितो दृष्टिरवादेति किमपुष्ठं नाथ्य धावति । इत्यति प्रसंगस्य दु
निःकारत्वात्‌ । कौटूमं तत्वं ॥ विभ्रांत - सम्यक्‌स्वपदार्थादि तत्र पुनः अविभ्रांत्यादिः
अविभ्रमं - अविभ्रमस्वरूपे तत्र तद्विश्लेषेन विभ्रमपदार्थेन घटितं च निबद्धादितं विभ्रमप
दार्थपरिच्छेदकत्वात्‌ ॥३॥ अथानेकत्ववादमारेक्यैकत्वमारेकते —

बाह्यार्थग्रहणस्वभावभरतो विश्वग्विचित्रोल्लसन्ने
याकारविशीर्णशक्तिरभितस्त्रुट्यन्पशुर्नश्यति ।
एकद्रव्यतया सदाप्युदितया भेदभ्रमं ध्वंसयन्नेकं ज्ञा
नमबाधितानुभवनं पश्यत्यनेकांतवित्‌ ॥४॥

सं॰टी॰ — यथा — सौगतास्तेषां ज्ञानी न श्यति नाशं याति तत्क्षणिकत्वेन ज्ञानलक्षणा पुद्गलो यानश्य
व स्यामेतीत्यर्थः कीदृक्षः सः अभितः — समंतात्तत्क्षणः विनश्यन् पूर्वक्षणस्वलक्ष
णं निर्मूलं विनश्यदुत्तरमुत्पादयति पुनः कीदृक्षः ध्वनि क्षणिकत्वादिः — विक्षणसम
स्त्येन विचित्रा — नील पीताद्यनेकप्रकाराः ये लक्षसंतः स्वाकारार्पणेनोल्लसंतः — गर्भे
तः तेन च ते ज्ञेयानां — ज्ञानविषय — भूतानां नीलादिलक्षणानां आकारा ज्ञाने स्वाकारार्पक
त्वं तैः विशीर्णा अनेकधा जाता शक्तिः सामर्थ्यं यस्य नीलपीतानां क्षणिकत्वात्तदु
त्पत्तितः स्वदाकारमनुकुर्वीणं ज्ञानं तदध्यवसाययतः प्रमाणं क्षणिकं कारकगणानां
कार्यं सद्भावात् क्षणिकं हि सर्वं यत्सत्तत्क्षणिकं यथा घटः संति च नीलपीतानि चावय
टद्यवयवेनैकपात्वांशमंतरेणोपलभ्यते। स हि अवयवी अवयवेषु वर्तमानः प्र
त्येवयवं साकल्येन न वर्तते एकदेशेन वा। यदि साकल्येन तदा यावंतोऽवयवा
स्तावंतोऽवयविनः तत्रापि चावयवकल्पनायामनवस्था। एकदेशेन चेत्संग
त्वप्रसंगात् एकत्वं न स्यात् इत्यादि युक्त्या नीलपीताद्यवयवा एवा। नाद्येत्यादिः —
क्षणिकलक्षणानां ह्याह्यहार्थानां ग्रहणं तदेव स्वभावः — स्वरूपं यस्य भवतोऽस्ति
शयत् ज्ञानमपि क्षणिकं तदप्यपरक्षं यतः अनेकांतवित्स्याद्वादी एकं पूर्वापर
विवर्तव्यापि तथा प्रदितीयं ज्ञानं पश्यति कीदृक्षं तत् अप्रबाधितेत्यादिः — अबा
धितं प्रमाणैरनुभवनं यस्य तत् न च कस्यापीदृशी प्रतीतिर्मया क्षणिकं वस्तु लब्ध
मि ~~लो~~ इति सर्वं मांसाधारण स्थूलघटादीनां प्राप्तेः एकद्रव्यतया अरंकं पश्यति ज्ञानी

सम्बाहं श्रुतज्ञानी यदेव मयाहृतं तदेव मया लब्धमित्येकद्रव्यत्वेन भेदग्रं-
धिन्न ज्ञानं भ्रांतिं ध्वंसयन्- विनाशयन् अन्यथा जीवांतरवत् स्वात्मन्यपि भेदप्र
संगात् स्याद्वादी कीदृक्षः यातः सदा उदितः- सदा- नित्यं आबालगोपाल
चांडालाबालादीनां प्रसिद्धः आविद्यमानतया ॥ ४ ॥ अथैकज्ञानमतमहतं निरा
चिकीर्षुरनेकांतं ज्ञानस्य चिकीर्षति — ज्ञेयाकारकलंकमेचकचि
ति प्रक्षालनं कल्पयन्नेकाकारचिकीर्षया स्फुटमपि
ज्ञानं पशुर्नेच्छति। वैचित्र्येऽप्यविचित्रतामुपगतं
ज्ञानं स्वतःक्षालितं पर्यायैस्तदनेकतां परिमृशन्प
श्यत्यनेकांतवित् ॥ ५ ॥ सं० टी० — पशुः अज्ञानी सांख्यादिः कश्चित्
स्फुटमपि अनेकाकाराकारतया व्यक्तमपि ज्ञानं नेच्छति कीदृक्षः सन् एके
त्यादिः- ज्ञानस्य एकाकारं- एकत्वं चिकीर्षया कर्तुमिच्छया ज्ञेयेत्यादिः- ज्ञेयस्य
पदार्थस्य आकारः- ज्ञाने तदाकारः स एव कलंकः- कालिमा ज्ञाने तदाकारस्या
भावात् एकस्वभावत्वात् तस्य कूटस्थनित्यत्वात् तेन मेचकः- चित्रितः चित् ज्ञा
नं तत्र प्रक्षालनं अनेकाकारनिवारणं कल्पयन् कुर्वन्। तत्राह अनेकांतवि
त् तत्- ज्ञानं पश्यति- ईक्षते कीदृशं ततः पर्यायैः मतिश्रुतादिज्ञानविवर्तैः अने

कर्ता कथंचिदनेकत्वं परिभाषन् अंगीकुर्वन् सर्वथैकत्वेनानादेयग्राह
ब्यं न स्यात् एकार्थज्ञानस्य नित्यप्रसंभवात् तदभावः स्यात्। तदुक्तम्
अष्टसहस्र्यां प्रमाणकारकैर्व्यक्तं व्यक्तं चेदिंद्रियार्थवत् ते च नित्ये विकार्यं
किं साधोस्ते शासनाद्बहिः॥१॥ इति ननु ज्ञानं पर्यायैरनेकत्वं दधदशुद्धं स्या
त् पर्यायस्याशुद्धत्वस्थापनात् इति चेन्न स्वतः स्वभावतः ज्ञानितं निर्म
लं यतः॥ ननु ज्ञानस्यानेकत्वमेवैकं दृश्यमानानां तद्विषयाणां भिन्नत्वात्
जगतो विचित्रत्वात्॥ इति चेन्न कुतः पर्यायापेक्षया वैचित्र्येऽपि एकज्ञान
त्वमतया अविचित्रता एकस्वरूपतामुपगतं प्राप्तं अतः कथंचिदेकं द्र
व्यार्पणात् कथंचिदनेकं पर्यायार्पणात्॥५॥ अथ परद्रव्यास्तित्वग्र
स्तं ज्ञानं निराकृत्य स्वास्तित्वास्तित्वमागमयन्ने॰ प्रत्यक्षालिखि
तस्फुटस्थिरपरद्रव्यास्तितावंचितः स्वद्रव्यानव
लोकनेन परितः शून्यः पशुर्नश्यति। स्वद्रव्यास्तित
या निरूप्य निपुणं सद्यः समुन्मज्जता स्याद्वादी तु वि
शुद्धबोधमहसा पूर्णो भवन् जीवति॥६॥ सं॰ टी॰ प

शुः परद्रव्येण सदिति प्रतिपद्यमानः कश्चित नश्यति स्वपक्षाक्षेपं लक्षय
ति परितः सामस्त्येन स्वेत्यादि स्वस्य अत्मनः द्रव्यं द्रवति द्रोष्यति अदुद्र
वत स्वगुणपर्यायान् इति द्रव्यं तस्यावलोकनेन स्वामित्वानीरूपणेन शु
न्यः पुनः कीदृक्षः प्रत्यक्षेत्यादि प्रत्यक्षेण वैशद्यज्ञानेन आलिखिता आलेखा
ता स्फुटा व्यक्ता स्थिरा अनेककालस्थायित्वात् तस्याश्चासौ परद्रव्यास्तिताच
न च घटास्तित्वं पटास्तित्वेऽस्ति सर्वस्य सर्वात्मकत्वापत्तिकरणात् नहि पटादयः
घटादयः परद्रव्यस्वग्राहरणलक्षणामर्थक्रियां कुर्वन्ति घटादिज्ञानं वाऽस्तिपरा
स्तित्वाभावेषितया वंचितः स्याद्वादी तु कथं भवति इत्यते अनेकांतमतमस्ति स्व
तत्त्वं जीवतिस्थिरं स्थापयतीत्यर्थः कीदृक्षः विशुद्धेत्यादि विशुद्धज्ञानतेज
सा पूर्णीभवन् स्वभेनोरूपं पूर्णीकुर्वन् कीदृशेन तेन समुन्मज्जता सम्यक् उ
ल्लता जगति प्रकाशं गच्छता किं कृत्वा सदपि तत्कालं स्वेत्यादि स्वस्य आत्मनः
द्रव्यास्तित्वं तत्पात्रनिपुणं यथा तथा अस्तित्वं निरूप्य अवलोक्य ॥१॥ अपर
द्रव्यस्वरूपं वस्तुत्वेति नादिनं प्रति परद्रव्येणास दिति संन्यस्यते

सर्वद्रव्यमयं प्रपद्य पुरुषं दुर्वासनावासितः स्वद्रव्य
भ्रमतः पशुः किल परद्रव्येषु विश्राम्यति। स्याद्वादी

तु समस्तवस्तुषु परद्रव्यात्मना नास्तितां जानन्
न्निर्मलशुद्धबोधमहिमा स्वद्रव्यमेवाश्रयेत्॥

७॥ खं० टी०-पशुः अज्ञः एकांतवादी स्वद्रव्यभ्रमतः प्रमादतः
परद्रव्येषु समस्तचेतनाचेतनेषु परद्रव्येषु किल निश्चितं विश्रामं याति
परद्रव्यं सर्वं स्वद्रव्यमिति कृत्वा रतिं किं कृत्वा पुरुषं ब्रह्म सर्वद्रव्यमयं
समस्तचेतनेतरवस्तुमयं प्रपद्य अंगीकृत्य तदभ्युपगमे वेदवाक्यं पुरुष
एवेदं यद्भूतं यच्च भाव्यं स एव हि सकललोकप्रलयस्थितिहेतुरिति सर्वे
षां प्रतिभासमानत्वेन प्रतिभासांतःप्रविष्टत्वं तस्यैकत्वे घटपटलकुट
मुकुटशकटादीनां भेदस्तु दुर्वासनावासितः दुर्वासनया अविद्यया अस
द सद्भिन्नत्वानित्यैकानेकादिरूपेण प्रतिभानया वासितः कल्पितः इति वदन् अद्वै
तदुर्वासना वासितः दुर्वासनया अनादिकालमूतमहामोहाख्यया अविद्यया वासि
तः वासनाविषयीकृतः स्याद्वादी तु समस्तवस्तुषु सर्वपदार्थेषु स्वद्रव्यमेव
स्वद्रव्ये णास्तित्वमेव आश्रयेत् भजेत् किं कुर्वन् ? तेषु परद्रव्यात्मना परस्वरू
पेण नास्तितां जानन् प्रमाणबलान्नास्तित्वमभ्युपगच्छन् कीदृक्षः सः निर्मलेत्या
दि निर्मलः द्रव्यमलकलंकरहितः शुद्धः भावकर्मविकलः स चासौ बोधः महिमा तेन महि
मा माहात्म्यं यस्य सः॥७॥

अथ परक्षेत्रास्तित्वंनिराकुर्वन् स्वक्षेत्रास्तित्वंदुरत-

भिन्नक्षेत्रनिषण्णबोध्यनियतव्यापारनिष्ठः सदा
सीदत्येव बहिः पतंतमभितः पश्यन्पुमांसं पशुः।
स्वक्षेत्रास्तितया निरुद्धरभसः स्याद्वादवेदी पुन-
स्तिष्ठत्यात्मनिखातबोध्यनियतव्यापारशक्तिर्भव-
न्॥८॥ सं॰टी॰- रुश्चिन्नैयायिकादिः पशुः अज्ञानी सीदत्येव। स्वकीयस्वभा-
वादुद्धादं यात्येव। किं कुर्वन्। अभितः समंतात् बहिः पतंतं स्वक्षेत्रात्प-
रक्षेत्रे पतंतं पुमांसं- आत्मानं पश्यन्- अवलोकयन्। सदा- नित्यं आत्मनः व्या-
पकत्वांगीकारात्। कीदृशः सः। भिन्नेत्यादिः- भिन्नं च तत् क्षेत्रं तत्र निषण्णं- वर्तमा-
नं तच्च तत् बोध्यं- ज्ञातुं योग्यं द्रव्यं च तत्र नियतः- निश्चितः व्यापारः सन्निकर्षादि क्र-
या। आत्मा मनसा संयुज्यते मन इंद्रियेण इंद्रियं अर्थेन इंद्रियाणां प्राप्यकारित्वनि-
यमात् इति सन्निकर्षादिव्यापारः बोध्यक्षेत्रगमनलक्षणः तत्र निष्ठः तत्परः ज्ञावलंबी
स्वरूपस्य नाशात् सीदत्येव। स्याद्वादवेदी पुनः कथं तिष्ठति। स्वेत्यादिः- स्वस्य
क्षेत्रे अस्तिता- अस्तित्वं तया निरुद्धरभसः सन्निकर्षादीनां निरुद्धरभसः- वेगः येन,
सः प्रमाणपरीक्षादेः सन्निकर्षस्य गतत्वात् अवस्ति प्रसंगेन दूषितत्वात्। नायन सन्निकर्ष

स्वघटरूपयोः समवेतयोः सद्भावे समवेतयोर्घटरसयोः सकंपं न स्यात इति
निरस्तत्वात। तर्हि कुत्रचिदपि बोधे आत्मनो व्यापि[illegible]त्वं न स्यात इतिवदंतं प्रति स्याद्वा
दवादी कीदृशो भवतीत्याह। आत्मेत्यादिः। आत्मनि स्वस्मिन् निखातं अवस्थितं तद्बु
यद् बोधे च स्वरूपलक्षणे बाह्यमित्यर्थः तत्र निपतता निश्चितताव्यापारशक्तिं चे
न[illegible] सद्दृशो भवन् सन्॥८॥ अथ परक्षेत्रे नास्तित्वाभावं वदंतं प्रति परक्षे
त्रे नास्तित्वं कुणति— **स्वक्षेत्रस्थितये पृथग्विधपरक्षेत्रस्थितार्थो**
ज्झनात् तुच्छीभूय पशुः प्रणश्यति चिदाकारान् सहा
र्थैर्वमन्। स्याद्वादी तु वसन् स्वधामनि परक्षेत्रे वि
दन् नास्तितां त्यक्तार्थोऽपि न तुच्छतामनुभवत्या
कारकर्षी परः॥९॥ सं॰ टी॰— पशुः कश्चिदज्ञानी प्रणश्यति
स्वक्षयं नयति किं कृत्वा। पृथगित्यादिः पृथग्भिन्नविधिः प्रयोजनं येषां ते ते
च ते परक्षेत्रे॰ स्वक्षेत्राद् परक्षेत्रे स्थिता अर्थास्तेषामुज्झनं परिहरणं तस्मात
तुच्छीभूय निःस्वभावं भूत्वा किमर्थं स्वक्षेत्रे स्थितये स्वक्षेत्रे भवनाय।
स्याद्वादी तु पुनः परान परिच्छेद्य पदार्थान् आकारकर्षी आकारग्राही

सन्नतुच्छतां न तुच्छभावतोऽत्र तु भवति। ननु परद्रव्याकारकर्त्रीस्यात् दुर्दिशुपनः
बोध्यः परार्थग्राही स्यादित्याशंकायामाह - त्यक्तार्थोऽपि त्यक्तपरद्रव्योऽ
पि परिच्छित्तिः। त्यक्तार्थत्वं कथं। परक्षेत्रे स्वक्षेत्रे नास्तित्वं वदन् प्रति
पादयन्। ननु परक्षेत्र एव स्वक्षेत्रे मा स्थितिचेत्। तत्र यतः स्वधामनि स्वक्षे
त्रे वसन् - अस्तित्वं भजन् पुनः किं कुर्वन्। विदाकारान् - चित्स्वरूपाकारान् वम
न् उद्गिरन् नैव सहः। अर्थैः पदार्थैः॥१७॥ अथ परकालास्तित्वं प्रीणाति -

पूर्वालंबितबोध्यनाशसमये ज्ञानस्य नाशं विदन्
सीदत्येव न किंचनापि कलयन्नत्यंततुच्छः पशुः।
अस्तित्वं निजकालतोऽस्य कलयन् स्याद्वादवेदी
पुनः पूर्णस्तिष्ठति बाह्यवस्तुषु मुहुर्भूत्वा विनश्य
त्स्वपि॥२०॥ सं-टी - पशुः कश्चिदज्ञानी सीदत्येव - विनश्यत्येव किं कुर्वन्। पूर्वे
त्यादिः - पूर्वं स्वोत्पत्तिक्षणे आलंबितं ज्ञेयस्वरूपेणावलंबितं तच्च तद् बोध्यं च ज्ञे
यं तस्य नाशः क्षयः तस्य समये - क्षणे ज्ञानस्य - बोधस्य नाशं - विनाशं विदन् जा

नन्वप्रत्यंतंतुच्छः अत्यंतं निश्शेषं तुच्छः निःस्वभावः सर्वेषां तुच्छस्वभावः त्वा
त् निरन्वयविनाशात्। सोऽपि वादी तुच्छस्वभावः तन्मध्ये पतितत्वात् किंचनापि किमपि
चेतनाचेतनं स्थिरं न कलयन्। पुनः स्याद्वादवेदी पूर्णः पूर्वापरकालस्थायित्वेन पूर्णम
न्तोरूप स्थिरस्तिष्ठति आस्ते। किं कुर्वन्। अस्य ज्ञानस्य निजकालतः स्वकालतः अस्तित्वं कल
यन् किं कृत्वा। मुहुः पुनः वारंवारं वस्तुषु बहिः पदार्थेषु भूत्वा तद्ग्राहकस्वरू
पेण त्यक्ता कीदृशेषु तेषु विनश्यत्स्वपि चकारात् यापेक्षया प्रतिक्षणं विनाशं गच्छत्सु
अपि स्वकालात् द्रव्यादेशाद्विनश्यत्सु। वारंवार पदार्थेषु विनश्यत्स्वपि ज्ञानं न विन
श्यति स्वकाले सत्वात्॥१०॥ अथ परकाले नास्तित्वभावं विभजते

अर्थालंबनकालएवकलयन् ज्ञानस्य सत्त्वं बहि
र्ज्ञेयालंबनलालसेन मनसा भ्राम्यन् पशुर्नश्य
ति। नास्तित्वं परकालतोऽस्य कलयन् स्याद्वादवेदी
पुनस्तिष्ठत्यात्मनिखातनित्यसहजज्ञानैकपुंजी
भवन्॥११॥ सं०टी०– पशुः कश्चिदज्ञानी परकालेवस्तुनोऽस्तित्ववादीन
श्यति– स्वपक्षरूपेण स्वयं क्षयं पतति। कीदृक्षः सन्। मनसा– चित्तेन कृत्वा भ्राम्यन्

अन्यथार्थस्यान्यथार्थकल्पनया भ्रमं गतः न कीदृशेन तेन विशिष्टेत्यादिः-व
[illegible] हिर्ज्ञेयं वा [illegible] ह्याचेतनादि द्रव्यं तदेवालंबनं-अवलंबनं तत्र ला
लसं यत्तेन पुनः कीदृशः सः अर्थेत्यादिः-अर्थस्य-ज्ञेयस्य आलंबनं तदुत्पत्त्या
दिवशादवलंबनं तस्य काले-समये एव ज्ञानस्य सत्त्वं-अस्तित्वं कलयन्-अंगी
कुर्वन् तदुक्तं तन्मते-अर्थस्यासंभवे भावात् प्रत्यक्षेच प्रमाणात्। प्रतिबद्धस्वभा
वस्य तद्धेतुत्वे समं द्वयं॥ इति। अर्थालंबनलक्षणे परकाले सत्त्वे सर्वदा सत्त्वसंगा।
स्याद्वादवेदी पुनः अस्य-ज्ञानस्य परकालतः-परकालेन नास्तित्वं-असत्त्वं कल
यन्-अंगीकुर्वन् तिष्ठति-आस्ते ननु यथा परकालेन नास्तित्वं स्याद्वादिनां तथा
स्वकालेऽपि तद् स्तु इति चेन्न यतः आलेत्यादिः आलंबिनि-विदस्तपेनि त्वा तं आ:
रोपितं तत्तु तन्नित्यं-द्रव्यरूपतया शाश्वतं सहजज्ञानं च चिद्रूपस्य शाश्वतिकत्वे
ज्ञानस्यापि शाश्वतिकत्वात् तत्कालेतस्य सद्भावः तस्य [illegible] एकपुंजीभवन्-अ
द्वितीयसमूहः सन्॥१४॥ अपि स्वभावास्तित्वमनुभूयते- विश्रांतः परभा
वभवकलनान्नित्यं [illegible] बहिर्वस्तुषु नश्यत्येव पशुः स्व
भावमहिमन्येकांतनिश्चेतनः। सर्वस्मान्नियतस्व

भावभवनज्ञानाद्विभक्तो भवन् स्याद्वादी तु न ना
शमेति सहजस्पष्टीकृतप्रत्ययः ॥१२॥ सं॰टी॰–पशुः

परभावेनात्मानं मन्यमानः कश्चिद् ज्ञाता नश्यत्येव कीदृशः नित्यं निरंतरं वहि
र्वस्तुषु नीलादिज्ञेयपदार्थेषु विश्रांतः स्थितः कुतः परेत्यादि परे च ते भावाश्च
नीलपीतादयस्तेषां भावः स्वभावः तस्य कलनाद् ग्रहणात् आत्मसात्करणात् तस्मात्।
स्याद्वादवेदी तु न नाशमेति विनाशं न प्राप्नोति। कीदृशः सहजेत्यादि सहजः स्वाभा
विकः स्पष्टीकृतः प्रत्ययः ज्ञानं येन सः स्वस्वभावनियतत्वात् सर्वस्माद् [illegible] ज्ञेयाद्विभ
क्तः भिन्नः भवन् सन् परभावस्वभावग्रहणत्वाभावात्। कुतः नियतेत्यादि नियतः
निश्चितः स्वभावः चैतन्यादि स्वरूपं तेन भवनं यस्य तत् तत् ज्ञानं तत्त्वात् कीदृशः
कः सः स्वेत्यादि स्वस्य भावपर्ययः ज्ञानादिलक्षणः तस्य महिमा माहात्म्यं यत्र
तस्मिन् आत्मनि एकांतेत्यादि एकांतात् सर्वथा [illegible]स्तित्व नास्तित्वादि निर्गतं चेतनं
ज्ञानं यस्य सः आत्मनि एकांतज्ञानाभावात् तद्भिन्नैकांतज्ञानं ॥१२॥ अथ परपर्यायपरद्र
व्यनिषेधयन् परस्वरूपेण सद्विलुद्धाटयति– अध्यास्यात्मनि सर्व

भावभवनं शुद्धस्वभावच्युतः सर्वत्राप्यनिवारितो
गतभयः स्वैरं पशुः क्रीडति। स्याद्वादी तु विशुद्ध एव
लसति स्वस्य स्वभावं भरादारूढः परभावभावविरह
व्यालोकनिष्कंपितः ॥१३॥

सं॰टी॰ सर्वभावमयः – [illegible] भवः पुरुषं कल्पयन् पशुः कश्चिदज्ञानी
स्वैरं – स्वेच्छया – यमनियमासनाद्यभावात् क्रीडति – विहरति इत स्ततः कीदृशः
ः गतभयः गतः – नष्टः भयः – इहपरलोकादिलक्षणो यस्य सः सर्वस्यैव इहलोकपरलो
दिहपरलोकाद्यभावः पुनः सर्वत्रापि – निषिद्धानुष्ठानेऽपि अनिवारितः उल्लासनि
स्फूर्जन्ति स्फुराणः प्रवर्तते अथो मतिमविंदृत्तम नगुलिरावतत उत्तानावैदेवगावो
वहंतीत्यादीनां वेदवाक्यानां पुर्वापरविरुद्धानामा तृगमनादि प्रस्तुपकानांच
सद्भावात्र तेषां कथ्यन्निवारकः ॥ पुनः – शुद्धेत्यादिः शुद्धस्वभावे च्युतः
शुभाशुभपर्यायमयत्वात् किं कृत्वा आत्मनि चिद्रूपे सर्वे त्यादिः सर्वभावा
न् – समस्तस्वभावानां भवनं – अस्तित्वं अध्यारोप्य संस्थाप्य दीनुविशुद्धस्व नि
र्मलस्वज्ञान निमतएवल्ल सति विलासं करोतीति दर्शवविरोधाभावात् कीदृशः
भरात् – अध्यारोपेन स्वस्य – आत्मनः स्वभावं – स्वरूपं आरूढः – विश्रांतः स्वभावे
नसत्वात् तत्र हि परस्वभावे नाप्यस्तु तन्निवारणार्थमाह – परेत्यादि – परेष्वेते भावा
श्चतेषां ज्ञावाः पर्यायाः रागद्वेषनीलपीतादयः तेषां विरहेण – अभावे न आ
लोकः – स्वतत्वावलोकनं तेन नि[illegible]पितः – निश्चलः प्रमाणप्रसिद्धत्वात् ॥ २३॥ अथ
सर्वस्य क्षणभंगाभोगभंगिसंगतस्य तत्वस्य निरसनव्यसनं स्थित्वं प्रणायते –
प्रादुर्भावविराममुद्रितवहज्ज्ञानांशनानात्मना

र्ज्ञानात् क्षणभंगसंगपतितः प्रायः पशुर्नश्यति।
स्याद्वादी तु चिदात्मना परिमृशंश्चिद्वस्तु नित्योदि
तं टंकोत्कीर्णघनस्वभावमहिमज्ञानं भवन् जीव
ति ॥१४॥ सं॰टी॰ प्रायः बाहुल्येन पशुः सर्वक्षणिकवादी कश्चिदज्ञानी नश्यति –
सीदति, कीदृक्ः १ क्षणेत्यादिः – क्षणे पदार्थानां भंगः विनाशः तस्य संगः संगतिः पतितः तत्र
तदंगीकारपरवशीभूतः कुतः १ निर्ज्ञानात् स्वपक्षसिद्धर्थं प्रमाणानिर्णीया
त कल्पनापोढमभ्रांतं प्रत्यक्षं स्वलक्षणमनिर्देश्यमित्यादिलक्षणसद्भावात्
ज्ञानांशेत्यादिः – ज्ञानानामंशाः पर्यायाः सुखदुःखाहंकारादयः ते नानानात्म
ना – परस्परं सर्वथाभिन्नस्वभावेन प्रादुरित्यादिः – पीतादिज्ञानक्षणानां ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ प्रादुर्भाव उत्पत्तिः नीलादिज्ञानक्षणानां विरामः विनाशः तेन
मुद्रितं लांछितं वस्तु वहतीति। ननु स्याद्वादिनां प्रतिक्षणं क्षणिकानां पर्यायाणां स
द्भावात्सुगतगति गमनमारमणमेव द्विभावपर्यायाणां तु नरकादीनां च स्यापि
त्वात्पुनर्जन्मेऽपि तेषामसत्त्वात् इति चेन्न यतः स्याद्वादी तु जीवति – समस्तम
तमेकं न खंडनेन विलासितत्वात् तदुज्जीवति। कीदृक्शः चिदात्मना चेतनास्वरूपे
ण सर्वत्राव्यग्रहे हार्दे चैतन्यस्वभावेन नित्योदितं – नित्यस्वरूपेणोदितं चिद्वस्तु

चैतन्यद्रव्यं परिमृशन् कलयन् प्रमाणबलादनुभवन्नित्यर्थः। पुनः टंकोदित्यादिः —
टंकेन उत्कीर्णघनस्वभावः निरंतरप्रकाशमानस्वरूपं स एव महिमा माहात्म्यं य
स्य तत् टंकोत्कीर्णघनस्वभावमहिमा च तत् ज्ञानं च भवन् [illegible] जाय
मानः सन्॥२५८॥ टंकोत्कीर्णविशुद्धबोधविसराकारात्मत
त्त्वाशया वांछत्युच्छलदच्छचित्परिणतेर्भिन्नं पशुः
किंचन। ज्ञानं नित्यमनित्यतापरिगमेप्यासादयत्यु
ज्ज्वलं स्याद्वादी तदनित्यतां परिमृशंश्चिद्वस्तुवृ
त्तिक्रमात्॥२५९॥ सं०टी० — पशुः [illegible] स्थूलचित्त एकांतवादी शठः किं
चनापि किमपि [illegible] पिज्ञानं भिन्नं पृथक् वांछति ईहते कुतः उच्छलदित्यादिः
उत् ऊर्ध्वम् उच्छलंती अच्छा निर्मला सा चासौ चित्परिणतिश्च चित्पर्यायः तस्याः
पर्यायपर्यायिणोः परस्परं भेदात् ज्ञानस्य नित्यत्वं कथं? टंको इत्यादिः टंकेनोत्की
र्णप [illegible] र्यायाभावात् नित्यत्वात् स चासौ विशुद्धश्च पूर्वापरविवर्तकालिकाविकलत्वा
त् स चासौ बोधश्च तस्य विसरः निवहः स एवाकारः तेनोपलक्षितं आत्मतत्त्वं तस्य

वौद्धा- नित्यत्वात् ज्ञानाकांक्षातया। स्याद्वादी स्यात- कथंचित् छेदे नोपलब्धि
तो वादः- जल्पनं विद्यते यस्य सः वस्तुनस्तथात्वात् तथाकांक्षायाः समुत्पत्तेः
तथा विवक्षायाः सद्भावात् अनेकांतात्मकं सर्वं एकांतस्वरूपानुपलब्धेरित्य
नेकांतवादीनां ज्ञानं नित्यं पूर्वापरावग्रहेहादि भव्याप्य ज्ञानत्वसामान्येन स्यान्नि
त्यं आसादयति प्राप्नोति कीदृक्षं? तज्ज्ञानं- अवदातं अनित्यतापरिगमेऽपि व
स्तुनोऽनित्यतापरिज्ञाने अपि शब्दात् केवलं नित्यमेव अनित्यतापरिज्ञाने
सत्यपि न च अनित्यतापरिज्ञानमत्र वस्तु शुक्तिकायां रजतपरिज्ञानवत् न पुन
स्तथा वस्तुनः प्राप्तिरिति तदपि स्वमनोरथमात्रं यतः अनित्यतां वस्तुगतां नित्य
त्वं परिपश्यन् अपि किम् उपलभमानः कुतः। चिदित्यादि चिद्वस्तुनः चेतना
रूपवस्तुपर्यायस्य वृत्तिः- वर्तना तस्याः क्रमात्- अनुक्रमात् ॥१५॥ अथाने
कांतमतव्यवस्थासुधा इति संज्ञा टीका इति पद्यद्वयेन- इत्यज्ञा
नविमूढानां ज्ञानमात्रं प्रसाधयन्। आत्मतत्त्वम
नेकांतः स्वयमेवानुभूयते ॥१६॥ सं० टी०- इति- अमुना प्रकारे
ण स्व य मेव-
स्वरूपं अनेकांतः स्वपरप्रकाशमातत्वात् स्वरूपेण आत्मनो कादु पायेन च आत्मतत्त्वं आत्म

स्याद्वित्राभित्र-व सत्वासत्वैकानेकानेकत्वनित्यत्वानित्यत्वादयः अनुभूयते- स्वानुभवप्रत्य
क्षीक्रियते किंकुर्वन् अज्ञाने यादि:-अज्ञानेन-अनादिकालविजृंभितमोहाज्ञानेन विमूढानां-
मोहितानां ज्ञानामात्रं ज्ञानसाकल्यं प्रसाधयन्- स्वरूपप्रकाशनादिभिर्दर्शयन्॥१६॥ एवं तत्त्व
व्यवस्थित्या स्वं व्यवस्थापयन् स्वयं। अलंघ्यशासनं जैनमने
कांतो व्यवस्थितः॥१७॥ सं॰टी॰-अनेकांतः-रूपैश्चिद्धर्मैः व्यवस्थित प्रमाणन
यो पन्यासैः सुप्रतिष्ठः कथा। एवमित्यादि:- एवमुक्तप्रकारेण पूर्वं स्याद्वादसमर्थ
नेन तत्त्वस्य-वस्तुयाथात्म्यस्य-आत्मतत्त्वस्य वा व्यवस्थितिः व्यवस्थानं तया। किंकुर्वन्
स्वयं-आत्मना कृत्वा स्वं-आत्मानं व्यवस्थाः व्यवस्थापयन्-सुस्थिरीकुर्वन् पुनः जैनं-सर्वज्ञभट्टार
कप्रणीतं शासनं मतं [illegible] व्यवस्थापयन् अपवादमतो नेकांतात् तत्त्वाध्याहार्यं जैनं
शासनं अलंघ्यं- एकांतमतमतिविजृंभितमिथ्यादृष्टिकोटिभि नैवोल्लंघितुं शक्यं॥१७॥
अथ आनंतशक्तियुक्तितां स वस्ति- इत्याद्यनेकनिजशक्तिसुनिर्भरोऽ
पि यो ज्ञानमात्रमयतां न जहाति भावः॥ एवं क्रमाक्रमवि
वर्तिविवर्तचित्रं तद्द्रव्यपर्ययमयं चिदिहास्तु वस्तु॥१८॥
सं॰टी॰-यः भावः-पदार्थः ज्ञानेत्यादिः ज्ञानमकल्पतां न जहाति। ननु क्रमाक्रमवृत्तानं
तधर्ममयस्यात्मनः कथं ज्ञानमात्रत्वमिति चेदुच्यते परस्परव्यतिरिक्तानंतधर्मसमुदा
यपरिणतैकज्ञप्तिमात्रभावरूपेण स्वयमेव भवनात् ज्ञानमात्रत्वं कीदृशोऽपि इत्या
दी त्यादिः इत्याद्याः अभिन्नाभि त्त्व [illegible] द्याः ताभ्यः तदनेकानि [illegible] ज शक्तयः अनंतस्व

एतत् यस्यामुसतीभुक्तिर्मर्यादोऽपि स्फुरति शयं गतोऽयं जननमात्रस्वाद इह - जगति तत्त्वितचे
तनावस्तु - द्रव्यं अस्ति - विद्यते कीदृशं द्रव्यपर्यायमयं द्रव्यपर्यायात्मकं एवं पू
र्वोक्तप्रकारेण क्रमेत्यादिः क्रमः कालकृतः अक्रमः - युगपत् क्रमश्चाक्रमश्च क्रमाक्रमौ
ताभ्यां विवर्तिनः वर्तनशीलाः विवर्तिताः - पर्यायाः तैश्चित्रतां नीतं यथा दीपः क्रमेण अ
क्रमेण तमोनाशपदार्थप्रकाशादिपर्यायात्मकः तैलशोषणवृत्तिमुखदाहके ज्वा
लोत्पादनादिपर्यायात्मकस्तथात्मादिः ॥२६॥ अथ स्याद्वादतः शुद्धिर्दीप्यते -

नैकांतसंगतदृशा स्वयमेव वस्तुतत्त्वव्यवस्थितिमिति
प्रविलोकयंतः। स्याद्वादशुद्धिमधिकामधिगम्य संतो
ज्ञानीभवंति जिननीतिमलंघयंतः ॥२७॥ सं॰ टी॰ - संतः

सत्पुरुषाः ज्ञानीभवंति - संसारवर्ति अज्ञाने ज्ञानं भवंतीति ज्ञानीभवंति किं कृत्वा १
इति - पूर्वोक्तप्रकारेण स्याद्वादशुद्धिं अनेकांतशुद्धिं अधिकां विचारतः प्रकर्षं प्राप्तां
अधिगम्य - ज्ञात्वा निश्चित्य वा। कीदृशाः सन्तः १ स्वयमेव - स्वालंबनाकृत्वा वस्तित्वत्यादिः - वस्तु
नः तत्त्वं - स्वरूपं - अनेकांतात्मकं तत् स्वव्यवस्थितिः ताव स्यातां प्रविलोकयंतः - ईदृग्भा
णाः कया १ नैकांतेत्यादिः - न एकांतो नैकांतः स्याद्वादः कश्चिदस्य नाकादिमध्यपाठा
त्नकारलोपः तत्र संगता सम्यक् प्राप्ता दृष्टिः तया पुनः कीदृशाः १ जिननीतिं - सर्व
ज्ञप्रकाशितमार्गं अलंघयंतः - अनुल्लंघयंतः ॥२७॥ अथात्मा स्योपायोपेयभावः सं
भाव्यते -

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकंपां भूमिं श्रयंति कथम
प्यपनीतमोहाः। ते साधकत्वमधिगम्य भवंति सि
द्धा मूढास्त्वमूमनुपलभ्य परिभ्रमंति ॥२०॥ सं॰टी॰–ये–सा
धवः–कथमपि–केनापि प्रकारेण महता कष्टेन वा ज्ञानेत्यादि–ज्ञानमात्रः ज्ञानेन सा
कल्यः स्वभावः सो निजभावः स्व–स्वात्मपरिणामः तेन निर्वृत्तां भूमिं–शुद्धोपयोगभूमिं श्र
यंति भजंते कीदृशीं तां अकंपां–निश्चलां अपनीतमोहाः अपनीतः निराकृतः मोहः रा
गद्वेषाज्ञानादि यैः ते योगिनः साधकत्वं रत्नत्रयादिलक्षणसाधकत्वं अधिगम्य–
प्राप्य सिद्धाः उपेयाः साध्याः भवंति–जायंते अत्रालं नो ज्ञानमात्रत्वे उपायोपेयभावो
विद्यत एव तस्यैकस्यापि स्वयं साधकसिद्धरूपोभयपरिणामित्वात्–मूढाः–अज्ञा
निनस्तु अमूं–प्रतनीतानेकांतज्ञानमात्रैकभावरूपां भूमिं अनुपलभ्य–अप्राप्य परि
भ्रमंति संसारापारभूमिमंडलीमाक्रमंते ॥२०॥ अथ शुद्धोपयोगभूमिप्राप्त्युपायं लक्षय
ति– स्याद्वादकौशलसुनिश्चलसंयमाभ्यां यो भावया
त्यहरहः स्वमिहोपयुक्तः। ज्ञानक्रियानयपरस्पर
तीव्रत्रीपात्रीकृतः श्रयति भूमिमिमां स एकः ॥२१॥

सं॰टी॰ स एव एकः अद्वितीयो मुनिः इमां प्रत्यक्षां भूमिं शुद्धोपयोगस्थानं श्रयति
भजति कीदृक्षः ज्ञानेत्यादि ज्ञानं स्वात्मज्ञानं क्रिया स्वात्माचरणलक्षणं चारित्रं त्र
योदशप्रकारलक्षणं वा नयः नयति प्राप्नोति स्वात्मस्वरूपमिति नयः प्रमाणैकदे
शो नैगमादि दर्शनं वा ज्ञानं च क्रिया च नयश्च तेषां परस्परं अन्योन्यं तीव्रमैत्री अ
त्यंतसखित्वं तस्याः अपात्रं पात्रं कृतं इति पात्रीकृतः स कः यः यो भावयति ध्या
नविषयीकरोति कथं अहरहः दिने दिने तत्सामर्थ्यसूचितलक्षणं स्वं आत्मानं इ
ह आत्मनि स्वस्वरूपे काभ्यां स्याद्वादित्यादि स्याद्वादश्रुतज्ञानं तस्य चोक्तं देवागमे
स्याद्वादकेवलज्ञाने सर्वतत्त्वप्रकाशने भेदः साक्षादसाक्षाच्च ह्यवस्त्वन्यतमं भवेत् ॥१॥
इति तत्र कौशल्यं निपुणता सुनिश्चलः सुष्ठु अप्रकंपः स चासौ संयमः चारित्रं चरित्रं च द्वंद्वः
ताभ्यां। कीदृक्षः सः। उपयुक्तः शुद्धोपयोगे सावधानः ॥२१॥ अथात्मोदयभावं ख्याति —

चित्पिंडचंडिमविलासिविकासहासः शुद्धप्रकाशभरनि
र्भरसुप्रभातः। आनंदसुस्थितसदाऽस्खलितैकरूपस्
तस्यैव चायमुदयत्यचलार्चिरात्मा ॥२२॥ सं॰टी॰ — तस्यैव मुनेः शु
द्धोपयोगभूमिगतस्य न पुनरन्यस्य अयं आत्मा चिद्रूपः उदयति उदयं प्राप्नो
ति साक्षाद्भवतीत्यर्थः कीदृक्षः सः चिदित्यादि चित्पिंड ज्ञानपिंडः तस्य चंडिमा
प्रौढत्वं तेन विलसतीत्येवं शीलो विकासः स एव हासः उत्कर्षः परमः सः अन्योऽप्यु

१२२ दये विकासहासे भवतीत्युक्तिलेशः। पुनः कीदृशः। शुद्धेत्यादिः शुद्धः कर्ममल
कलंकरहितः स चासौ प्रकाशश्च ज्ञानोद्योतः-तस्य भरः-समूहः स स्वनिर्भर प्र
भातः-सातिशयप्रातःकालो यस्य सः अन्यस्याप्युदये प्रातःकालो भवति पुनः की
दृशः। आनंदेत्यादिः-आनंदः-अकर्मशर्माणि सुस्थितं सुप्रतिष्ठं सदा-नित्यं अस्ख
लितैकरूपं स्खलितरहितं। द्वितीयस्वरूपं यस्य सः अन्यस्याप्युदयस्य स्खलि
तस्वरूपं भवतीत्युक्तिलेशः॥ २२॥ स्याद्वाददीपितलसन्महसि
प्रकाशे शुद्धस्वभावमहिमन्युदिते मयीति। किं बंध
मोक्षपथपातिभिरन्यभावैर्नित्योदयः परमयं स्फुर
तु स्वभावः॥२३॥ सं॰टी॰-इति-हेतोः अयं प्रसिद्धः स्वभावः-आत्मस्वरूपं स्फु
रतु-प्रकाशं यातु परं केवलं कीदृशः सः। नित्योदयः-नित्यं सदा उदयो यस्य सः
इति किं। मयि शुद्धभावे आत्मनि उदिते उदयं प्राप्ते सति अन्यभावैः-शुभाशुभोप
योगैः किं। न किमपि स्यात्। कीदृशैस्तैः। बंधेत्यादिः-कर्मणां बंधमोक्षः बंध
मोक्षयोः पंथाः-मार्गः तत्र पातिभिः पतनशीलैः अयं बंधहेतुः अयं मोक्षहेतुः
इत्यादीनां भावानां प्रयोजनाभावात्। कीदृशे तस्मिन्। स्यादित्यादिः-स्याद्वा
दः-श्रुतं भावश्रुतं तेन दीपितं लसन्महः-उल्लसत्तेजः यस्य तस्मिन् प्रकाशे स्व
परप्रकाशालके पुनः शुद्धेत्यादिः-शुद्धस्वभावे महिमा-माहात्म्यं यस्य त
स्मिन्॥२३॥

अथ चिन्महो रोच्यते — चित्रात्मशक्तिसमुदायमयोयमा
त्मा सद्यः प्रणश्यति नयेक्षणखंड्यमानः। त
स्मादखंडमनिराकृतखंडमेकमेकांतशांत
मचलं चिदहं महोऽस्मि ॥२७॥ सं॰टी॰ अयमात्मा चिद्रूपः
नयइत्यादि:- नयानां द्रव्यपर्यायनयानां ईक्षणं- अवलोकनं तेन खंड्यमानः भि
द्यमानः प्रणश्यति द्रव्यक्षेत्रकालभावेन खंड्यते। कीदृक्षः? चित्रेत्यादिः- चित्रा नाना
प्रकाराः ताश्च ता आत्मशक्तयश्च- जीवशक्ति चितिशक्ति ज्ञानशक्ति सुखशक्ति
वीर्यशक्ति प्रभुत्वशक्ति विभुत्वशक्ति सर्वदर्शित्वशक्ति सर्वज्ञत्वशक्ति स्वच्छत्वश
क्ति प्रकाशशक्ति संकुचितविकाशत्वशक्ति अकार्यकारणशक्ति परिणाम्यपरि
णामिकत्वशक्ति त्यागोपादानशून्यत्व अगुरुलघुत्व उत्पादव्ययध्रुवत्वपरिणा
म अमूर्तत्व अकर्तृत्व अभोक्तृत्व निष्क्रियत्व नियतप्रदेशत्व स्वधर्मव्यापकत्व साधारणा
साधारणधर्मत्व अनंतधर्मत्व विरुद्धधर्मत्व तत्त्व अतत्त्व एकत्व अनेकत्व भाव अभाव
भावाभाव अभावभाव भावभाव अभावाभाव भावशक्ति क्रियाकर्मकर्तृकरणसंप्रदानापादानाधिकरणसंबंधत्वसं
बंधारव्यः शक्तयः तासां समुदायेन निर्वृत्तः अयमात्मा तस्मात्कारणात् अहं- चित् चेतना महः
धाम अस्मि- भवामि कीदृक्षः? अखंडं- न खंड्यते केनापीत्यखंडं। अनिराकृत इत्यादिः

अनिराकृता—न दूरीकृता व्यवहारनयापेक्षया खंडा॥ प्रदीपाय स्मत तरस्तत्र
द्वितीयं कर्म व्यतिरिक्तत्वात् एकांतशांतं—एकांतेन—अद्वितीयचित्स्वभावेन शांतं—
समारूढं पुनः अचलं स्वस्वभावत्वात् दृविनश्वरत्वात् च्युतं॥२४॥

योयं भावो ज्ञानमात्रोहमस्मि ज्ञेयो ज्ञेयज्ञानमात्रः स
नैव ज्ञेयो ज्ञेयज्ञानकल्लोलवल्गन् ज्ञानज्ञेयज्ञा
तृमद्वस्तुमात्रः॥२५॥ सं॰टी॰—योयं—प्रसिद्धः ज्ञानमात्रः ज्ञानस्य मात्रं—
कार्त्स्न्यं यत्र सः भावः—पदार्थः स एवाहं अस्मि भवामि यः ज्ञेयज्ञानमात्रः ज्ञेयानां
पदार्थानां ज्ञानमात्रः—तद्रूपत्वादिना पदार्थाकारमात्रः सोहं नैव ज्ञेयः ज्ञातव्यः तर्हि कीदृ
शोहं ज्ञेयेत्यादि—ज्ञेयस्य ज्ञानं च तत्परिच्छेदकं ज्ञेयज्ञानं तदेव कल्लोलाः—वीच
यः अर्थात् उद्भवंती तत्र वल्गन्त—वल्गनं कुर्वंत तद्ग्रहणं कुर्वदित्यर्थः तच्च तज्
ज्ञानं च तत् एव ज्ञेयं—परिच्छेद्यं तस्य योज्ञाता मतः ज्ञायकः स्वपरपरिच्छेदकः तद्वत् तद्व
स्तु च तदेव मात्रं—प्रमाणं—प्रमाणं यस्य सः ज्ञेयः ज्ञातव्यः॥२५॥ क्वचिल्लस—
ति मेचकं क्वचिन्मेचकामेचकं क्वचित्पुनरमेचकं
सहजमेव तत्त्वं ममा। तथापि न विमोहयत्यमल

मेधसां तन्मनः परस्परसुसंहत प्रकट शक्ति
चक्र स्फुरत ॥२६॥ सं॰ टी॰ मम आत्मनः तत्त्वं-ज्ञानस्वरूपं- क्वचित्-
कस्मिन् क्षणे वहिः पदार्थग्रहण समये मेचकं-चित्रस्वरूपं परद्रव्यांतरे राग द्वेष कलु
षीकृतं वा लसति-विलासं करोति पंचवर्णी भवेदुक्तं मेचकाख्यमिति-वचनात् तद्गत
ज्ञानमपि चित्राकारं मेचकं भण्यते। पुनः भूयः क्वचित् सहजशुद्धं टंकोत्कीर्णस्वा
रसस्वभावालंबनसमये अमेचकं वहिश्चित्राकाररहितं राग द्वेष मोह मल मुक्तं
वा विलसति। कीदृक्षं सहजं पदमेचकस्वरूपं तत् स्वरसजं स्व-[illegible] निष्पद्यते न परेणा
न्योपाधिसापेक्षत्वात् पुनः क्वचित् स्वपरग्रहणोन्मुखसमये मेचकामेचकं- प
रस्वरूपग्रहणेन मेचकं स्वरूपग्रहणेन अमेचकं प्रतिभासते तथापि मेचकामेच
कस्वरूप प्रतिभासेऽपि तत् आत्मतत्त्वं कर्तृ अमलमेधसां-निर्मलज्ञानिनां मनः चित्तं
कर्मतापन्नं न विमोहयति मोहं न प्रापयति स हेतुविशेषणमाह परस्परेत्यादिः-पर
स्परं-अन्योन्यं सुसंहता- सम्यग्मिलिता सा चासौ प्रकट शक्तिश्च स्फुटसामर्थ्यं तेषां
चक्रं समूहो यत्र तत् पुनः स्फुरत् देदीप्यमानं ॥२६॥ अथ एकत्वादि प्रतिभासनं वा भाव
ते- इतो गतमनेकतां दधदितः सदाप्येकतामितः क्षणवि
भंगुरं ध्रुवमितः सदैवोदयात्। इतः परमविस्तृतं धृतमि
तः प्रदे

शैर्निश्चैरहो सहजमात्मनस्तदिदमद्भुतं वैभवं ॥
२७॥ सं॰टी॰-अहो महाश्चर्यमेतदिदं ह्यात्मनः चिद्रूपस्य सहजं स्वाभावि
कं वैभवं माहात्म्यं अद्भुतं आश्चर्यकृत्पित्तत्त्वं किं यदिदं इतः अस्मात् शुद्धप
र्यायार्पणात् अनेकतां ज्ञानदर्शनसुखवीर्याद्यनेकस्वरूपं गतं प्राप्तं अपि पुनः य
त् इतः अस्मात् संग्रहनयात् स[...]दापि सदापि एकतां अत्र द्रव्येणैकत्वं ग
तं प्राप्तं ननु यदनेकं तदेकं कथं स्यात् अन्यथा घटपटादीनामप्यनेकत्वेऽप्येक
त्वं स्यादिति चेन्न पर्यायार्पणादेकत्वानेकत्वघटनात् सदात्मनां घटादीनामनेकत्वे
ऽप्येकत्वघट[...]नात् अन्यथाऽभावप्रसंगात् यत् इतः ऋजुसूत्रनयात् क्षणविभं
गुरं प्रतिक्षणं वि[...]नश्वरं पुनः यत् इतः द्रव्यार्थिकनयात् सदैव नित्यमेव
ध्रुवं नित्यं सदैवोद[...]पात् उत्पादाद्यभावेन सदाप्रकाशमानत्वात् ननु यत्
क्षणिकं तत्कथं ध्रुवं शीतोष्णवत्तयोरन्योऽन्यविरोधात् इति चेन्न पर्यायवत्
सद्भावात् मृद्द्रव्यवत् यथा मृद्द्रव्यं मृत्पिंडाकारेण विनष्टं सद्घटाकारेणो
त्पद्यते मृद्द्रव्यस्य ध्रुवत्वं च तथात्मद्रव्यस्यापि यत् पुनः इतः द्रव्यार्पणात् परं
केवलं प्रविस्तृतं विस्ताराभाववशित्वं इतः पर्यायार्पणात् निजैः आत्मी
यैः प्रदेशैः अत्र संख्यासंख्यानस्कंध[...]प्रदेशैः तं धृतं [...] विस्तारि द्रव्यमित्यर्थः ॥२७॥
अथात्मनः स्वभावो विजयते

कषायकलिरेकतः स्खलति शांतिरस्त्येकतो भवोपह
तिरेकतः स्पृशति मुक्तिरप्येकतः। जगत्त्रितयमेकतः
स्फुरति चिच्चकास्त्येकतः स्वभावमहिमात्मनो
विजयतेऽद्भुताद्भुतः॥२८॥ संटी॰ विजयते सर्वोत्कर्षेण व
र्तते कः। स्वभावमहिमा–ज्ञानस्वरूपमाहात्म्यं कस्य। आत्मनः चिद्रूप
स्य। अद्भुतः आश्चर्योद्भवकारी कुतः। अद्भुतात् आश्चर्यकारि जगत्पदार्था
त् तत्र किं अस्ति आह। एकतः एकस्मिन् अंशे कषायकलिः रागद्वेषमोहक
लहः स्खलति। एकतः शुद्धनिश्चयनयावलंबनांशे शांतिः परमसाम्यं अ
स्ति विद्यते। एकतः व्यवहारनयावलंबनांशे भवोपभवोपहतिः भवस्य द्र
व्यादिपंचधा संसारस्य उपहतिः प्राप्तिरस्ति एकतः शुद्धनयांशे मुक्तिरपि कर्म
मलमोचनमपि स्पृशति आश्रयति आलानं एकतः एकस्मिन् अंशे जगत्त्रयं गच्छंती
ति जगंति गम्लृ गतौ इत्यस्य धातोः प्रयुक्तिः गमधातोः चेति क्विप् प्रत्यये नेति सिद्धं जगतां
त्रयं त्रयो मध्योर्ध्व भेदेन त्रिकं स्फुरति चकास्ति एकतः एकांशे चित् ज्ञानं च
कास्ति द्योतते॥२८॥ अथैकत्वं तस्य जेगीयते–

जयतिसहजतेजःपुंजमज्जत्त्रिलोकीस्खलदखि
लविकल्पोऽप्येकएवस्वरूपः।स्वरसविसरपूर्णाच्छि
न्नतत्त्वोपलंभः प्रसभनियमितार्चिश्चिच्चमत्कार एषः

॥२७५॥ सं॰टी॰— एषः चिच्चमत्कारः चैतन्यास्वादोद्रेकः जयति सर्वोत्कर्षेण व
र्तते कीदृक्षः सहजेत्यादिः सहजं स्वाभाविकं तच्च तत्तेजश्च ज्ञानज्योतिः तस्य पुं
जः छुरद्वारानंतशक्तिसमूहः तत्र मज्जंती मज्जनं कुर्वंती प्रतिभासमाना त्रयः सा
चासौ त्रिलोकी च त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी तया स्खलंतः चलंतः अखिलवि
कल्पाः तद्विषयरूपेण समस्तविकल्पाः यत्र सः ईदृशोऽपि एक एव अद्वितीय एव स्व
रूपः स्वस्य आत्मनः रूपं स्वरूपं यत्र सः पुनः स्वेत्यादिः स्वरसः स्वभावः तस्य विसरः
समूहः तेन पूर्णं संपूर्णं तच्च तत् अच्छिन्नतत्त्वं चाखंडात्मतत्त्वं तस्योपलंभः प्राप्तिर्य
स्य पुनः प्रसभेत्यादिः प्रसभेन बलात्कारेण नियमितं लोकालोकप्रकाशकत्वेन नि
स्वीयीकृतं अपरप्रकाशस्याभावात् अर्चिः तेजः यस्य सः॥२७५॥ अथ पक्षकृतागमितमात्म
ज्योतिर्जीवल्यते

अविचलितचिदात्मन्यात्मनात्मानमा
त्मन्यनवरतनिमग्नं धारयद् ध्वस्तमोहं।

उदितममृतचंद्रज्योतिरेतत्समंताज्ज्वलतु विम
लपूर्णं निःसपत्नस्वभावं ॥३०॥ सं॰टी॰ - समंतात् सामस्त्ये
न ज्वलतु द्योततां किं एतत् प्रसिद्धं अमृतेत्यादि: न म्रियते यत्र तद् अमृतं मो
क्षः तत्रैव चंद्रः - चंद्रयति आह्लादयति इति चंद्रः तस्य ज्योतिः ज्ञानतेज इत्यर्थः अथवा अ
मृतचंद्रसूरेर्वाग्ज्योतिः कीदृशं मोहस्तानं अचलनाज्ज्ञानेन कृत्वा आत्मनि स्वस्वरू
पे आत्मानं स्वस्वरूपं धरयत् इति कीदृशं अविचलितेत्यादिः अविचलितः शा
श्वतः स चासौ चित् चेतनात्म एवात्मा स्वरूपं यस्य तस्मिन् तद्वाग्ज्योति
रपि स्वस्वरूपे स्वस्वरूपं धारयितुं क्षमं कीदृशं पुनः आत्मन्यनवरतनि
मग्नं निरंतरं तदंतरं तदंतः पाति तत्पुनः [illegible] ध्वस्तमोहं ध्वस्तः विनष्टः मोहो
यस्मात् तत् आत्मानं वा तत् उदितं - उदितं उदयं प्राप्तं वाग्ज्योतिरपि भव्यप्र
तिबोधनाय उदयं गतं पुनः विमलपूर्णं विगतो मलोऽज्ञानादि रसत्वादिर्वा
यस्मात् तत् पूर्णं ज्ञानादिगुणसंपूर्णं विविधार्थसंपूर्णं च विमलं च तत् पूर्णं
च तत् तन्निरित्यादिः नि[illegible]र्गताः संप[illegible]न्नाः कर्मवैरिणः एकांतमतवा
दवैरिणश्च यस्मात् तत् तदेव स्वभावो यस्य तत् ॥३०॥ अप्यात्मकर्मणो
द्वैतेऽपि ज्ञानोद्योतं नरीनृत्यते —

यस्माद द्वैतमभूत्पुरा स्वपरयोर्भूतं यतोऽत्रांतरं
रागद्वेषपरिग्रहे सति यतो जातं क्रियाकारकैः।
भुंजाना च यतोऽनुभूतिरखिलं खिन्ना क्रियायाः फलं
तद्विज्ञानघनौघमग्नमधुना किंचिन्न किंचित्किल ॥३१॥

सं०टी० तत् कर्म विज्ञानघनौघमग्नं ज्ञाननिरंतरसमूहांतःपतितं सत् अधुना इदानीं ग्रंथोक्तस्वोर्थो न भावे जाते सति किंचित् किमपि कर्म किल नेति निश्चितं न किंचित् न किमप्यर्थक्रियाकारि अकिंचित्कारत्वात् तत् किं यस्मात् कर्मणः पुरा पूर्वं द्वैतं आत्मा कर्मेति द्वैविध्यं जातं पुनः अत्र जगति यतः यस्मात्कर्मणः स्वपरयोः आत्मकर्मणोः सिद्धस्वात्मनोर्वा अंतरं भेदः भूतः समुत्पन्नः क्व सति रागेत्यादिः रागद्वेषयोः परिग्रहे अंगीकारे जाते सति पुनः यतः कर्मणः सकाशात् क्रियाकारकैः आत्मनः क्रियाः कर्मफलानुभवनरूपगमनागमनरूपाः षट्कारकाणि आत्मनः कर्तृत्वकर्मत्वकरणत्वादीनि तैः जातं उत्पन्नं कर्मेतरेणात्मनः कर्तृकर्मक्रियास्वरूपेणाभवनात् च पुनः यत यस्मात् कर्मणः अनुभूतिः कर्मफलानुभवनं खिन्ना खेदं गता कीदृक्षा स्वक्रियायाः गमनागमनरूपाया जुहोति पचतीत्यादिरूपायाः अखिलं समस्तं फलं भुंजाना मया गतं मयाऽऽगतं मयाहृतं मयापकृतं ममेदं कृतमित्यादिस्वरूपफलं भुंजाना ॥३१॥ अथात्मगृहस्य स्वतत्व

त्वसंसूचक... स्य समयसारवृत्तिकृतत्वमस्य कृतविशुद्धबुद्धचित्स्वरूपममृतरस्यामृत
चंद्रसूरेः कृतकृत्यत्वं कीर्त्यते — स्वशक्तिसंसूचितवस्तुतत्त्वैर्व्या
ख्या कृतेयं समयस्य श... दैः॥ स्वरूपगुप्तस्य न किं
चिदस्ति कर्तव्यमेवामृतचंद्रसूरेः॥ सं० टी० — येन अमृतचंद्रसूरि
णा इत्याद्युपाहार्थे इयं व्याख्याख्यानाकृता — निर्मापिता कस्य १ समयस्य सं० सम्य... गुप्र
णीत० गद्धति प्राप्नोति स्वगुणपर्यायानिति समयः — पदार्थः तस्य कैः २ शब्दैः अर्थप्रका
शकशब्दैः कीदृशैः स्तैः १ स्वेत्यादिः — स्वस्य शक्तिः अर्थप्रकाशनसामर्थ्यं तया सं
सम्यक् सूचितं — प्रकाशितं वस्तूनां पदार्थानां तत्त्वं — स्वरूपं यैस्तैः तस्य अमृतचंद्रसूरेः
अमृतचंद्राख्याचार्... स्य किंचित् किंचित्तत्किमपि कर्तव्यं करणीयं एव निश्चयेन नास्ति
समस्तवस्तुकृत्येन पूर्ण... स्य कीदृशस्य १ स्वरूपेत्यादिः — स्वरूपेत्यादिः स्वस्य शुद्धचि
द्रूपस्य रूपं — स्वरूपं तत्र गुप्तस्य एकतां प्राप्तस्य॥ २७८॥ जयतु जिनविपक्षः पालिताशेषव
शिष्योऽविदितनिजस्वतत्त्वप्रोद्धदद्भूतानेकसत्त्वः। अमृतविधुयतीशः कुंदकुंदो गणेशः
श्रुतसुजिनविवादः स्याद्द्विवादाधिवादः॥ १॥ सम्यक् संसारवल्लीवलनेमत्तमातंगमा
नीपापातापभेभकुंभोरु... मनकराकुंठकंठीरवारिः। १। गवि... द्वंद्वदुद्यावि नोदाकलि
तमतिरहो मोहतामस्य साक्षी (२) चिद्रूपोद्भासि चेताविदितशुभयतिर्ज्ञानचूर्णवस्तुभू
यात॥ द्विजयकीर्तिर्यतिर्जगतां गुरुः... पृत... धर्मधुरोद्धृतिधारकः जयतु शा

सज्ज्ञासज्ज्ञारतीमयप्रतिर्दलितां परवादिकः ॥ शिष्यस्तस्य विशिष्टशास्त्र
विशदः संसारभीताशयो भावाभावविवेकवारिधितरस्याद्वादविद्यानिधिः।
टीकां नाटकपद्यजां वरगणाध्यात्मादिस्रोतस्विनीं श्रीमच्छ्रीशुभचंद्रसद्
विधिवत्संचर्करीति स्म वै ॥४॥ त्रिभुवनवरकीर्तेर्जीतरूपात्तमूर्तेः शमदमय
मपूर्ते राग्रहाटकस्याद्विशददिभववृत्तेर्वृत्तिमाविष्कुर्वकार गतनयशुभचंद्रो
ध्यान निहृर्षमेव ॥५॥ विक्रमवरभूपालात् चत्रिशते त्रिसप्तति अधिके। वर्षे
फाल्गुनमासे शुक्लेपक्षे पंचमीदिवसे ॥६॥ रचिते पंवरटीका नाटकपद्यस्य
पद्यप्रकाशस्य शुभचंद्रेण सुजयतादुद्यासवलंनपद्यांकात् ॥७....... पातनि
काभिः स्रुभिस्रभिर्ज्ञाभिः। जीयादाचंद्रार्कं स्वाध्यात्मतरंगिणी टीका ॥८।
इति कुमतद्रुमपुलोन्मूलनमहानिर्झरणी श्रीमदध्यात्मतरंगिणी टीका
समाप्ता। स्वपठनार्थं लिखितं भागीरथवर्णी जैन

दित्रयमंतरेणात्मस्वरूपाभावात् मोक्षमार्गस्य दर्शनादित्रयात्मकत्वात्
च॥४६॥ अथ तमेव मोक्षमार्गं मार्गयति— एको मोक्षपथो य एष
नियतो दृग्ज्ञप्तिवृत्त्यात्मकस्तत्रैव स्थितिमेति यस्त
मनिशं ध्यायेच्च तं चेतति। तस्मिन्नेव निरंतरं विहर
ति द्रव्यांतराण्यस्पृशन् सोऽवश्यं समयस्य सारम
चिरान्नित्योदयं विंदति॥२४०॥ सं॰टी॰— यः— सर्वजनप्रसिद्धः
मोक्षमार्गः नानाभिप्रायमतिविजृंभितः अनेकत्वं दधानोऽपि स एवः मोक्ष
पथः इत्यादिः— दर्शनज्ञानचारित्रत्रयात्मकः सन् एकः— नत्वनेकधा नियतः अ
नेकप्रमाणनयोपन्यासैर्निश्चितः यः— पुमान् तत्रैव— मोक्षपथे दर्शनादित्रये
स्थितिं— निश्चलतां स्वात्मनः इति— प्राप्नोति च— पुनः अनिशं— निरंतरं
तं रत्नत्रयस्वरूपं मोक्षपथं एकाग्रीभूत्वा ध्यायेत्— ध्यानविषयीकुर्यात् पुनः
यः तं— मोक्षपथं सकलकर्मफलचेतनासन्यासेन शुद्धज्ञानचेतनामयी
भूत्वा चेतति— मुहुर्मुहुरनुभवति निरंतरं— प्रतिक्षणं तस्मिन्नेव— दर्शनादि
त्रयात्मके मोक्षपथे विहरति— अनुचरति। कीदृक् सन् द्रव्यांतराणि परद्र
व्याणि

अस्पृशन-अनाश्रयन-मनाग पसंकीर्यमुर्दबन-सः-पुमान्-अवि
रत-शीघ्रतद्र्वेतृतीयमवादौ वाश्रवश्यं-नियमतः समयस्य-पदार्थ
स्य-सिद्धांतशासनस्यवसारं-परमात्मानं टंकोत्कीर्णस्वभावं द्र
ति-लभते सद्ज्ञातपरमात्माभवतीति यावत् कीदृशं-निल्योदयं-नि
स्प्रदीयमानं॥४७॥ अपलिंगस्यवैयर्थ्यं साधयति—